

Ա Չ Ա Ջ Ո Ւ Ր

Մ Ա Կ Ա Ր Ա Վ Ա Ն Ք

Գլուղը տեղավորված է Իջեանից 15 կմ հյուսիս-արեւելք, Արխաշան և Պալտաթափ լեռների ստորոտներին, Աչաջուր գետակի ափերին: Ներկայիս գլուղը հիմնվել է անցյալ դարում և բնակա-նաբար գուրկ է պատմական հուշարձաններից: Հին Աչաջուր գլուղատեղին գտնվում է ալստեղից մոտ 3 կմ արեւմուտք, վերոհիշյալ լեռնագագաթների արանքում տարածվող սարահարթի վրա, Մա-կարավանք հուշարձանախմբից հյուսիս: Գլուղատեղում և շրջակայքում պահպանվել են միջին դա-րերի նյութական մշակույթի բազմաթիվ հուշարձաններ, որոնցից կարեւորների տեղագրութունն ու նկարագրութունը տալիս ենք ստորև.

1. Հին Աչաջուր գլուղատեղ, գլուղի մասին մատենագրական վկայութուններ չեն հանդիպում: Նրա անվանումը դժվար է բացատրել հայերենի բառաքնությունով: Գլուղատեղը բռնում է մի քա-նի տասնյակ հեկտար տարածություն, որտեղ պահպանվել են բազմաթիվ բնակարանների և ալլ ըն-դարձակ շինությունների ավերակներ: Գլուղատեղի հյուսիսային թաղամասում, Արխաշան լեռան լանջերին տարածվում է պատմական գերեզմանոցը՝ բնական սալ տապանաքարերով և խաչքարերի բազմաթիվ պատվանդաններով: Գլուղատեղի կենտրոնում տեսանելի են կրաշաղախով շինված մի ընդարձակ շենքի՝ հավանաբար գլուղական եկեղեցու հիմնապատերը: Գերեզմանոցում արձանա-գրություններ չկան, սակայն պահպանված խաչքարերի և սրանց պատվանդանների մշակման ոճը վկայում է, որ դրանք ժամանակամերձ են Մակարավանքի հուշարձանախմբի կառուցումներին (XII—XIII դդ.):

2. Պիպիս գլուղատեղը գտնվում է Աչաջուր գլուղից 4 կմ հարավ-արեւելք, անտառապատ լեռնալանջի Պիպիս դաշտամասում, Մակարավանքից մեկ կմ հարավ-արեւմուտք: Պահպանվել են մի քանի քարակույտեր և բնակարանների հիմնապատեր: Ավելի բարվոք վիճակում է գլուղի եկե-ղեցին, որը կառուցված է գլուղի կենտրոնում, մի բլրի գագաթի հարթույթի վրա: Եկեղեցին միջին մեծության շենք է, շարված կրաքարի մանր, հղկած կտորներով, ամուր կրաշաղախով, առանց սյուների, թաղակապ ծածկով: Միակ մուտքը արեւմտյան պատից է, արեւելյան կողմում ունի կիսակլոր խորան՝ փոքրիկ բեմով, որի երկու պատերին կան փոքրիկ խորշեր: Շենքը լուսա-վորվում է արեւելյան և արեւմտյան պատերի մեջ բացվող երկու նեղ ու փոքրիկ լուսամուտներով: Եկեղեցուց հյուսիս, սարահարթի վրա տարածվում է գլուղի պատմական գերեզմանոցը՝ բնական անմշակ կամ կիսամշակ տապանաքարերով և մի քանի քանդակազարդ անարձանազիր խաչքարերով, որոնց քանդակների մոտիվները հիշեցնում են XIII—XIV դդ. հուշարձանները: Պիպիս անունը ալլ-ուստ ավանդված չէ, հավանաբար տեղական ծագում ունի, նշանակությունը մեզ անհայտ է:

3. Նաճատաղ եկեղեցին կառուցված է Աչաջուրի հյուսիս-արեւմտյան կողմում բարձրացող լեռան գագաթի հարթույթի վրա, գլուղից մոտ 2 կմ հեռու: Դրսից և ներսից ուղղանկյուն հատակագծով մի փոքրիկ շենք է (5+3,5 մ), շարված սև ու կարմրավուն տուֆ քարերով և կրաշաղախով: Արե-մուտյան պատն ամբողջությամբ, անկյունները և լուսամուտների շրջանակները սրբատաշ են, իսկ մյուս պատերի միայն հիմնապատերն են սրբատաշ ու խոշոր քարերով շարված: Մնացած հատված-ները մանր քարերով ու կրաշաղախով են: Ունեցել է թաղակապ ծածկ, որն ամբողջովին փլվել է,

մնում են հյուսիսային և հարավային պատերի երկուական սրբատաշ ելուստները, որոնց վրա հենվել են թաղը զոսկող որմնակամարները: Մուտքն արևմուտքից է, արևելյան կողմում ունի կիսակլոր խորան՝ փոքրիկ բեմով: Հյուսիսային պատի մեջ կառուցված է հատուկ խորշ՝ մկրտության փոքրիկ ավազանով:

Եկեղեցին ավերակ վիճակում է, կանգուն են պատերը՝ 2—3 մ բարձրությամբ: Հուշարձանը ուշ շրջանի՝ հավանաբար XVII—XVIII դդ. կառուցվածք է: Չնայած դրան, դժվար է որոշել, թե ինչու է եկեղեցին այդ անունով կոչվում և ում նահատակության հետ է կապված նրա կառուցումը:

4. Ս. Հովհաննես եկեղեցին տեղացիների մոտ հայտնի է Սրբանես անունով, գտնվում է գյուղից 3 կմ հյուսիս-արևմուտք, անտառածածկ բարձրության վրա: Միջին մեծության մատուռ է (5×3մ)՝ կառուցված կրաքարի մանր, թեթևակի հարթված կտորներով, կրաշաղախով, թաղակապ ծածկով: Միակ մուտքը արևմուտքից է, արևելյան կողմում ունի կիսակլոր խորան՝ փոքրիկ բեմով: Պատերը ներսից սվաղված են եղել սպիտակ կրաշաղախով, որի վրա նշմարվում են գունավոր որմնանկարների բնկորներ՝ անձրևաջրերից եղծված: Մուտքի ճակատակալ կիսակլոր, կարմրավուն քարն ընկել է, նրա երեսին երեք բարձրաքանդակ խաչեր են կերտված: Խորանի կիսակլոր պատին կարմրադեղով արձանագրություններ են գրված, որոնք մեծ մասամբ եղծված են:

Բլրի գագաթը շրջափակված է եղել քարաշեն պարսպապատերով, որոնցից միայն մի քանի հատվածներ են պահպանվել: Մատուռի շրջակայքում՝ նկատելի են տների ավերակներ և բնական սալքարերի տապանաքարեր: Բլրի արևմտյան կողմում, մատուռից 500 մ հեռու, պատվանդանի վրա կանգնած է մի քանդակազարդ խաչքար, կերտված մոխրակարմրավուն անդեզիտի ամբողջական բեկորից: Խաչքարն արձանագրությունն չունի, զարդարված է մեծ վարպետությամբ կատարված բուսական քանդակներով, կան նաև .երկրաչափական շքեղ զարդաքանդակներ, որոնք երկզում են խաչքարի շրջանակը:

5. Մակարավանք. հուշարձանախումբը տեղավորված է Աշաշուր գյուղից 3 կմ հարավ-արևմուտք, Պալատափ սարահարթի վրա, երկու ձորակների մեջ տարածված անտառածածկ լեռնաբազկի կենտրոնում: Դիրքը հիրավի բարձրահայաց է և իշխող. այստեղից դիտողի առջև փռվում են ոչ միայն Աղստե գետի ողջ հովիտը մինչև Գուռ գետը հատող լայնատարած տափաստանները, այլև Աղստեի աջափնյա հանդիպակաց լեռնաշղթայի համալսապատկերը՝ անտառապատ լանջերով և անդնդախոր ձորերով: Հուշարձանների այս խումբը միջնադարյան հալ ճարտարապետության նշանավոր կոթողներից է, իսկ արտաքին հարդարանքի և հատկապես քանդակազարդերի նրբությամբ ու կատարելությամբ հալ մշակույթի պատմության անկրկնելի նմուշներից մեկը: Մինչև վերջերս Մակարավանքի հուշարձանները գրեթե անհայտ էին գիտությանը: Հրապարակի վրա էին միայն նախկին տեղագրողների՝ Ջալալյանցի և Բարխուդարյանցի խիստ համառոտ նկարագրությունները և մի քանի վիմական արձանագրությունների ընդօրինակությունները՝ վերծանված պակասավոր ու աղավաղված: Մակարավանքի առաջին հանգամանալի ուսումնասիրությունը կատարել է բանասեր Գ. Սարգսյանը, որը դեռևս 1950 թ. դեկտեմբերի 1-ին հուշարձանախմբի մաքրման աշխատանքները, միաժամանակ հետազոտել է համակառուցի շինությունները, ընդօրինակել և վերծանել պահպանված վիմական արձանագրությունները: Մակարավանքի մասին Գ. Սարգսյանի ուսումնասիրությունը հրատարակվել է «Էջմիածին» ամսագրի 1954 թ. 4 համարներում որից և օգտվում ենք սուլն տեսությունը կազմելիս:

Մակարավանքի հուշարձանների հիմնական խումբը բաղկացած է հետևյալ շենքերից. մին եկեղեցի, գլխավոր եկեղեցի, գավիթ, Աստվածածին եկեղեցի, նշտարատուն, մատուռ, աղբյուր, դարպասի պարիսպներ, գերեզմանոց, բնակելի և օժանդակ շենքեր:

Ա. Հին եկեղեցին համակառուցի՝ ներկայումս պահպանված շենքերից հնագույնն է, տեղավորված է սարահարթի հյուսիս-արևելյան ծալրին, հուշարձանախմբի արևելյան մասում: Եկեղեցին ներքուստ խաչաձև, իսկ արտաքուստ երկարավուն քառանկյունի հատակածն շինություն է, կառուցված կարմրավուն խոշոր քարերով, կրաշաղախով, ըստ որում մինչև ծածկի կամարների հիմքերը շարված են կոփածո քարերով, ներքուստ սվաղված, իսկ դրանից վերև, ներառյալ և գմբեթը՝ սլորբատաշ, բաց աղյուսագուն քարերով: Եկեղեցու միակ մուտքը արևմտյան պատից է և բացվում է գավթի մեջ: Հուշարձանը մի քանի անգամ վերակառուցման է ենթարկվել, որի հետևանքով նրա նախնական ձևերը զգալի չափով փոխվել են. հետագա շրջանի գործ է եկեղեցու ծածկի և գմբեթի

ւարատա՛ շարվածքը, որը փոխարինել է սկզբնական կոփածո հասարակ շարվածքին: Եկեղեցու բնմը սովորականից փոքր-ինչ բարձր է, նրա աստիճանները գրված են եղել հյուսիսային ծալից, այժմ խարխլված են: Բնմի ճակատի ողջ մակերեսը ծածկված է բուսական և երկրաչափական նուրբ քանդակազարդերով, որոնք ամփոփված են շեղանկյունաձև շրջանակների մեջ: Ծակատի այսպիսի հարդարումը, հավանաբար, նախօրինակ է հանդիսացել գլխավոր եկեղեցու բնմի զարդաքանդակների համար, թեև վերջիններս քանդակների մոտիվներով և նրանց նրբություններով կատարելիությամբ զգալի չափով գերազանցում են նախօրինակը: Հին եկեղեցու կառուցման ժամանակը հայտնի չէ, անտարակույս է, որ սա հուշարձանախմբի հնագույն կառուցվածքն է, որի ոճային հատկություններից դատելով, կարելի է X—XI դդ. գործ համարել: Եկեղեցու վիմագրությունն աղքատ է, մինչև վերջերս բանասիրությանը հայտնի էր միայն արևելյան պատի մի կիսանդժ, անթվակիր արձանագրություն՝ Գ. Սարգսյանի վերծանությամբ: Այս պրակում երևան են գալիս ևս երկու նվիրագրեր՝ փորագրված եկեղեցու ներսում, գլխավոր խորանի թաղի վրա: Երեք բնագիրն էլ հիմնականում նվիրատուական են և քիչ բան են ասում հուշարձանի հիմնարկման, վերանորոգումների կամ պատմական անցքերի մասին: Ակներև է, որ երեքն էլ ժամանակամերձ են իրար, փորագրված Հովհաննես Ա-ի առաջնորդության տարիներին, երբ կատարվում էին եկեղեցու վերանորոգման աշխատանքները:

Բ. Գլխավոր եկեղեցին տեղավորված է հուշարձանների խմբի հարավային կողմում, սարահարթի կենտրոնում: Սա գմբեթավոր դահլիճների տիպի, միջին չափերի շենք է ($13,5 \times 9$ մ), արտաքուստ երկարավուն քառանկյունի, ներքուստ խաչաձև հատկաձևով: Կառուցված է տարբեր երանգների բաց-վարդագույն և պղնձագույն ֆիլիթի սրբատաշ քարերով, ամուր կրաշաղախով: Հուշարձանի արտաքին տեսքը շնորհիվ սրբատաշ քարերի բազմերանգության զուսպ է ու տպավորիչ, չկան ավելորդ մանրամասներ և խճողող քանդակազարդեր: Արևելյան և հարավային ճակատների գույգ կամարակապ անկյունաձև որմնախորշերը, ինչպես նաև ուղղանկյուն լուսամուտների և կլոր լուսանցքերի քանդակազարդ շրջանակները խախտելով հարթ մակերեսների միապաղաղությունը՝ կենդանություն են հաղորդում նրանց, հաճելի դարձնում տեսողության համար: Նույն հարավային ճակատի լուսամուտի տակ աչքի է դարձում ճանկերում ցուլ բռնած արծվի բարձրաքանդակը, որը կատարված է մեծ վարպետությամբ: Արևմտյան պատի մեջ բացվող հիմնական մուտքը երիզվում է չորս շարք նրբահյուս քանդակներով, իսկ նրա վերնամասի հարթ մակերեսը ծածկված է գուլնգզույն քարերի դրվագազարդով: Նույնպիսի ձևավորում ունի նաև հյուսիսային գավթի մեջ բացվող մուտքի շրջանակը, միայն այստեղ գունավոր դրվագազարդի փոխարեն գրված է ճակատակալ անզարդ քարը:

Եկեղեցու ներսի տարածությունն ընդարձակ է, լուսավոր և տպավորիչ: Խաչքների անկյուններում հյուսիսային և հարավային պատերի մոտ կանգնած չորս հուժկու հնգանիստ մուլթերը իրար են միանում բարձր կամարներով, տանիքի կենտրոնում ստեղծելով քառակուսի բացվածք, որի շրջանակի վրա հանգչում է գմբեթը: Գլխավոր խորանի կիսակլոր պատի մեջ կան 13 գոգավոր խորշեր, որոնք իրարից բաժանվում են գույգ կամարակապ որմնասյուներով: Բնմը սովորականից բարձր է և եկեղեցու հետ հաղորդակցվում է հարավային ծալիին կցված աստիճաններով: Բնմի ճակատի ողջ հարթությունը ծածկված է անկրկնելի ճարտարությամբ կատարված նուրբ քանդակազարդերով, որոնք, իրավամբ, հայկական միջնադարյան արվեստի գլուխգործոցների թվին են դասվում: Բնմի 4 մ երկարություն և մեկուկես մ լայնություն ունեցող ճակատը երիզված է կիսագլանաձև լալն շրջանակով, որի ամբողջ մակերեսը քանդակված է ոչ այնքան խոր հյուսկեն զարդերով: Շրջանակի ներսում, երկու ամբողջական հարթ սալերի վրա դասավորված են երեք շարք բարձրաքանդակներ, որոնք սերտորեն միահյուսված են իրար հետ: Վերին և ստորին շարքերի զարդաքանդակները առնված են ութանկյուն աստղիկների մեջ, որոնք երիզվում են կրկնակ շրջանակներով: Երկու շարքերի տասներեքական աստղիկներն իրար միանալով կազմում են ամբողջ հորինվածքի միջին շարքը և տալիս տասներկու ավելի փոքր չափերի վեցանկյուն աստղիկներ, որոնց մակերեսները նույնպես պատած են բուսական հյուսածո քանդակներով: Ութանկյուն աստղիկների քանդակազարդերը ևս մեծ մասամբ բուսական են, սակայն մի քանիսի զարդերի հիմնապատուր վրա քանդակված են նաև առասպելական կենդանիներ՝ մարդու գլխով, գալարվող ձկներ, իսկ մեկի վրա՝ գործիքները ձեռքին մարդու կերպարանք, երիտասարդ եռատող մակագրությամբ:

Մինչև վերջերս գլխավոր եկեղեցու շինություն ժամանակը և կառուցողի անունն անհայտ էին, քանի որ մատենագրական միակ աղբյուրը, որտեղ հիշատակված է Մակարավանքը՝ Կ. Գանձակեցին միայն հարևանցիորեն, ի թիվս այլ կենտրոնների, նշում է նաև այս վանքի անունը, առանց տարբերակելու, թե որ կառուցվածքի մասին է խոսքը։ Եկեղեցու պատերին փորագրված արձանագրությունները ևս քիչ բան են հաղորդում մեզ հետաքրքրող հարցերի մասին, քանի որ դրանք մեծ մասամբ նվիրատուական բնույթի են և անթվակիր։ Դրանցից արևելյան պատի 3 բնագրերում հեղինակները նվերներ են մատուցել «ի շինութիւն եկեղեցոյս...», այսինքն կարելի էր մտածել, թե ժամանակամերձ լինելով եկեղեցու կառուցմանը, կարող են նպաստել այդ ժամանակը որոշելուն, սակայն, ցավոք, այդ բնագրերն անթվական են, իսկ նրանցում հիշատակված անձերը չեն կարող ժամանակագրական կռվան հանդիսանալ։

Ներկայումս, շնորհիվ Գ. Սարգսյանի, ստուգապես հայտնի է, թե ով, երբ և ինչ հանգամանքներում է կանգնեցվել այս հուշարձանը։ Նա 1953 թ. եկեղեցուց մի քանի մետր հարավ հայտնաբերեց մի մեծ գեղաքանդակ խաչքարի չորս առանձին բեկորները, որոնց թիկունքին փորագրված ծավալուն արձանագրության մեջ պատմվում է այդ ամենի մասին։ Շինարարական բնագրի վերծանությունից պարզվում է, որ Վ. գլխավոր եկեղեցին կառուցվել է ՈՄԴ (1205) թվականին, Հովհաննես Ա-ի վանահայրության տարիներին, ր. եկեղեցին շինել է Բազազ իշխանի որդի Վարդանը, գ. խաչքարը կանգնեցվել է եկեղեցու կառուցումն ավարտելուց հետո՝ ի հավերժացումն կառուցողի և նպաստավորողների հիշատակի։

Այսպիսով, Մակարավանքում, ինչպես և Դեղձատի վանքում, եկեղեցու շինարարական արձանագրությունը փորագրված է ոչ թե նրա պատերին կամ մուտքի ճակատակալին, ինչպես ընդունված էր, այլ առանձին խաչքարի վրա, որը կանգնեցվել է եկեղեցուց ոչ հեռու, հավանաբար նրա հարավային պատի արևելյան անկյան մոտ, հատուկ պատվանդանի վրա։ Ավելի հանգամանորեն այդ մասին կխոսվի խաչքարի արձանագրության մեկնաբանության առթիվ։

Գ. Գավիթը կառուցված է հուշարձանախմբի հյուսիս-արևելյան մասում, արևմուտքից հարավ է Հին եկեղեցուն, իսկ հյուսիսից՝ գլխավոր եկեղեցուն։ Դավիթը դրսից և ներսից քառանկյունի (13 + 12.9 մ) հատակաձևով գմբեթավոր դահլիճ է, իր կառուցման ձևերով նման չորս սյունանի մյուս ժամանակներին։ Շենքն արտաքուստ անշուք տպավորություն է թողնում. նրա արևելյան ու հարավային պատերը ծածկված են Հին և գլխավոր եկեղեցիների համապատասխան ճակատներով, իսկ հյուսիսային ճակատը նախում է ձորակին և անմատչելի է գիտողի համար. Դրա փոխարեն արևմուտյան ճակատը աչք է շոյում ոչ միայն երեսպատման վարդապետի քարերի տարբեր երանգներով, այլև ճակատի գույսը հարթության վրա մեծ ճաշակով ձևավորված մուտքի շրջանակով և դրանից վերև տեղավորված առասպելական կենդանիների բարձրաքանդակներով։ Տպավորիչ է դավթի ներքին տեսքը, չորս միապաղաղ գլանաձև սյուների վրայից բարձրացող լայն կամարների և նրանց հատման անկյուններում առաջացած գեղաքանդակ առաստաղների վրա, դահլիճի կենտրոնի վերևում նստած է ութանկյունի երդիկը, որի վրա կանգնած է եղել սլոնազարդ գմբեթը։ Դավթի ներսի քանդակազարդերը կատարված են մեծ վարպետության և վկայում են քանդակող վարպետների գեղարվեստական բարձր ճաշակի մասին։ Այդ քանդակներից առանձնապես աչքի են ընկնում կամարադեղների արանքի հարթ մակերեսների՝ առաստաղների բուսական ճոխ քանդակազարդերը, ինչպես նաև նույն կամարների հիմքերում կամ սյուների խողակների վրայի դախտահավերի բարձրաքանդակները։ Դմբեթի հիմքը կազմող սալերը ծածկված են երկրաչափական զարդերով և կիսագլանաձև ելուստներով բաժանվում են բազմաթիվ հատվածների, որոնց վրա փորագրված են առանձին տառեր՝ ուղիղ և շրջված՝ Ս, Մ, Դ, Ո, Ա, Ն, ԴԴ, ՍԱ։ Ենթադրվում է, որ այս գրերը կառուցող վարպետների նշաններն են, կամ գուցե նրանց անունների սկզբնազրկերը։ Դավթի շինություն ժամանակը և կառուցողն անհայտ են։ Դատելով գավթի վիմագրության տվյալներով, հատկապես հարավ-արևելյան ավանդատան պատին փորագրված Սարգիս քահանայի նվիրագրով, 1224 թվականին գավիթը կառուցված էր։

Դ. Նշխարատունը գտնվում է հուշարձանախմբի հյուսիս-արևելյան անկյունում, Հին եկեղեցուն և գավթին կից։ Սա քառակուսի հատակաձևով և թաղակապ ծածկով փոքրիկ շինություն է (5 + 3.5 մ), շարված սպիտակավուն շերտավոր սալաքարերով և ներսից սվաղված կրաշաղախով։ Արևելյան պատի հյուսիսային մասում կա կրակ վառելու հատուկ բուխարիկի խորշ։ Դավթի հետ հաղորդակցվում

է րնդհանուր մուտքով: Այս շենքի նշանակութիւնը մեղ համար պարզ չէ. միայն լրացուցիչ ուսումնասիրութիւնը կարող է պարզել նրա ինչ լինելը: Նշխարատուն ենք անվանում, հետեւելով նախորդ տեղագրողներին (Մ. Զալալյանց, Գ. Սարգսյան): Կառուցման ժամանակը նույնպէս վիճելի է. Իջեանի շրջանի հուշարձանների «Ուղեցուցը» գտնում է, որ շենքն իր կառուցման տեխնիկայով ժամանակամերձ է Հին եկեղեցուն, այսինքն X դարի գործ է, իսկ Գ. Սարգսյանը, ընհակառակը, ավելի ուշ ժամանակներում կառուցված օժանդակ, տնտեսական շենք է համարում:

Ե. Աստվածածին եկեղեցին կառուցել է Մակարավանքի առաջին առաջնորդ Հովհաննես Ա-ն, իր ծնողների և եղբայրների հիշատակին (1198 թ.): Եկեղեցին փոքր չափերի գողտրիկ հուշարձան է, ներքուստ խաչաձև, արտաքուստ ութանիստ, կառուցված վարդագույն և կարմրամոխրագույն խոշոր, սրբատաշ քարերով: Կանգնած է առանձնակի, գլխավոր եկեղեցուց մի քանի մետր արեւելք, սարահարթի հարավ-արեւելյան ծալքին: Իր ճարտարապետական հորինվածքով և հատկապէս արտաքին հարդարանքով հիշեցնում է Անիի Աբուղամբինց եկեղեցին, միայն ավելի համեստ ծավալներով: Շենքն արտաքուստ, ստորին մասում՝ գետնախարիսխի բարձրութեամբ հարթ շրջանաձև է և ավարտվում է կիսադանձակ քիվով, իսկ սրանից վերև՝ ութանիստ: Հուշարձանը լուսավորվում է չորս փոքր լուսամուտներով, որոնցից արեւմտյանը կլոր է, իսկ մյուսները՝ ուղղանկյուն և նեղ: Բոլոր լուսամուտները պսակված են ճոխ ձևավորված շրջանակներով: Եկեղեցու չորս նիստերի վրա կան անկյունաձև որմնախորշեր, որոնք հենվում են գետնախարիսխի քիվի վրա և բարձրում ավարտվում ճառագայթաձև դարդարված կիսակոնաձև գագաթներով: Այս խորշերի գագաթները և լուսամուտների պսակները շրջանցելով, հուշարձանը գրկում է մի ելնդավոր գեղաքանդակ գոտի, որի վրա համաչափորեն դասավորված են առլուծների, թռչունների և վարդալիների բարձրաքանդակներ: Եկեղեցու միակ մուտքը արեւմտյան խաչքից է, ա՛յն երկված է երկու քանդակազարդ շրջանակներով: Այս եկեղեցին Մակարավանքի թվագիր հնագույն կառուցվածքն է, շինարարական արձանագրութիւնը փորագրված է արեւմտյան մուտքի կիսակլոր ճակատակալի վրա: Վերջերս վերծանվեց եկեղեցու գլխավոր խորանի արեւմտյան պատին փորագրված մի ալլ ընդարձակ արձանագրութիւն, որը կարևոր տեղեկութիւններ է հաղորդում հուշարձանախմբի մասին:

Զ. Փոքրիկ կիսավերակ մատուռը տեղավորված է Աստվածածին եկեղեցուց հյուսիս, համարյա նրան կից: Փոքր չափերի (3×2 մ) շենք է, շարված վարդագույն բազմերանգ քարերով, ունի թաղակապ ծածկ: Մատուռի պատերին արձանագրութիւններ չկան, կառուցման ժամանակն անհայտ է: Դատելով նախնական երեսպատման սրբատաշ քարերի մշակման ոճից՝ նրա շինութիւնը կարելի է ժամանակամերձ համարել հուշարձանախմբի մյուս շենքերի հիմնադրմանը:

Է. Աղբյուրի շենքը գտնվում է վանքի պարսպից դուրս, դարպասից մոտ 100 մ հյուսիս-արեւելք: Սա մի երկարավուն (7×3 մ) կառուցվածք է, պատերը ներքուստ և արտաքուստ երեսպատված են սրբատաշ, գորշագույն սալերով: Արեւմտյան և հարավային պատերի անկյունում տեղադրված է սրբատաշ քարից մի ավազան, որից ջուրը հոսել է հարավային պատի մեջ բացված անցքով: Զուրը կավե խողովակներով բերվել է արեւմտյան կողմի սարալանջից բխող աղբյուրից, որը հոսում է մինչև օրս: Մակարավանքի վիմագրութիւն մեջ աղբյուրի շենքի կառուցման մասին հիշատակութիւններ չկան. միայն Հին եկեղեցու գլխավոր խորանի թաղի վրա փորագրված արտոնագրից իմացվում է, որ նվիրատուն վանքին նվիրել է ի թիվս ալլ արդյունքների նաև «Բաւզ (աւազան) ջուր :Բ: գիշեր»: Թվում է, այստեղ խոսքը ոչ թե վանքապատկան աղբյուրի մասին է, ալլ ուրիշ ջրավազանի, որ նվիրատուն երկու գիշեր տրամադրել է վանքին՝ ալգիները ջրելու համար:

Ը. Մակարավանքի դարպասը գտնվում է հուշարձանախմբից 30 մ արեւմուտք: Դարպասի 3,5 մ լայնութիւն բացվածքը փորված է ժայռաբեկորի մեջ: Պահպանվել է դարպասի կամարաձև թաղը, որը շարված է շերտավոր կրաքարի սալիկներով և հենվում է երկու կողմերում կանգնած ժայռերի վրա: Մուտքի ճակատային մասն ունեցել է բազալտե սրբատաշ կամար, որից միայն մի քանի քարեր են մնացել, ձախ կողմում ընկած է ալլ կամարի հենարանը կազմող սրբատաշ քարը՝ ձևավորված երեք փոքրիկ կիսասլուներով և բուսական քանդակների նեղ շերտով: Հուշարձանախմբը չորս կողմից շրջափակված է եղել տարբեր շարվածքի, մեծ մասամբ անշաղխ պարսպապատերով, որոնցից մնացել են մի քանի աննշան հատվածներ: Դժվար է ասել, թե երբ են կանգնեցվել պարսպը և դարպասը. վերջինիս ձևավոր քարերի մշակման եղանակը հիմք է տալիս

կարծելու, որ այդ հատվածի շինությունը պետք է ժամանակամերձ լինի հուշարձանների գլխավոր խմբի կառուցմանը:

Թ. Օժանդակ անտեսալից շենքեր. Հուշարձանախմբի շրջակայքում, պարսպապատերից դուրս և ներս պահպանվել են դանազան շենքերի բազմաթիվ ավերակներ: Սրանից առավել ամբողջական են մնացել Մակարավանքի հարավ-արևմտյան մասում գտնվող երկու մեծ սենյակների բարձր պատերը (2—3 մ), սրանցից արևելյանի վրա պահպանվել է բուխարիկի խորշը: Ցնտեսական սենյակների հիմնապատեր են մնացել նաև գլխավոր եկեղեցուց մի քանի մետր հարավ, որոնցից մեկի հատակին ընկած են Բազադ իշխանի որդի Վարդանի շինարարական արձանագրությունն ունեցող խաչքարի երկու հիմնական բեկորները: Ցնորի ավերակներ կան նաև հուշարձանախմբից ավելի հեռու, նրանից մոտ մի քանի հարյուր մետր արևելք ե հարավ: Այս բոլորը ցույց են տալիս, որ հնում, վանքի շրջակայքում եղել են մի քանի գյուղեր, հավանաբար վանքապատկան, թեև այդ մասին ստույգ վկայություններ չկան:

Ժ. Գեքեզմանցները երկուսն են, մեկը տարածվում է վանքի դարպասից մոտ 150 մ արևմուտք, մի անտառապատ բարձունքի վրա, աղբյուրի շենքից փոքր-ինչ արևմուտք, Այստեղ պահպանվել են բազմաթիվ անդարդ տապանաքարեր, որոնցից երկուսն ունեն հստակ դարձերի տապանագրեր: Կան նաև մի քանի խաչքարեր՝ նույն ժամանակներին բնորոշ դարձաքանդակներով: Հին գերեզմանոցը ընկած է վանքի հարավ-արևմտյան կողմում, պարսպից դուրս, սարալանջին: Տապանաքարերը մեծ մասամբ բնական խոշոր սալաքարեր են՝ կիսամշակ: Երևում են մի քանի որմնափակ խաչարձանների ավերակները, որոնք շարված են եղել սրբատաշ քարերով, ամուր կրաշաղախով՝ կանգնած ամբողջական քարե երկաստիճան պատվանդանների վրա: Բուն խաչքարերը սովորականից մեծ են, կերտված կարմրամոխրագույն անդեզիտից կամ ավազաքարից և ունեն ճոխ քանդակազարդեր: Արձանագրություններ չեն նկատվում, ձևավորման արվեստով խաչքարերը XII—XIII դարերի են:

* * *

Մահկանաբերդի հոգեոր և մշակութային նշանավոր կենտրոն Մակարավանքի մասին մատենագրական սեղեկությունները սակավ են. միակ հիշատակությունը գտնում ենք՝ Կիրակոս Գանձակեցու «Հայոց պատմության» մեջ: Պատմելով Հաթերքի իշխան Վախտանգի կին Արդու խաթունի կողմից՝ Ն. Գեաիկ վանքի համար նրբահյուս վարագույր գործելու մասին, Գանձակեցին հայտնում է, որ տիկինը իր դուստրերի հետ նման վարագույրներ է գործել ի թիվս այլ վանքերի, նաև Մակարավանքի համար. «Եւ ոչ միայն այս եկեղեցւոյս արար ծածկոյթ, այլև այլոց եկեղեցեաց՝ Հաղբառայ և Մակարայ վանից և Դադի վանից, քանզի լոյժ սիրող էր եկեղեցեաց բարեպաշտ կիներն»¹. Նոր Գեաիկի Աստվածածին եկեղեցին, որի օծման հանդիսությունների ժամանակ Արդու խաթունը նվիրել էր իր գործած վարագույրը, ավարտվել է ՈՅԵ (1196) թվականին: Այս մասին պատմում է ոչ միայն եկեղեցու արևմտյան պատին փորագրված շինարարական արձանագրությունը, այլև սրահիման վրա իր երկի համապատասխան դրվագները հյուսող Կ. Գանձակեցին. «Եւ ապա սկսան հիմն արկանել մեծափառ եկեղեցւոյն, սկսեալ ի ՈՅ թուականին Հայոց, զկնի չորս ամաց առնլոյ ղերուսաղէմ Սալահաղնին, և կատարի լամս հինգ ի խանգար զատկին լունաց»²: Սակայն այս թվականը չի նպաստում Արդու խաթունի՝ Մակարավանքի համար վարագույր գործելու և նվիրելու տարեթիվը որոշելուն, քանի որ պատմագրի ասածից չի հասկացվում, թե երբ է գործվել Մակարավանքի «ծածկոյթը», Ն. Գեաիկից հետո, թե նրանից առաջ: Այսպիսով, վանքի կառուցվածքների և պատմական կլանքի ժամանակագրության միակ աղբյուրը նրա հարուստ վիմագրությունն է, որը մեծ մասամբ անաղարտ է պահպանվել և վերծանվում է հաջողությամբ: «Մակարավանք» անունը միայն մեկ անգամ է հիշատակվում վիմագրության մեջ. դա գլխավոր եկեղեցու արևելյան ճակատին փորագրված Աշոտ իշխանի երկարաշունչ արձանագրությունն է. մնացած դեպքերում ամենուրեք հիշվում են ընդհանուր ձևով՝ «ուխտ», եկեղեցի բառերը, ավելի հաճախ՝ «Աստվածածին» անունը, ըստ որում վերջինս հանդիպում է ինչպես գավթի, այնպես էլ Հին և գլխավոր եկեղեցիների վիմագրերում: Պետք է ենթադրել, որ «Աստվածածին» անունը չի վերաբերել որևէ առանձին հուշարձանի, այլ ընդհանուր է եղել ամբողջ վանքի համար:

Հարկ ենք համարում նշել, որ Մակարավանք անունով X դարի մի կենարոնագմբեթ եկեղեցի է պահպանվել նաև Արթիկի շրջանի Պեմզաշեն ավանից 1 կմ դեպի արևելք:

¹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, Երևան, 1961, էջ 210:

² Նույն տեղում, էջ 212:

276. Հին Եկեղեցի. արտաքուստ, արևելյան յղատին, փոքրիկ լուսամուտի շրջանակը կազմող մուգ կարմրագույն քարի վրա, խիստ հողմատհարված, 8 տող.

Ի ՈԽ ԵՍ Յ ՈՂ ԵՒ ԿԱ
ԵԿԵՂ ԲԱՆՔԱՍՈՒԱՔԱՐԺԱԻՍԱ
. ԻՆՁԻԱԶԳԻԻՍԻՆԱՐՆ ՈՂ ԽԱ
. ԱՆԷ ՄԱՍՆԵՒ ԲԱԶԻՆ ՉՅՈՒԴԱՅԻՆ
. ԱՌՅԷ ԵՒ ՆՐԱ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՄ
. ԱԿԱ ԵՂԻՑԻ ԱՌԱՋԻ ԱՅ: ՈՂ
. ԳԻՐՍ ՋՆՋԷ ԻՆՔՆ ԵՂԻՑԻ ՋՆՋ
ԵԱԼ

Ի ՈՒՍ ԵՄՐԱՌԱՋՆՈՐԴԻ ՅՈՀԱՆԷՍԻ ԵՒ ՄԻԱՂ
ԵԿԵՂ ԲԱՆՔԱՍ ՏՈՒԱՔ ՄԻ ԱԻՐ ԺԱՄ Ի
. ՏԱՐԻՆ ԽԱԶԳԻԻՍԻՆ ԱԻՐՆ
. ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ ՄԱՍՆ ԵՒ
. ԲԱԺԻՆ ՋՅՈՒԴԱՅԻՆԱՌՅԷ
. ԵՒ ՆՐԱ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱ-
. ԿԱՆ ԵՂԻՑԻ ԱՌԱՋԻ ԱՅ:
. ՈՎՂՋԻԳԻՐՍ ՋՆՋԷ, ԻՆՔՆ ԵՂԻՑԻ ՋՆՋԱԼ:

Հրատ. Մարգարյան, 1954, Դ. 32:

Գիտելիք. Հրատարակելով այս բնագիրը, Գ. Մարգարյանը չի անդրադարձել նրա բովանդակությանը, այնտեղ հիշատակված անձանց ժամանակագրությունը, Բացի դրանից, վերծանողը փոքր պատահանի երկու կողմերին փորագրված տառաշարքերը երկու տարբեր արձանագրության բեկորներ է համարում, մինչդեռ դրանք նույն արտոնագրի հատվածներն են, ըստ որում աջ կողմինը ձախի անմիջական շարունակությունն է: Հիշալի, լուսամուտի հյուսիսային կողի համեմատաբար անեղծ պահպանված արձանագրությունը ինքնուրույն, ամփոփ իմաստ չի արտահայտում, ամբողջացած չէ, քանի որ արտահայտում է բնագրի միայն վերջաբանը՝ հատուցման և անեղծի բանաձևը, իսկ արձանագրության սկիզբը, որտեղ պետք է լիներ ժամանակի մատնանշումը, նվիրատուն և նվերները, այստեղ չկա, պետք է որոնել մի այլ տեղ: Ահա բնագրի այդ նախաբանը եղել է լուսամուտի հարավային կողմի նույնպիսի մի քարի վրա, որը հողմատհարվել, խիստ քայքայվել է և նախնական ութ տողերից միայն 1,2 և 8-րդ տողերի սկզբի մի քանի գրերն են երևում:

Առաջին շարքի սկզբին պարզ նշմարվում են ՈՒՍ գրերը, որ, անշուշտ եղել է թվագիր, Ինչպես գիտենք, Մակարավանքի Աստվածածին եկեղեցու ճակատակալի շինարարական արձանագրության թվականն է ՈՒՆԷ (1198) և փորագրված է վանքի՝ մեզ հայտնի առաջին առաջնորդ Հովհաննես Ա-ի կողմից: Քանի որ Հին եկեղեցու քննվող արձանագրության մեջ ևս վանքի առաջնորդ է հիշվում նույն Հովհաննեսը, ուստի այստեղ ևս թվագրերը պետք է լինեին ՈՒՆԷ-ի ժամանակամերձ մի տարեթիվ, ամենայն հավանականությամբ սրանից ավելի վաղ:

277. Հին Եկեղեցի. ներքուստ, արևելյան խորանի կիսակլոր պատի հարավային մասում, քիվից ներքև, երկու սրբատաշ, վարդագույն քարի վրա, 5 տող.

† ԱՆՈՒԱԲԵՆԱՅԱՅՍԻՄԳԻՐԷՅՈՂԱՆԻՍԻՄ

ԱԲԱԼԱՆՍԱԻՆՈՄԻԱԲԱՆԵՅԱՄԵՉԵԻԵՏ

ԴԱՆԱՆԻԵԻԱՅԼԱԴԴԻԻՆՔՅԵԿԵՂԵՑԻՍԵԻՄԵՔՏՈՒԱԲ

ՉԱԴԴԱՎԱՌՆԱՌԻՐՆԶԱՆՉԱԵՆԵԵՂԵՑԻՔՍ

. . . . ՆՉՈՒԱԾԷՅԱՅԵԻՆՈՒԱՄԵՂԱՅՆՏԻՐԷ

ԱՆՈՒԱՄԲԵՆ ԱՅ, ԱՅՍԻՄ ԳԻՐ Է ՅՈՂԱՆԻՍԻ, ՈՐ ԴՏՈՒՄՔ ԱՐԱՆԱՆՍԱԻՆ, ՈՐ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԻ ՄԵՉԵԻ ԵՏ . — ԴԱԿԱՆԻ ԵՒ ԱՅԼԱՐԴԻՆՔ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ: ԵՒ ՄԵՔ ՏՈՒԱՔ ԴՄԱՂՉԱՐԴԱՎԱՌՆ ԱՌԻՐՆ ԺԱՄՆ ՉԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ | .

ՈՎ ԱՓԱՆԷ՛, ՆՉՈՎԱԾ Է ՅԱՅ ԵՒ ՆՈՐԱ ՄԵՂԱՅՆ ՏԻՐԷ:

Գիտելիք. Այս արձանագրության մասին մատնացույց է արել Գ. Սարգսյանը Մակարավանքի մասին հոդվածում: Ըստ նրա, Հին եկեղեցու արևելյան խորանի թաղի ալս և հաջորդ արձանագրությունները հայտնաբերել են ճարտարապետներ Բ. Արզումանյանը և Շ. Ազատյանը՝ հուշարձանը չափադրելիս: Երկու բնագրերն էլ շատ վատ են պահպանվել, հոդմահարվել են, եղծվել և դժվար են ընթերցվում, ուստի մեր վերծանությունը տեղ-տեղ մնում է անհասկանալի կամ կասկածելի:

Զորդ շարքում նվիրատուի անունը՝ Արալանցա[ն] վերականգնում ենք կասկածանքով, չնայած բոլոր գրերի ընդօրինակությունը հավաստի է: Անձնանունը, եթե այն ստույգ է վերծանված, ալլուստ վկայված չէ: Նույն շարքի վերջում... միարանցեալ մեզ եւ եւ... եղծված է մոտ 2—3 տառատեղ, այստեղ, հավանաբար, եղել է տրված գահեկանների քանակը, քանի որ շարունակության վրա ունենք դալանի բառը: Այս բառը ևս կասկածելի է, չնայած որ եղած գրերը ճիշտ են արտագրված: Արձանագրությունը Մակարավանքի նախնադույն վիմագրերից է և վերաբերում է Հովհաննես Ա-ի առաջնորդության ժամանակներին: Հավանական է կարծել, որ Հին եկեղեցու ալս երկու նորահայտ, ինչպես և արևելյան ճակատի նվիրագրերում հիշված նվիրատուները կատարվել են ի նպաստ եկեղեցու նորոգության, որ ինչպես տեսանք, տեղի է ունեցել նույն Հովհաննեսի ջանքերով նրա առաջնորդության օրոք:

278. Հին Եկեղեցի. արևելյան խորանի կիսակլոր պատի կենտրոնում, քիվից վերև, չորս քարի վրա, 5 տող.

ՅԱԵՈՒԵ ԱՅԱՅՍԻՄԳԻՐԷՅՈՂԱՆԻՍԻ --- ՄՅՎԱՔԱԿԱՉԱ ---

ՄԵՅՅՈՒՍՈՎԵԻՄԻԱԲԱՆԵՅԱԷԵՏ ԶՈՂԵԻԱՅԼԱՐԴԻՆԷԻԲ: ԱՉՋՈՐԻԲ: ԴԻՇԵՐ

ԵԻԳՐԵՑԱԲԵՆԱԻՏԱԿԱՍՐԲՈՅ --- ԱՅԱՅԻՆՍԻԲ: ԽՈՂԱՄՊԱՏ

ԱՎԳԵԼԻՔՍՄԱՍՉԻՄՉԱՔԱՅՍ --- ՈՎԱՓԱԷՎԱՉՅՈՂ

ԱՅԱՌՅԷԵԻՆՈՒԱՄԵՂԱՅՆՏԻՐԷ ԿԱՄԱՉՔԱՅՎԵՆԵՅԱՅ: ԱԵՆ:

դ. վերջին բեկորը խաչքարի գլխամասն է, գտնվում է նախորդից 15 մ. հա-
րավ, նույն գծի վրա, մի փոքրիկ բացատում: Քիվի վրա խոշոր ծաղկաքանդակ
գրեթե փորագրված է արձանագրության սկիզբը՝ մի տողով, իսկ հակառակ կողմում՝
սրա շարունակությունը՝ երկու վնասված տող:

ԲԻՄ՝ ԱԾ ՈՂՈՐՄԵԱ՝ . . . Ի ԹՈՒԻՆ՝ ՀԱՅՈՑ ՈԾԴ Ի ԹԱԳԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆ՝ ԹԱՄՍ-
ՐԱՅԻ . . . ՄԵԾ ԵՒ ՀԶԱԻՐ ԻՇԵԱՆԻՆ ԿԱՅԵՆԿՈՑ ՍԱԴՈՒՆԻՆ ԵՒ ՅԱՌԴԱԶ-
ՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ՝ ՄԻ ՈՒԽՏԻՍ ՅՈՀԱՆԻՍԻ ԵՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՍ ԴՐԻԴՈՐՈՑ, ԵՍ՝
ՎԱՐԴԱՆ ԴՄԱՌԱՅ՝ ԱՅ, ՈՐԴԻ ԲԱԶԱԶԱ ԻՇԵԱՆԻ ԶՐԿԵՑ՝ Ա. Ի ՍԻՐԵԼԻ ԵՂԲԱՐՑՆ
ԻՄՈՑ ԶՈՐԵՑՈՒՆՑ՝ ՈՐՈՎ ԱՆՄԽԻԹԱՐ ԼԱՅԻ ԶԱՆՈՒՐՍ ԻՄ՝ ԱՐԴ ՎԱՄՆ՝ ՍԻՐՈՑՆ
ՆՈՑԱ ՇԻՆԵՑԻ ԶԵԿԵՂԵՑԻՍ ԵՒ ԵԴԻ Ի ՎԵՐԱՅ ԶԽԱԶՍ ԼՈՒՍՈՑ ԵՒ ՅԱՌԵԼՆ ԶԱՅՍ
ՈԶ ԶՈՔ ՈՒՆԵԻ ԱՒԴՆԱԿԱՆ, ԲԱՅՑ ՄԻԱՅՆ ԶՀՈԴԵՈՐ ԵՂԲԱՑՐՆ ՄԵՐ ԱԼԵՔՍԱՆՈՍ,
ԶԻ ԵՒ ՍԱ ԲՈՂՈՒՆԱԿ ԹԱՂԵԼՈՑ ԶԻՍ, ԵԴԱԻ ԶԵՌԱՄԲՍ . . . ԱՆԴՐԱՆԻԿՆ
ՄԵՐ ՎԱՀՐԱՄ՝ . . . ԵՒ ՍԱՐԳԻՍ ԵՐԿՈՒՔՆ ԿԱՆԻ՝ . . . ԻԿՔ: ԱՐԴ, ՈՐՔ ԵՐԿԻՐ-
ՊԱԳԵՔ՝ ԻՑԻՇԵՑԵՔ ԶՄԵԶ Ի ՔՈՒ ՅՈՒ:

Հասանկ. 101

Գիտելիք. խաչքարն անսովոր մեծություն, ֆիլզիտալին տուֆից կերտված հուշարձան է, որը,
հավանաբար, դրված է եղել ղլխավոր եկեղեցու հարավային պատի մոտ, նրա արևելյան անկյունը
կից: Երկրաշարժի հետևանքով եկեղեցու տանիքից թափվող քարերը տապալել են խաչքարը և մի
քանի կտորների բաժանելով՝ գլորել ցած: Որ պահպանված չորս բեկորները նույն հուշարձանի
մասերն են՝ հաստատում են ոչ միայն քարատեսակը, շարվածքի գծերը, զարդաքանդակների հա-
մապատասխանությունը, այլև արձանագրության բեկորների տառատեսակների նույնությունը, տո-
ղերի համընկնելը և ամբողջ բնագրի բովանդակության միասնությունը: Որոշ կասկածի տեղիք
կարող է տալ միայն խաչքարի ճակատի բեկորը, որի վրա փորագրված բառերը դժվար են կա-
պակցվում շարունակության հետ: Սակայն այստեղ էլ օգնության է գալիս խաչքարի ճակատի և
մարմնի միացման եղանակը. պարզվում է, որ նրանք միացվել են երկաթի հատուկ պահանգով,
որն ամրացվել է միացվող մասերի վրա փորված փոսիկներին: Թե՛ ճակատի և թե՛ երկրորդ բե-
կորի վրա մնում են այդ փոսիկները և ապացուցում, որ սրանք նույն խաչքարի մասերն են:

Առաջին շարքում. ԲԱ ԾԾ ՈՂՈՐՄԵԱ... բառերից հետո պետք է լինեի եկեղեցին կառուցողի և
խաչքարը կանգնեցնողի՝ Բագագի որդի Վարդանի անունը, սակայն կասկածելի համարելով, դժվարա-
նում ենք վերականգնել:

2-րդ շարքում ՈԾԴ ԹՎԱԳՐԻԿ հետո վերականգնում ենք. ի թագաւորութեան..., հետևելով
այլ վիմագրերին (օրինակ Սանահնում, Հառիճում), որտեղ նույնպես Վրաց թագուհի Թամարի տի-
րապետությունը այսպես է որակվում և ոչ թե յիշխանութեան կամ յաշխարհակալութեան ձևերով:

4-րդ շարքում մեծ եւ հզաւր բառերին պետք է հաջորդեն Մահկանաբերդի իշխան Սաղունի
տիտղոսները և ավարտվեն ոչ զրեբով: Պակասող մասի տարածությունը նկատի ունենալով, վերա-
կանգնում ենք [իշխանին Կայեց] ոչ Սագունին: Արդ, ով է այս մեծ և հզոր իշխան Սաղունը: Սա
Կայենի և Մահկանաբերդի մեծ իշխան, աթաբեկ ամիրսպասալար Սաղուն Բ-ի պապն է, Ամիր
Քուրդ Արծրունու որդին, Շերբարոքի հայրը: Այս Սաղուն Ա-ի տոհմագրության համար հավաստի
տվյալներ է տալիս Կ. Գանձակեցին: Սոսկելով Ամիր Քրդի մասին նա հայանում է. «Սա է հայր
Սաղունին և Դաւթի, պապ Շէրբարոքին, հօրն Սաղունին», միայն տեղ՝ «այլոց իշխանաց բարեպաշ-
տաց, որդւոց Քրդին՝ Դաւթի և Սաղունին»¹ Բացի այս տեղեկություններից, Սաղուն Ա-ի մասին
հիշատակություն կա նաև Շամշադինի շրջանի Ծաղկավան գյուղի մոտ գտնվող Շխմուրադ կոչվող
վանքի մի արձանագրության մեջ, որտեղ ասված է. «Են՝ Գրիգոր շինեցի զխորանիկս ածաբնակ
հրամանաւ Սաղունոյ մեծի իշխանի: Այս արձանագրության թվականը արտահայտված է անսովոր
ձևով, հավանաբար հայկական փոքր կամ Սարկավագագրի տոմարով. «լամի : Կ : երորդի : Ե : երորդի
նորո շրջագախս...», այսինքն պետք է հասկանալ՝ 1116+65 (ԿԵ)—1181թ., որը և համապատասխա-
նում է Քրդի և նրա որդի Սաղուն Ա-ի իշխանության տարիներին: Այս բնագրի առաջին հրատա-

¹ Կ. Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, էջ 209. 215.

լակի: Մ. Բարխուդարյանցը վերը հիշված կապակցության մեջ Սադունի անունը վերծանել է Սադորնո մեծի իշխանի², ուստի և այս անվամբ առանձին անգ է համարվել Հր. Աճառյանի բառարանում³: Մինչդեռ, ինչպես երևաց Կ. Գանձակեցու տոհմագրությունից, Շխմուրադի Սադունը նույնն է Մակարավանքի խաչքարի բնագրում հիշատակված Սադունի հետ, որը Գուրգ Արծրունու որդին էր:

6—7-րդ շարքերում յառաջնորդութեամբ ուխտիս Յոհաննիսի եւ վարդապետիս Գրիգորոյ..., Յոհաննիսը վանքի առաջին առաջնորդն է, Աստվածածին եկեղեցին կառուցողը, իսկ ով է վարդապետ Գրիգորը և ինչու է նրա անունը նշված վանահոր հետ միասին: Հավանաբար Գրիգորը հոգևոր կենտրոնի միաբանության աչքի ընկնող և ազդեցիկ վարդապետներից է, Յովաննիսի օգնականը կամ գուցե աթոռակիցը, այլապես անհասկանալի կմնա նրա անվան հիշատակությունը մի այսպիսի կարևոր շինարարական արձանագրության մեջ:

8-րդ շարքում Վարդանի հոր անունը Բազազա իշխանի բնագրում պարզ ընթերցվում է և որևէ տարակալ չի հարուցում: Անձնանունը առաջին անգամ է հանդիպում հայ իրականության մեջ և այլուստ ավանդված չէ: Անշուշտ կարող էր առաջանալ արաբ. bazzaz—գործվածքեղենի վաճառկան բառից:

12—13-րդ շարքերում՝ շինեցի եկեղեցիս եւ եղի ի վերայ զիսալս լուսոյ... չպետք է բառացի հասկանալ, ուզում է ասել, թե եկեղեցու շինությունն ավարտել է այս խաչքարի կանգնումով, որը ամփոփումն է շինարարական աշխատանքների:

14—15-րդ շարքերում ոչ զոք ունեի աւգնեալեմ, բայց միայն զհոգևոր եղբայրն մեր Ալեքսեոս... հրատարակող Գ. Սարգսյանը Ալեքսեոսին վանքի միաբաններից է համարում: Բնագիրը այսպիսի եզրակացության հիմք չի տալիս: Այստեղ Վարդանը իր չորս եղբայրներից զրկվելով, օգնություն է ստանում «հոգևոր եղբայր» Ալեքսեոսից, որը տվյալ դեպքում եղբայրացյալի իմաստ է արտահայտում և կարող է հոգևորական կամ վանական չլինել: Տողի շարունակությունը զալիս է հաստատելու այս միտքը. զի և սա (Ալեքսեոսը—Ս. Ա.) փոխանակ թաղելոյ զիս, եղաւ ձեռամբ... ի գերեզմանի: Սարգսյանի վերծանության մեջ այս տողն աղավաղված է «փոխանակ թաղելոյ զիս, եղաւ ձեռամբ...» և իմաստ չի արտահայտում: Այդպիսով, եթե Ալեքսեոսը վանքի միաբաններից լիներ, Վարդան իշխանը նրա մասին չէր գրի... եղաւ ձեռամբս ի գերեզմանի...:

4-րդ բեկորի ձախակողմյան մասը թեքությունք շարդված է. ուստի և 17—19-րդ տողերի սկիզբները, մոտ 10 տառաչափ պակասում են, որով և դժվարանում է շարահյուսական կապը նախորդ բեկորի բնագրի հետ: Հավանաբար, 16 և 17 տողերի արանքում եղել է առնվազն մեկ տող ևս, որը շարդվել է: Ընդհանուր առմամբ այս վերջին բեկորի արձանագրության առաջին երկու տողերը լավ չեն վերծանվում, իսկ վերջին երկուսը՝ անեծքի հանրահալա բանաձևը լինելով, այդ վիճակով էլ վերականգնվում են հաջողությամբ:

280. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հարավային պատին, պատուհանի տակ, թուշունի բարձրաքանդակից ներքև, 10 տող:

ՅՈՒՍՈՎՆԱՅԵՍՅՈՎԱԵՍԲԱՅԱ
ԱՅԵՏՈՒԶԻՄՅՈՒՄԱԴԻՄԵՆՍԵԳ
ՆԵՑԻՅԱՄԱՍԱԶԱՅԻՐԱԷՆՈՐԵՑ
ՆՉԱՅԻՆԵԻԸՆԾԱԵՑԻԱԾԱԾՆԻ
ՍՅՈՎԱԵՍԱՌԱՋՆՈՐԵՄԱԷՆԲՍ
ԵՏՈՒՄԵՖԱԴԻՄԱՆԻԱՇԽԱՅԱՄ
ՐԱՄԱՄԱՆԻՆԶԱՄԱՄԱՐՆՈՒԶԻՆՈՎԱՅԳԻ
ԽԱՓԱԷՅԱՅԳԻՆԵՎԱՅՐԱՄԱՅՆԱԾԵ
ԹՎ. ԶԲ

² Մ. Բարխուդարյանց, Արքաի, Բաբու, 1895, էջ 335.

³ Տե՛ս Հր. Աճառյան, Հայոց անձ. բառարան, Գ, Երևան, 1948, էջ 337.

:ՅՈՒՍՈՒՆ ԱՅ, ԵՄ՝ ՅՈՎԱՆԵՍ ՔԱՀԱՆԱՅ ԷՏՈՒ ԶԻՄ ՀՈԳՈ ԱՐԴԻՒՆՍ, ԷԳՆԵՑԻ ՅԱՐՏԱԻԱԶԱ ՅԻՐԻ ԱՄԷՆ ՈՐԴԵՑԻՆ ԶԱՅԳԻՆ ԵՒ ԸՆԾԱՆԵՑԻ ԱԾԱԾՆԻՍ: ՅՈՎԱՆԷՍ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍԵՏՈՒՆ Բ: ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՏԱՐԱՆ, :Ա: ԺԱՄՆ ԻՆՁ, :Ա: ԻՄ՝ ՄԱԼԻՐՆ՝ ԶՈՒԶԻՆ: ՈՎ ԶԱՅԳԻՆԽԱՓԱՆԷ,: ՅԱՅ: ԳՃԺԸ: ՀԱՅ-ՐԱՊԵՏԱՅՆ ԱՆԻԾԱԾ Է:ԹՎԻՆ՝ ԶԹ:

Լուսանկ. 102

Դիտելիք. Բնագիրը փորագրված է գեղեցիկ, խորաքանդակ գրերով և պահպանվել է միանգամայն անաղարա, ուստի և նախորդ հրատարակողներն այն վերծանել են համարյա անսխալ:

2—3-րդ շարքերում հգեցցի յԱրաւազա զայգիւն, բոլոր ընդօրինակողները կարդացել են՝ եւ գեցցի յԱրաւազա, որ սխալ է. նախ՝ առաջին գիրը ոչ թե ե է, այլ՝ հ, և ապա՝ քարի վրա չկա չ գիրը: Մեր կարծիքով այստեղ ոչ թե եւ շաղկապն է, այլ անցյալ կատարյալ ժամանակի բայածէի հ(=ե) նախահավելածը, որն ինչպես ցույց ենք տվել, ավելադրաբար գործածական էր այդ դարերում:

3—4-րդ շարքերում ...յիւր ամեն որդեցն, սպասելի էր կանոնավոր որդւոցն կամ որդեացն, ըստ այդմ, տեղի է ունեցել եւս հրկաւորաբար պարզում ե ձայնավորի, սակայն շեշտակիր վանկում: Թողնում ենք բնագիրը, այն բարբառային արտասանութիւնն համարելով:

7-րդ տողում ...իմ մաւրն՝ Զուգիւն, իգական անձնանվան տրական հոլովածէն է, ուղիղ ձևը այլուր վկայված է Զուգայ, որ նշանակում է արծաթի դրամ. ըստ այդմ տրականը պետք է լիներ Զուգային, բայց խոսակցական լեզվի արտասանութեամբ դարձել է Զուգիւն, այսինքն այ հնչյունակապակցութիւնը սղվել է (հմտ. տղայ-տղային-տղին, փեսայ-փեսային-փեսին):

8-րդ շարքում ԳՃԺԸ պետք է վերծանել ՅԺԸ (318) հալրապետացն անծած է (ԳՃ=300): Նույն շարքի վերջում զայգիւն ավելացված է հետագայում. նախապես անեծքի բանաձևն սկսվել է ով խափանէ բառերով, իսկ հետո մտածել են ավելի կոնկրետացնել այն, և բնագիրը խմբագրել են ով խափանէ զայգիւն, ուստի և զայգիւն փորագրվել է հարևան քարի վրա:

9-րդ շարքում այլ, ավելի մուգ քարի վրա, ԳՃԺԸ գրերից ներքև փորագրված է ԹՎԶԹ, իսկ սրանից մոտ մեկ մետր ցած կրկնված է ԹՎԶԹ. նախորդ բանասերները այս թվականը չեն նշելատել կամ սույն արձանագրութեանը չհամարելով՝ չեն հրատարակել: Մեր կարծիքով այդ թվագրերը վերաբերում են քննվող բնադրին և ցույց են տալիս նրա ժամանակը:

281. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, հյուսիսային որմնախորշից դեպի աջ, փոքրիկ սլատուհանի տակ, 6 տող.

+ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԱՅՍԻՄԳԻՐԷԱՇՈՐՈՎԱՍԱԿԱՌԷՏՈՒՄ ԶՄԱՐԳՍԻ
ԻՄԱԿԱՎԱՍԻՅՈՂԱՍԻՄԵԴԵՐԱՅՐՍՄԵՐԿԵՆԱՅՈՒՄԵՐՈԳԵՆՈՅՍՈՒՄԵՐԾՆ
ՈՂԱՅՅԻՇԱՐԱԿԻՆԻ ՈՎԱՅՍԲԱՆԻՍՅԱՅՈՂԷՈՒԿԱՌԱԿՈՒԿԱՄԱՅԼՅԵՏ
ՈՒՆԻ:ՅԺԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆԶՈՎ ԱԾԷ ՅՈՐԱԻ ՎԱՋԱՔՆԷՍԱՐԱՆԱԻՄԱՍՆ
ԱԿԻՑԷ:ԵՍՅՈՂԱՆԵՍԵԻԱՅԼՍԻԱՆԻՔՍՈՒՄԱՔԱՇՈՐՈՐԻՄԱԻՆ:Դ:ԱՄԻՐԱՆԻ
ՍՐԲ ՈՅՔԱՌԱՍՆԻՅԻՆ ՈՒԽԱՓՆԷԴԱՐԻՅԱՅ

+ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԱՅՍ ԻՄ ԳԻՐ Է ԱՇՈՏՈ, ՎԱՍԱԿԱ ՈՒ ՀԱՍԱՆԱ, ՈՐ ԷՏՈՒԱՔ ԶՄԱՐԳՍՆ Ի ՄԱԿԱՐԱՎԱՆՍ Ի ՅՈՂԱՆԵՍԻ ԻՄ՝ ԱՄՏՈՒԱԾԵՂԱՅՐՍ, ՈՐ ՄԵՐ ԿԵՆԱՅ ՈՒ ՄԵՐ ՈԳԵՆՈՅՍ ՈՒ ՄԵՐ ԾՆՈՂԱՅ ՅԻՇԱՏԱԿ ԼԻՆԻ: ՈՎ ԱՅՍ ԲԱՆԻՍ ՅԱՅՈՂ Է ՈՒ ՀԱԿԱՌԱԿ ՈՒ ԿԱՄ ԱՅԼ ՅԵՏՈՒՆԻ: ԵԺԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅ ՆԶՈՎԱԾ Է, ՅՈՒԴԱԻ ՎԱՐՁԱԻՔՆ Է, ՍԱՏԱՆԱԻ ՄԱՍՆԻԱԿԻՑ Է: ԵՄ՝ ՅՈՂԱՆԵՍ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՏՈՒԱՔ ԱՇՈՏՈ Ի ՏԱՐԻՆ :Դ: ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻՍՐԲՈՑ ՔԱՌԱՍՆԻՑՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

¹ Տե՛ս Ս. Ավագյան, Վիճաբանական որոնողականներ, ՊՐՀ, 1968, № 4, էջ 207:

+ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԱՅՍ ԻՄ ԳԻՐ Է ՎԱՍԱԿԱ, ԿՈՒՏԿԱՆԱ, ՈՐ ԷՏՈՒԻ ԶԱՅԳԻՆ ՎԱՆԻՑԱՅԱ-
ՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹՒԵԱՆ՝ ՅՈՀԱՆԻՍԻ, ՄԻՋՆՈՐԴՈՒԹՒԵԱՄԻՔ ԱՅ, ՎԿԱՌԻԹՒԵԱՄԻՔ ԱՍԷՆ
ԵՂԲԱՅՐՈՒԹՒԵԱՆՍՍ, ԿԱՄԱԿՑՈՒԹՒԵԱՄԻՔ ԱՇՈՏՈ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐՈ ԵՒ ՎԱԶԷԻ ԵՒ
ԻՐԵԱՆՑ ՄԱԻՐՆ: ԵՒ ԶՈՒՆԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՒԻՆՂՅԱՑ ՀՐԱՄԱՆԱՑՆ ԶԱՅՆ ԱՅԳԻՆ ՅԱՍ
ՈՒԽՏԷՍ ԴԱՆՂԵԼ ՈՉ ՅԻՄ ԱԶԳԷ ԵՒ ՈՉ ՅԱԻՏԱՐԱՑ, ՈՉ ԻՇԽԱՆ ԵՒ ՈՉ ԴԱՅՂՈՒՆ ՈՔ:
ԵՒ ՈՐ ԸՆԴԻՄԱՆԱՅ ԵՒ ՀԱՆԵԼ, ԶԱՆԱ, ՆՁՈՎԵՍՑԻ ԵՒ ՅԱԻՏԵՆԱԿԱՆ ՓԱՌԱՅՈՒ
ԶՐԿԵՍՑԻ: ԵՒ ՅԵՏ ՄԱՀՈՒՄՆ՝ Բ: ԺԱՄ ՅԱԻԱԳ ՀԻՆԳՇԱԲԱԹՂԱԻՐՆ ՅԻՄ՝ ՎԱՍԱ-
ԿԱ ՅԱՆՈՒՆ ԱՐԱՍՑԵՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան 1954, Դ. 33
Լատակար 103

Գիտելիք. Առաջին շարքում հստակ չէ նվիրատուի անունը: Սարգսյանն այն կարդացել է Վա-
սակա Կուտկանա, որից չի հասկացվում, թե ինչ հարաբերություն ունի Կուտկան(ա) անունը Վա-
սակի հետ: Եկեղեցու ներսի, հյուսիսային ավանդատան արձանագրության մեջ իշխան Վասակը
հուսկանի թոռն է (ես՝ Վասակ իշխան, թոռն Կուտկանի): Մեր կարծիքով ոչ մի հիմք չկա այս
Վասակներին տարբեր անձեր համարելու, ուստի հարմար է կարդալ. Վասակա Կուտկանա..., հն-
թաղերելով, որ փորագրողը բաց է թողել թոռին բառը, կամ գուցէ առանց դրան էլ Կուտկանա հատ-
կացուցիչը մատնանշել է Վասակի ով լինելը (Վասակ Կուտկանա), Բնագրում Կուտկանա անվան վեր-
ջին գիրը պարզ չի երևում և կարող է կարդացվել Ա կամ Ս, ինչ վերաբերում է Կուտկան անձնան-
վան տարբեր հոլովումներին (Կուտկանի, Կուտկանա), ապա այդպիսի փոխանցումները սովորական
երևույթ են ոչ միայն այդ ժամանակների վիմական բնագրերում, այլև գրաբար մատենագրական
աղբյուրներում (Գրիգորի, Գրիգորոյ, Արշակի, Արշակայ ալլն):

Նույն շարքում որ հառու ի գայգին Սարգսյանը մ գրի վերականգնումով վերծանել է՝ հառու ի[մ]
գայգին, թեև զ նախդիրի նման կիրառությունը դժվար բացատրելի է, քանի որ այս պարագայում
սպասելի էր հառու գիմ գայգին: Մենք վերծանում ենք. որ հառուի գայգին, որտեղ ի-ն առաջին
դեմքի (անց. կատարյալ ժամանակ) սաստկացման արտահայտությունն է և հաճախ է պատահում
այլ բնագրերում ևս:

4-րդ շարքում գայն գայգին յաւ ուխտես, կարող է յ գրի պատահական բացթողում լինել
(յաւս>յաւ), բայց հնարավոր է նաև այստեղ դիտել այ երկբարբառի պարզում ա-ի, որ հաճախ է
դիտվում այս դարերի վիմագրության մեջ և արդյունք է բարբառային արտասանության ազդե-
ցություն:

6-րդ շարքում քնդիմանայ բառը թողնում ենք անփոփոխ, հնթաղերելով որ երկրորդ դ-ի բաց
թողումը արտացոլում է այդ հնչյունի անկում արտասանության մեջ:

8-րդ շարքում եւ յետ մեհան, Սարգսյանը կարդացել է և յետ մեհան, հավանաբար երկրորդ
Ա-ի աջ ստեղծի վրա նկատելով ւ գիր: Քարի վրա և լուսանկարում այդ տառաշարքը հստակ կար-
դացվում է մեհան, ուստի այստեղ որևէ հնչյունափոխական երևույթ չնկատելով, վերականգնում ենք
հեղինակի բաց թողած ու-ն և վերծանում յետ մեհ [ու]ան:

Կուտկանի թոռ Վասակը, հավանաբար, տեղական մեծահաջաստ և ազդեցիկ իշխաններից է,
Մահկանաբերդի Արծրունիների վասալներից. այդ երևում է ոչ միայն նրա մեծարժեք նվերներից
(մի այգի և 80 դահեկան), այլև այս արձանագրության ողջ շարադրանքից և տոնից: Այսպես, Վա-
սակն ինքն է սահմանում նվիրված այգու դիմաց իրեն հասանելիք պատարագների չափը, փոխա-
նակ վանքի առաջնորդն այդ անելու (:Բ: Ժամ յաւագ գինգզաբաթ աւրն յիմ՝ Վասակա յանուն
արասցեն): Հայտնի է, որ Զաքարյան իշխանները և նրանց վասալները նույնպես իրենք էին որո-
շում հատուցման չափը՝ արձանագրություններում հատուկ բանաձևով հաստատելով վանական կենտ-
րոնի պարտականությունը՝ եղի լուծ ի վերայ սպասաւորաց սորա (Մորո ձորո) վանք, 1213 թ.),
եղի սանման գայս սք յաւագ խորանն պատարագի զքս յիմ յանուն (Հառիճ—1201 թ.) և ալլն:
Մակարավանքի վիմագրության տվյալներով դժվար է որոշել, թե ովքեր են այստեղ հիշատակված,
Աշոտը, Գրիգորը, Վաչեն և նրանց մայրը, որոնց կապակցությամբ Վասակը կատարում է իր
նվիրաբերությունը:

283. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, հարավային անկյան մոտ, փոքրիկ պատուհանից ձախ, 6 տող.

Յ ՈՒՍՈՎՆ ԱՅ ԵՍԻԱԶԱՄՈՒՐ ԲԱ

ՀԱՆԱԵՄՈՒ ԸՆԾԱ ԵԿԵՂԵՑՈ

Յ ՍԱՌԱՋՆՈՐԴՍՅՈՎԱՆԵՍ

ԵՒ ՄԱԲԱԲՍՍԱՀՄԱԵՑԻՆ ԻՄ

ԱՆԻ ԽԱԶՎԵՐԱՑԻՆ : Ա : ԱՐ ՊԱ

ՄԱՐԱԳԵԼ ՋԲՍՅԱՆՈՒՆՆ ՈՐԱՅ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԽԱԶԱՏՈՒՐ ՔԱ-
ՀԱՆԱ ԵՏՈՒ ԸՆԾԱ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ : Ա-
ՌԱԶՆՈՐԴՍ ՅՈՎԱՆԵՍԻԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ Ի ՏՄԱԻՆԻ ԽԱԶՎԵՐԱ-
ՑԻՆ : Ա : ԱՐ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ ՋԲՍ ՅԱ-
ՆՈՒՆ ՆՈՐԱՅ :

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Դ, 33.

Գիտելիք. Առաջին հրատարակիչ Սարգսյանն ալն միտքն է հայտնում, որ եկեղեցու արևելյան ճակատի բոլոր 4 արձանագրությունն էլ փորագրվել են մինչև շենքի կառուցումն ավարտելը, շինարարության ընթացքում, Իբրև ապացույց է բերում ինչպես այդ նվիրագրերի ցածր տեղադրու-
թյունը, այնպես էլ Մարգարե քահանայի նվիրատվության նպատակի մատնանշումը՝ հառու ընծայ
ի շինութիւն եկեղեցոյս : Մեզ համոզիչ չի թվում այս վարկածը. նախ՝ արձանագրություններն ալն-
քան էլ ցածր չեն տեղավորված, այլ սովորական, դուրընթեռնելի բարձրության վրա, և ապա՝ բազ-
մաթիվ են ալն դեպքերը, երբ ի շինութիւն եկեղեցոյ... նվիրաբերության մասին փորագրվում է
հուշարձանի կառուցումն ավարտելուց հետո, ինչպես Ջուլիստակ վանքի Աստվածածին եկեղեցու և
Անիի պարիսպների արձանագրությունների վերլուծությամբ համոզիչ ցույց է տալիս Հ. Օրբելին,
միջին դարերում նվիրատուները կարող էին հուշարձանների կառուցումն ավարտելուց հետո էլ վան-
քին վճարել նրանց որոշ հատվածների արժեքը՝ արձանագրության մեջ այդ ձևակերպելով կամ
իբրև նվիրատվություն, կամ՝ մասնակցություն նրա շինարարությանը : Օրինակ, Ջուլիստակ վանքի
Աստվածածին եկեղեցու հարավային ավանդատունը ըստ արձանագրության կառուցել է Սարգիսը,
իսկ հյուսիսայինը՝ Մալրացեալը, իսկ նույն վանքի ս. Գրիգոր եկեղեցու զաջոյ խորանս գնել են
Բեկն ու Բաւրիւնան : Հասկանալի է, որ երեք դեպքում էլ գործ ունենք միայն սովորական նվիրա-
տրվության հետ, և ոչ թե գնման կամ շինարարության, ինչպես վկայված է այդ ավանդատների
բնագրերում :

Արձանագրությունը պատկանում է հուշարձանախմբի հնագույն բնագրերի թվին, քանի որ
այստեղ վանքի առաջնորդ է հիշված Հովհաննես Ա-ն :

284. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, նախորդից հյուսիս,
6 տող.

... ՍՈՎՆ ԱՅ ԵՍ ՄԱԳԱԷ ԲԱՀ

ԱՆԱՅ ԵՄՈՒ ԸՆԾԱՅ ԻՇԻՆՈՒԹԻԵԿԵՂԵՑ

ՈՅՍԱՌԱՋՆՈՐԴՍՅՈՎԱՆԵՍ ԵՒ

ՄԱՅԲԱՆՔՍ ԵՄՈՒՆ : Բ : ՊԱՄԱ

ՎԳԻՄԱԻՆԻ ԵՍԱՅԻ ՄԱԳԱԷԻՆ

ԿԱՄԱՐԻՉՔՆԱԻՐՀՆԻՆ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՄԱՐԳԱՐԷ ՔԱ-
ՀԱՆԱՅ ԵՏՈՒ ԸՆԾԱՅ Ի ՇԻՆՈՒԹԻՒՆ
ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ : ԱՌԱԶՆՈՐԴՍ ՅՈՎԱ-
ՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ : Բ : ՊԱ-
ՏԱՐԱԳ Ի ՏՄԱԻՆԻ ԷՍԱՅԻ ՄԱՐԳԱ-
ՐԷԻՆ : ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱՒՐՀՆԻՆ :

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Դ, 33.

Գիտելիք. Արձանագրութիւնը փորագրված է Հովհաննես Ա-ի վանահայրութիւն վերջին տարիներին: Դժվար է ստույգ որոշել, թե մինչև երբ է գործել Հովհաննեսը, և երբ է նրան հաջորդել Դավիթը: Պետք է ենթադրել, որ գլխավոր եկեղեցու կառուցումն ավարտելուց հետո (1205) երկար չի ապրել նա, քանի որ բացի արևելյան ճակատի չորս և Հին եկեղեցու երեք անթվակիր արձանագրութիւններից, որոնք ժամանակամերձ են գլխավոր եկեղեցու ավարտմանը, ուրիշ ոչ մի տեղ այլևս Հովհաննեսն իբրև առաջնորդ չի հիշատակվում: Գլխավոր եկեղեցու ներսի և գավթի բոլոր վիմագրերում առաջնորդներ են հիշված Դավիթը, ավելի ուշ՝ Հովհաննես Բ-ն:

5-րդ շարքում էսայի փոխ. Եսայի թողնում ենք անփոփոխ, ըստ որում այստեղ արտացոլված է ե, ե հնչյունների արտասանութիւն վիճակն այդ դարերում: Բացի դրանից, Երուսաղեմի խճաքակար արձանագրութիւն մեջ ևս, որ ստուգապես է դարի գործ է, նույն անունը վկայված է էսայի:

285. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից ըարձր, փոքրիկ պատուհանից վերև ագուցված խաչքարի կողքին, 6 տող.

ՏՐ ՅՍ ԲՄ, | ՈՂՈՐՄԵԱ ՌԱՆԾԱՀԻ ԵԻ
ԱՄԽԻՍՆՈ ԻԻՐԻ: ԱՄԵՆ:

ՏՐ ՅՍ ԲՄ

ՈՂՈՐՄ

ԵԱ ՌԱՆ

ՇԱՀԻԵԻԱ

ՈՒՍՆՈ ԻԻՐ

Ո ՆԿ

Հրատ. Բարխուդարյանց, 375, Սարգսյան, 1954, Դ, 32:

Գիտելիք. Բարձր տեղագրութիւն պատճառով արձանագրութիւնը անգնն աչքերով հստակ չի կարգացվում: Դրանով պետք է բացատրել, որ նախորդ հրատարակիչներն այս պարզ բնագիրը վերծանել են զգալի աղավաղումներով: Բարխուդարյանցը կարդացել է... ողորմեա Իւանշանին եւ ամուսնոյն... ՈՂԲ, այսինքն փոխված է նվիրատուի անունը, իսկ ամեն բառի փոխարեն ՈՂԲ թվականն է ավելացված: Անընդունելի է նաև Սարգսյանի ընթերցումը՝ ողորմեա Աւանշանի եւ ամուսնոյն իւր ՈՀԵ, այստեղ ևս աղավաղված է անունը և ամեն հանրածանոթ փորագիրը թվական է դարձել: Մեր վերծանութիւն մեջ անվիճելի է ողորմեա բալաձը, որը հազիվ թե լիներ ողորմի կամ ողորմե: ՈՒստի անձնանունը պետք է լինի Ռւանշան(ի), որը Երանշան (պարս. իրան և շան բառերից) արական անձնանվան տեղական արտահայտութիւններից է: Անձնանունը նույն գրութիւնում վկայված է նաև Մորո ձորո վանքի մի արձանագրութիւն մեջ. ես՝ Երանշան միաբանեցայ Ածածնիս...

286. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից աջ, 7 տող.

- ՈՒՍՈՒԱՄԵՆԱԿԱԼԵԱՅԵՍԴԱԻԶՈՐԴԻՏԱՇՐԷԼԷ
- ՆԵԼԵՂԱՆՄԵԾԵԻՏՉԱԲԻՇԻՆԱԲԱԲԱԿԱՂՈՒՆԵԵ
ՏՈԷԸԸԾԱՅԵԿԵ ՂԵՅԵՎՄԵՆՁԵՅԵԼԾԱԵՐՈՐԸՆԴՈՒ
- ԵՍՄԵԱՒԱԶՆՈՐԴՅՈՒԵԻՄԱԲԱՆԲՍՍԱՎԸՆԵՅԱԲ
- ԵՐՄԲԾՆԸՆԴԵԱՆԲԻԳՊԱՄԱԳԱԴՄՈՒՅԱՆԵԼԵՌՈՒ
- ԴԱՄԱԵԻԱԶՈՒԶԵԱՍՓԱԻՆԶԵՈՒՓԱՖԱՆԷԴԱ
ՏԻԻՄԷԻՆՈՅԱԼԵՂԱՅՆՏԵԿԱՄԱԶԲԱՐՅԱՆՅԱՅ

ԹՈՒՍՈՎ ԱՄԵՆԱԿԱԼԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԴԱԻԹ, ՈՐԴԻ ՏԱՇՐԵԼԻ, ՄԱՆԵՄԱՂ Ի ՏԱՆ ՄԵԾ ԵԻ ՀՁԱԻՐ ԻՇԽԱՆԻՆ՝ ԱԹԱԲԱԿ ՍԱԴՈՒՆԻՆ, ԵՐՄԻ ԸՆԾԱ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ ՎՐԱՄԱՆ՝ ՆԱԶԵԾԵԼՈՅ ՄԵՐ, ՈՐ ԸՆԴ ՀՈՎՐԱՆԵՄԱԻ՝ ՍՈՐԱ: ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՅՈՎՐԱՆԵՍ՝ ԵԻ ԱՅԼ

ՄԻԱԲՍՆՔՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑԱՔԻԶՍԻՐ ՍԲ ԾՆԸՆԴԵԱՆՆ ՔԻ :Գ: ՊԱՏԱՐԱԳ ՄԱՏՈՒՑԱ-
ՆԵԼ՝ :Ս: ՌՈՒՍՈՒԴԱՆԱ, :Ա: ԽԱԹՈՒԹԷ, :Ա: ԱՍՓԱԽՆ: ԹԵ ՈՔ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՍԻ Ի
ՏԷ ԵՒ ՆՈՑԱ ՄԵՂԱՑՆ ՏԷՐ Է: ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 152, Մարգարյան, 1954, Դ, 32:
Լուսանկ. 104

Դիտելիք. Տողասկիզբները 1—2 տառաանկ վնասված են, սակայն վերականգնվում են դուրսու-
թյամբ:

Առաջին շարքում ես՝ Դաւիթ, որդի Տաշրեկի, առաջին վերժանող Ջալալյանցը կարդացել է,
ես՝ Դաւիթ որդի Տաշրեկի, ըստ այսմ նվիրատուի հոր անունը՝ Տաշրեկ ներկայացվել է Տաշրեկ,
որը հիմք է տվել Ն. Մառին այս անունը ավելի հին համարելու, քան Ռուսթավելու «Ընձենավորի»
գլխավոր հերոսը: Իրականում վկայված է Տաշրեկ, որ հավանաբար ծագում է Տաշիր, Տաշիրք տե-
ղանունից և կարող էր նշանակել տաշրեցի¹:

2-րդ շարքում սկզբից մի գիր է պակասում, որը Սարգսյանը վերականգնել է Մ, ըստ այդմ
ստացվել է... ծնեալ ի տաճ... աթաբալ Սադունի: Այս վերականգնումը քիչ հավանական է, քանի
որ դժվար է բացատրել, թե ինչու է Տաշրեկի որդին ծնվել մեծ իշխան Սադունի տանը: Մեր վեր-
ժանութունը՝ սնեալ ի տաճ... և այլն, ավելի ընդունելի է, որովհետև այս դարերում սովորական էր
մանուկներին նշանավոր տներում սնուցման տալը, սնուցողների (սնուցած, դայակ) խնամակա-
լությանը հանձնելը: Միջին դարերի վիճադրության մեջ հաճախ է հիշատակվում սնուցողների մա-
սին, բարձր գնահատվում նրանց գործը: Այսպես Ն. Վարազ վանքում ունենք՝ «:Ա: ար ժամ Բուրած-
երին՝ Դաւթի սնուցողի...», կամ «:Ա: ար ժամ Յիկա աճեցո՝ դպրի սնուցողիս Խաթունիս», Հա-
ռիճի վանքի երկու նվիրագրերում հիշատակվում են ոմն Դրիգոր և Արսեն, երկուսն էլ «սնուցած
մեծի» Սարգսի դստերն Նրջսին²:

Նույն շարքում վկայված՝ մեծ և ճգալ իշխան աթաբալ Սադունը Կախնի և Մահկանաբերդի
մեզ արդեն հայտնի իշխանաց իշխանն է, Հաղրատի, Դեղձուտի, Մորո ձորո, Առաքելոց, Կիրանց
վանքերի պատրոնն ու հովանավորը, որը Շիրաբարձի որդին էր և Սադուն Ա-ի թոռը:

Մակարավանքում այս արձանագրութունը միակն է, որտեղ հիշատակված է Սադունի անունը,
այն էլ անուղղակի ձևով: Պետք է ենթադրել, որ այս վանքը իբրև հոգևոր կենտրոն չի հովանավորվել Սա-
դուն Բ-ի կողմից: Հայտնի է, որ Մահկանաբերդի իշխանաց իշխան, Տիփիսի ամիրա Սադունը աթա-
բեկության է հասել 1270 թ., ուստի քննվող արձանագրութունը պետք է փորագրված լինի դրանից հետո:

5—6-րդ շարքերում եղածից չի խմացվում, թե ինչ առնչություն ունեն Ռուսուդանը, Խաթու-
թին և Ասփան նվիրատուի հետ: Խաթութի (>խաթութե) անձնանունը այստեղ առաջին անգամ է
հանդիպում: Անվան ուղիղ ձևը Խաթութի է (արար. xatut—չերտեր, գոլեր բառից) քանի որ միայն
այդ ձևը կարող էր տրական հոլովում տալ Խաթութե (ինչպես Սիթի>Սիթե, Թագունի>Թագունե
և այլն)³:

287. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. բեմի առաջամասում, աստղաձև քանդակազարդերից
մեկի մեջ, կանգնած մարդու բարձրաքանդակի մոտ, 3 տող.

Ե Ր Ի

ԵՐԻՏԱՍՍԱՐԻ

Տ Ա Ս

Ա Ր Դ

Հրատ. Մարգարյան, 1954, Դ, 35,

Դիտելիք. Հալ վիճադրության հմուտ վերժանող Ս. Բարխուդարյանը
միջնադարյան հալ ճարտարապետների և քարգործ վարպետների մասին
իր հետալից ուսումնասիրության մեջ բազմաթիվ փաստերով ցույց է տալիս,
որ հայկական հուշարձանների աննկատելի և աչքի չընկնող մասերում քան-
դակված որոշ անձնանուններ, եթե նույնիսկ չի պարզաբանված նրանց ով
լինելը, անպայմանորեն այդ կոթողները կերտող կամ քանդակազարդ վար-
պետ-ճարտարապետների անուններն են, որոնք հասել են հետագա սերունդներին: Այս տեսան-
կյունից մոտենալով տվյալ անվանը, երիտասարդ մակագրութունը կարելի է դիտել իբրև անձնա-

¹ Մանրամասնություններ տե՛ս Ս. Ավագյան, Վիճադրական սրբազրույթներ, ՊՐԶ, 1967, № 2—3, էջ 284—286:

² Տե՛ս «Մուրը և հայագիտության հարցերը» ժողովածուն, Երևան, 1968, էջ 144—147, 156:

նուն, արև մարդուն, որը հանդիսանում է եթե ոչ ընդհանուր հուշարձանների, գոնե նրանց զարդաքանդակների հեղինակը, ճարտարապետ-վարպետը: Անհավանական չէ նաև, որ Երևանում ունեցած աստղադարձի մեջ պատկերել է հենց իրեն՝ քանդակագործ-նկարիչ վարպետին, քանի որ նրա ձեռքին պատկերված են աշխատանքային գործիքներ:

288. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, վերևում, 8 տող.

Ի ԵՍՄԼՔԱՆ ԴՌՍՐԳՐԻԳՐՈՐԴՈՐՈՎԱՆՈՎԱԳԱԹՈՒՆ ՍԱՆԵԱՅ

ԸՍՏՀՐԱԽՆ ԱՅԲԵՐԵԼ՝ ՂԱԽՈՆՍԿՈՄ ԱՆԻՁՈՍՄԻՋԱՇԻՆԻ

ՅԱՄԱՍՆՈԹԵԹՈՒՆՆ... ԱՎԱՍԱԿԱ... ԷՊԱՇԻԵԽԷ ԵՒ ՈՉ

ՍՄԵՂԱՅԻՄԱԿԻՆՁ... ԱՅԼԵՏՁԱԲ... ԳԵՂԵՑԻՔԸ ՍԱՅՆՍ

ԷԴՈՐԻՔՈՊԵՍՆՈՎՈՐՆԿ Ձ... ԵՒԵԼ... ԾԱՅՈՒՍՈՒՄԻՔԱՆԵՅԱ

ՄԲԱԾԱԾՆԻՍՅԱՌԱՋՆՈՐԹԵՀԵՐԴ... Է ԱՅԼՄԻՔԱՅՍԵՒՍՈՔԱ

ԷՏՈՒՆԻՆՁԻ ՏԱԽՆ: Գ: ԶԱՄԻՏԱՆԻ ՍՐԲՈՅՀՈՒՓՍԻՄԵԱՅՆ ՈՎ

ԽԱՓՆԷ ԴԱՏԻԻՏԷ

Ի ԵՍ՝ ՄԼՔԱՆ, ԴՌԻՍՏՐԳՐԻԳՐՈՐՈ, ՈՐԴՈ ՎԱԽԹԱՆԳԱ, ԹՈՒՆ ՍԱՆԵԱՅԸ ՍՍԱՆՈՒՄՈՒՆ ԱՅ ԲԵՐԵԼԱՂԱՆՈՐՈՒՆՍ ԿՈՄԱՆԻՏՈՐՍ ՄԻՋՆԱՇԻՆԻ, ՅԱՄՈՒՍՆՈՐԻՓԵՄՆԻ ԹՈՒՆ ՆՈՐԱ ՎԱՍԱԿԱ ԲԱՐԻՔԱՇՏ ԻՇԽԱՆԻ: ԵՒ ՈՉԸՍՏ ՄԵՂԱՅ ԻՄ ԱՐԱՐ ԻՆՁ ՏՐ, ԱՅԼ ԵՏ ՁԱԽԱԿ ԳԵՂԵՑԻՔ, ԸՍՏ ԱՅՆՄ, ԷԹԼԷ՝ ՈՐԴԻՔ՝ ՈՐՊԵՍ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿ Ձ: ԵՒ ԵՍ ՄԵՐԾԱԽ ԹՈՒՍՈՎ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵՄՆԻ ՀԱԽՐ ԴԱԽԹԻ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ, ԵՒ ՍՈՔԱԼԵՏՈՒՆ ԻՆՁ Ի ՏԱՐԻՆ: Գ: ԺԱՄ, Ի ՏԱԽՆԻ ՍՐԲՈՅ ՀՈՒՓՍԻՄԵԱՅՆ: ՈՎԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ Ի ՏԵ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Դ, 33:

Գիտելիք. Վերևից հասող կրաշրերը տեղ-տեղ քայքայելու եղծել են արձանագրությունը, հատկապես շատ են տուժել անձնանունները, որոնց վերականգնումը առանց օժանդակ նյութերի դժվար է: Առաջին շարքում նվիրատուն Մլքան է, Գրիգորի դուստրը, Վասակ իշխանի կինը: Վերջինս նախորդ արձանագրություններից հայտնի Կուտկանի թոռ Վասակն է, որը տեղական ազդեցիկ իշխաններից է, հավանաբար Մակարավանքի հովանավորը: Մեր կարծիքով, Մլքանը Պաշինի իշխան Վախտանգի թոռն է, նրա Գրիգոր վաղամեծիկ որդու դուստրը, որ ակնհայտ է այս տողի շարունակությունից: Չիշտ է, մենք քիչ բան գիտենք Գրիգորի զավակների մասին, սակայն ժամանակաշրջանն ու արձանագրության բովանդակությունը խոսում են հօգուտ այդ ենթադրության: Ցավոք, տողավերջում թոռն բառին հետևող անձնանունը չի վերականգնվում, որպեսզի հնարավոր լինի ստույգ պարզելու Վախտանգի անձնավորությունը: Անժխտելի է, որ Մլքանը հարսնության է եկել այլ զավառներից, որ երևում է 2-րդ տողից. ըստ ճրագագին այ բերեալ եղա ի տուցս Կոմանիճորս Միջնաշինի...: Մենք դժվարանում ենք որոշել, թե որտեղ է գտնվում Միջնաշինի Կոմանիճորը, մանավանդ որ այդ տեղանունների վերծանությունն էլ կասկածելի է, սակայն համոզված ենք, որ այդ վայրերը Կուտկանի թոռ Վասակի իշխանական նստոցն են:

3-րդ շարքում յամուսնութեան թուինն նորա Վասակա..., չի հասկացվում, թե ում է փոխադրվում նորա դեբանունը: Խոսքն, անշուշտ, Կուտկանի մասին է, որն ամենուրեք հիշատակվում է

իբրև Վասակի պապ, և հալանաբար, մեծ հեղինակութիւն շնորհիւ, առանց անունը նշելու էլ հասկացվել է, թե ում մասին է խոսքը:

3—4-րդ շարքերում... եւ ոչ ըստ մեղաց իմ արար ինձ ար... Սարգսյանը վերծանել է և [ի]նձ ըստ մեղաց իմ արար ինձ ար, որն անընդունելի է: Նախ՝ ինձ անհարկի է վերականգնված և կըրկնութուն է, և ապա՝ հակասում է արձանագրութիւն իմաստին (ոչ թե ըստ մեղաց իմ արար ար, այլ՝ ոչ ըստ մեղաց իմ արար ար):

4—5-րդ շարքերում ...այլ ետ գաւազ գեղեցիք ըստ այնմ, եթե որդիք որպէս նորատունկ Ձ... Սարգսյանը ընթերցումը ճիշտ համարելով, գտնում է, որ «միտքը պարզ չէ, թերևս թվագիրը լինի (Ձ=80)»¹։ Մեզ թվում է, այստեղ Ձ-ն ձիթեցի բառի հապավումն է և ակնարկում է ձիթենու տերևների մշտադալարութիւնը, որը համեմատվում է իր որդիների պարմանիութիւն հետ:

Արձանագրութիւն ժամանակը որոշվում է նրանում հիշատակվող Դավթի առաջնորդութիւն տարիներով (1215—1250): Բացի դրանից, Վասակի կին Մլքանը նույն տարիներին Լ ղահեկան և գոմիշանի է նվիրել Հաղբատի զանգակատան շինութիւն համար, որի մասին արձանագրված է զանգակատան ստորին հարկի մատուռի ճակատին¹։ Հաղբատի զանգակատունը կառուցվել է 1245թ., ուստի Մլքանի նվիրատվութիւնն էլ պետք է այդ տարիներին լինի, քանի որ նվիրագրում ասված է, որ նվերները տրվում են ի շինութիւն եկեղեցոյս: Մյուս կողմից, Մլքանի Հաղբատում թողած նըվիրագրութիւն մեջ վանքի առաջնորդ է հիշված Համազասպը, որը առաջնորդ է եղել 1242—1257 թվականներին:

289. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, Մլքանի արձանագրութիւն տակ, մի քարի վրա, խիստ քայքայված, 7 տող.

ԿԱՄԱՆ ԱՅ ԱՅՍԳԻՐՅԻՇԱՅԱԿԻ ՎՍԳԱՅԼԻ... ՈՒ ՄԻԱԲԱՆ

ԵՅԱԲԵԵԵՄԶ... ԵՇՀՆԵԲԱՅԼՈՍԿԻԻ ՍԲԱԾԱԾԻՆՍՅԱՌ

... ԱՐԻԽԱԹԵՂԲԱՐԻՐՈՒԵԻՆՔՆՍՐԱԽՈՂ

... ԵՆԱՅԵԲԱՐԴԿԱՅԻ ԴՈՒՌՆԱԾԱԾԻՆՍ

... ԵՈՒԱԲ... ԵԱՐԻՆ: Դ. ՁԱՄԻ ԿԻՐԱԿԵԻ ՈՒ ՍԲ

... ԳՐԻԳՈՐ... ԻՆ ԿԱՄԱՐԻՅԱՂՈՒՀԱՅՔՆ ՈՎ

ԽԱՓԱՆԵ ԴԱՐԻՅԱՅ

ԿԱՄԱՆ ԱՅ, ԱՅՍ ԳԻՐ ՅԻՇԱՏԱԿԻ Է՛, ՎԼԱՄՆԻ ԳԱՅԼԻ... ՈՐ ՄԻԱԲԱՆԵՅԱԻ
ԵԻ ԵՏ Զ... ՏԵՀՆ ԵԻ ԱՅԼ ՈՍԿԻ Ի ՍԲ ԱԾԱԾԻՆՍ ՅԱՌԱՋՆՈՐԳՈՒԹԵՂԱՆ...
ԱՐԻԽԱԹԻ ԵՂԲԱՐԻ ԻՐՈՐ ԵԻ ԻՆՔՆ ՍՐԱԽՈՂ... ԵԼ Ի ԿԻՆԱՅ ԵԻ ԱՐԴ ԿԱՅ Ի
ԴՈՒՌՆԱԾԱԾԻՆՍ: ԵԻ ՄԵՔԻ ՏՈՒԱՔ Ի՛ ՏԱՐԻՆ: Դ: ԺԱՄ Ի ԿԻՐԱԿԵԻ, ՈՐ ՍԲ
... ԳՐԻԳՈՐՈՐ ԴԱՆԻՆ ԿԱՏԱՐԻ ՅԱՂՈՒՀԱՅՔՆ: ՈՎ՛ ԽԱՓԱՆԵ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Դ, 43:

Գիտելիք. Արձանագրութիւն ձախակողմյան մասը վերևից հոսող կրաշերտի ազդեցութիւն հետևանքով քայքայվել և շերտ-շերտ թափվել է, ուստի այդ հատվածի տառաշարքերը վերականգնում ենք վերապահորեն: Նվիրատուն Գալլն է, Գրիգորի որդին, Կուտկանի թուր: Այսպիսով,

¹ Տե՛ս Կ. Ղաֆադարյան, Հաղբատ, էջ 227:

Դալլը մեղ ծանոթ Վասակ իշխանի եղբայրն է: Դալլի մասին այս տեղեկությունները հաղորդվում են նրա կնոջ նվիրագրում, որը փորագրված է սրանից ներքև:

2-րդ տողում եւ լա զ... տեղն եւ այլ ոսկի, չի հասկացվում, թե ոսկուց բացի ինչ է նվիրել Դալլը: Հավանաբար եկեղեցական սպասքի անուն է, որ դժվարանում ենք վերականգնել:

3-րդ տողում յառաջնորդութեան բառից հետո պետք է լինեն վանքի առաջնորդի անունը՝ Իավիթ, սակայն զգուշանում ենք վերականգնել, ըստ որում ոչ մի գիր չի նշմարվում: Սարգս-լանն ալստեղ կարգացել է արիթաթի տառաշարքը, որը իմաստ չի արտահայտում և թերևս հաս-տատում է մեր ենթադրությունը, այդ գրերը հավր Գաւթի վերծանելու մասին:

Բնագիրը շարադրված է ոչ նվիրատուի՝ Գայլի, ոչ էլ նրա հարազատների կամ վանքի առաջ-նորդների, այլ վանքի միաբանների անունից՝ այս գիրը յիշատակի է վն Գայլի... եւ մեք առաք: Հավանական է ենթադրել, որ Գայլը միաբանել և նվերներ է ավել վանքին իր ողբերգական մահ-վանից առաջ, իսկ արձանագրությունը փորագրվել է դրանից հետո՝ եւ ինքն սրախող եւ ի կենաց եւ արդ կայ ի դուռն Ածածնիս:

290. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուսա, հյուսիսային պատին, նախորդի աակ, խիսա հողմահարված, 5 տող.

ԵՍԱՆԱ . . . ԱԽԱԹՈՒՆՍԱՄՈՒՍԻՆ ԳԱՒԵՆՈՐՈՅ

ԳՐԻԳՈՐՈՅ ՄԴՈԿՈՒՅԱԸ ԵՄՈՒԻՍԲԱԾԱԾԻՆՍՈՍԿԻ ԳՆԴԵՐՆ

ԻՄԵԻԱՅԼԱԴՈՅՆԵՑԻՅԱՌԱԶՆՈՐՈԹԵՎԵՐԴԱԶԵԻԱՅԼՄԻԱԲ

ԱՆԱՅՍԵԻՍՈՔԱԵՄՈՒՆ . . . ՇԱԿՆ: Գ. ԶԱՄԻՇԱԼԻՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ

ՈՒՂՈՎԱՅՔՆ ԿԱՄԱՐ . . . ԽԱՓԱՆԵ ԴԱՄԻԻՄԵ

ԵՍ՝ ԱՆԱ . . . ԽԱԹՈՒՆՍ, ԱՄՈՒՍԻՆ ԳԱՒԵՆՈՐՈՅ, ՈՐՈՑԻԳՐԻԳՈՐՈՅ, ՈՐՈՑՈ ԿՈՒՏ-ԿԱՆԻՆ ԵՏՈՒ Ի ՍԲ ԱՇԱԾԻՆՍ ՈՍԿԻ ԳՆԴԵՐՆԻՄ ԵԻ ԱՅԼ ԱՐԴՈՅՆԵՑԻ, ՅԱՌԱԶ-ՆՈՐՈՒՈՒԹԵՒԱՆՂ ԶԱԽՐ ԳԱԽԹԻ ԵԻ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ: ԵԻ ՍՈՔԱ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ ԻՍՏ-ՐԻՆ :Գ: ԺԱՄ, Ի ՏԱԽԻ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ, ՈՐ ԱՂՈՒՀԱՑՔՆ ԿԱՏԱՐԻՆ: ԴՈՂՂ ԽԱՓԱՆԵ, ԳԱՏԻ Ի ՏԵ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Դ, 34.

Գիտելիք. Նվիրագրի հեղինակը նախորդ արձանագրության մեջ հիշատակված Դալլի ամուսինն է: Նրա անունը ստույգ չի վերականգնվում, քանի որ Անա մասնիկից հետո մի քանի տառա-տեղ եղծված է: Անհնար է այն Անախաթուն վերծանել, որովհետև, նախ՝ պակասող գրերը դժվար է անտեսել, և ապա՝ Խաթուն անունից առաջ պարզ նշմարվում է ա գիրը, որն, ալսպիսով, կրկնված է՝ Անախաթուն: Մնում է ենթադրել, որ կամ ալստեղ փորագրված է մեղ անծանոթ մի անձնա-նուն, որը եղծված է միջին մասում, կամ անձնանունը Խաթուն է՝ իսկ սրանից առաջ եղել է նրա լրացումը, որը չի վերականգնվում:

2—3-րդ շարքերում. Ետու... զոսկի գնդերն իմ եւ այլ արդյունքի—այս դիմավոր բալը դըժ-վար է բացատրվում գրարարի կանոններով: Քերականական իմաստից դատելով սա արդյունք բալի անց. կատարյալ եզ. Ի դեմքն է, սակայն ալդպիսի բալ գոյություն չունի, ուստի պետք է կարծել, որ կամ նորակազմ է, կամ խոսակցական լեզվից վերցված: Տվյալ շրջապատում այլ արդյունքի պետք է հասկանալ՝ այլ արդյունքներ տալ, արդյունավորել: Ուրեմն, նվիրատուն վանքին է տվել իր ոսկի գինդերը և այլ արդյունքներ:

291. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, պավթի մեջ բաց-
վող դռան աջ կողմում, հյուսիսային ավանդատան մոտ. կիսանդժ, 8 տող.

∴ ԿԱՎԱՆ ԱՅ ԵՍԴԱԻԹ

ԵՒ ՆՔՍ ԳՐԵՑԱՔ

ՍՐ ՄԵՄՈՍԿԻ

ԳԻՆԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ԵՒՄՈՒՔ

Մ ԳՐԻԳՈՐԻԿԻ

ՐԱ ՋԻՆԵԻ. Ա. ԻԻ

ՇԱ ՇԱՀԻՆ Ո

ՐԻԱՓԱՆԷ ԴԱՄԻՅԱՅ. ∴

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԴԱԻԹ՝ ԵՒ ՄԻԱ-
ԲԱՆՔՍ ԳՐԵՑԱՔ՝ ՍՐ . . . , ՈՐ ԵՑ
ՈՍԿԻԳԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՅԱ ԵՒ ՏՈՒԱՔՄ
. . . ԳՐԻԳՈՐԻ ԿԻՐԱԿԵՆԻ . .
ՋԻՆ Ա. ԻԻՐԻՏԻՂԱ . . . ՇԱՀԻՆ: ՈՐ
ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Դ, 34:

Գիտելիք. Արձանագրությունը քաղաքի և տեղ-տեղ անընթեռնելի է դարձել վերևից հոսող
կրաքերի պատճառով: Շատ է տուժել բնագրի կենտրոնական մասը, քանի որ այստեղով է անցել
ջրերի հոսքը: Հիմնական բովանդակությունը վերականգնվում է, սակայն անհայտ են մնում նվիրա-
տուն և ում հիշատակի համար է տրված նվերը:

3-րդ շարքի սկզբում պետք է լինեի նվիրատուի անունը, քանի որ հետևում է. որ ետ ոսկի:
Սարգսյանն այդ մասում վերծանել է Ա ալթամ, որ անընդունելի է, նախ այն պատճառով, որ պա-
կասող մասում այդպիսի գրեր չեն նշմարվում, և ապա՝ տրվելիք ժամերի մասին ասվում է հաջորդ՝
4-րդ շարքում: Բացի դրանից Ա ալթամ բառերը չեն կապվում նույն շարքի շարունակության՝
Ա ալթամ, որ ետ ոսկի, այնինչ նվիրատուի անունը հարմար կլինեի այդ ստորադասական նա-
խադասության համար, կստացվեի՝ գրեցաք (Գրիգորոյ), որ ետ ոսկի:

3—4րդ շարքերում ի գիմ եկեղեցոյս. . . գրված է Դավիթ առաջնորդի ժամանակ, այսինքն գըլ-
խավոր եկեղեցու շինությունն ավարտելուց հետո: Հնարավոր է, որ այստեղ խոսքը վանքի ալլ
կառուցվածքներին է վերաբերում, որոնք շինվում կամ նորոգվում էին Դավթի առաջնորդության
տարիներին:

292. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. հյուսիսային երկրորդ հարկի ավանդատան ճակատին,
դրերը կարմրադեղով ներկված, 5 տող.

ԵՍՎԱՍԱԿ ԻՇԽԱԹՈՐՆ ԿՈՒՏԿԱՆԵ

ԵՄՈՒ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ: Գ: ԴԱՀԵԿԱ: ՍՈ-

ԱՋՆՄԴՍԴԱԻԹ ԵՒ ՄԻԱԲԱՔՍ

ԵՄՈՒՆ ԻՆՁ Ի ՄԱՆԻ ՎԱԴԱՆՅՆ. Դ.

ԶԱՈՎԽԱՓԱԷ ԻՄՄԵՂԱՅՆ ՄԵՐԷ

ԵՍ՝ ՎԱՍԱԿ ԻՇԽԱՆ, ԹՈՒՆ ԿՈՒՏԿԱ-
ՆԻՆՍՈՒ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ :Զ: ԴԱՀԵԿԱՆ:
ՍՈՒԱՋՆՈՐԴՍ ԴԱԻԹ՝ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
ԵՍՈՒՆ ԻՆՁ Ի ՏԱԻՆԻՆ ՎԱՐԴԱ-
ՆԱՆՑՆ .Դ.ԹԱՄ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ
ՄԵՂԱՅՆ ՏԵՐ Է:

Հրատ. Զալալյան, Ա. 147, Սարգսյան, 1954, Դ, 35:

Գիտելիք Վասակ իշխանը Դրիգորի որդին է, Կուսկանի թուր, հայանի է նաև գլխավոր եկե-
ղեցու արևմտյան ճակատի արձանագրությունից, որով նա մի այգի է նվիրել վանքին: Արդեն ասել

ենք, որ ալս տոհմի իշխանները ազդեցիկ դիրք են ունեցել Մահկանաբերդում, իսկ նրանցից կուտկանն ու Վասակը, հավանաբար, եղել են Մակարավանքի հովանավորողները: Նրանց տիրույթների կենտրոնական նստոցը եղել է Միջնաշինի Կոմանիձորը, որի մասին հիշվում է Վասակի կնոջ՝ Մուլքանի արձանագրության մեջ (սուլն պրակի № 288):

293. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, գավթի մեջ բացվող մուտքի աջ կողմում, 9 տող.

ԻՌՏԳԹՈՒԻ
ՅԱՌԱԶՆՈՐ
ԴՈՒԹԵԴԱԻԹԻ
ԳՐԵՑԱԻԲ:ՊԱ
ՄԱՐԱԳԻՏԱՐ
ԻՆԵՐԵԽԱՆ
ԽԱՉԻՆԵԻԱԳՐ
ԻՔԱՏԱՆԱՅԻ
ՌԻԱՓԱՆԵԴԱՆԻ

ԻՌՆԳ ԹՈՒԻՐՆԻ, ՅԱՌԱԶՆՈՐԴՈՒԹԵՐԱՆ՝ ԳԱԻԹԻԴՐԵՑԱԻ Բ: ՊԱՍԱՐԱԳ Ի ՏԱՐԻՆ ԵՐԵԽԱՆՆԻ ԽԱՉԻՆ ԵԻԱԳՐԻ ՔԱՆԱՆԱՅԻ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԵ, ԳԱՏԻ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա. 148, Սարգսյան, 1954, Դ. 34: Լուսանկ. 105

Գիտելիք. Գլխավոր եկեղեցու թվակիր հնագույն արձանագրությունն է և ցույց է առնում, որ 1224 թ. վանքի առաջնորդը դեռ Դավիթն էր:

4—6-րդ շարքերում գրեցաւ, Բ պատարագ ի տարին, ի տարին ձեռ չի բացատրվում զրաբարի կանոններով, սպասելի էր ի ասուրաց Այս ձեռ դալիս է տեղական բարբառներից:

7—8-րդ շարքերում Եւագրի քահանայի անձնանունը վկայված է նաև Հառիճի վանքի նույն թվականի մի բնագրում.՝ Եւ՝ Միթթար գեեցի յերեւան գեւազրին որդոյն այգին: Սակայն անձնանվան հնագույն հիշատակությունը մնում է Մորո ձորո վանքի 1213 թ. բնագրում վկայված վանքի առաջնորդ Եւագրը:

294. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, գավթի մեջ բացվող մուտքից աջ, 5 տող.

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՆ ԱԻՐՆՍԻՆ
ՄԻՆՊԱՏԱԳԱՍԵ
ՓԱՆՈՍԻՔԱՆԱՅԻ
ԻԵ ՌԻԱՓԱՆԵԴԱՆԻ
ՅԱՅ

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՆ ԱԻՐՆՍԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ ՔԱՆԱՆԱՅԻ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԵ, ԳԱՏԻՅԱՅ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա. 148, Սարգսյան, 1954, Դ. 35:

Լուսանկ. 105

Գիտելիք. Առաջին տողում պետք է լինեի համբարձման ավրն, հավանաբար փորագրողի սխալ է:

2-րդ տողում մին պատարագ..., որոշյալ թվականը գրականի վրա անսովոր է դասական հայերենում և հանդիպում է միայն ՈՒՄ ճյուղի մի քանի բարբառներում (Ղարաբաղ, Մեղրի, Շամախի, Ն. Զուղա և այլն): Իրողությունը հաճախ է գիտվում նույն ժամանակների ալլ արձանագրություններում և կարող էր ներթափանցել վերը հիշված խոսվածքներից:

295. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ՆԵՐՔՈԼԱՍՏ, հյուսիսային առաջին հարկի ավանդատան մուտքի ճակատակալի վրա, 7 տող.

ԵՍԻԱՐՏԷՇԻԿԵԻԱՄՈՒՍԻՆԻՄԲԱՆ
ՌԱՆՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅ
ԱԾԱԾՆԻՍԿԱԼԸՆՁԻԲԵԻՎԱՆԱԴ
ԱԶԱՐԴԵՄԲԴԱԻԹԵՄԵԱՅԲԱՆՍ
ԷՏՌԵԱԶ ԶԻԱԶԱԵՆԵԿԵՂԵՑԻՔՍԹ

ՈՒՄՈՒՍԿ
ԱՆԿԻՐ
ԱԿԵՆՈՎ

ԵՍ՝ ԽԱՐՏԷՇԻԿ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ՝ ԲԱՆՈՒԱՆ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅԱԾԱԾ
ՆԻՍ ՀԱԼԱԼ, ԸՆՁԻԲ ԵՒ ՀԱՆԱՊԱԶ ԱՐԴԵԱՄԲԴԻ: ԴԱԻԹ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱՑԲԱՆ-
ԻՔԸՍՍ ԷՏՈՒՆ ՄԵԶ ԺԱՄ ԶԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍՍ ԹՈՂՈՐՈՍԿԱՆՆ ԿԻՐԱԿԵՆՈՎ . .

Հրատ. Զալայանց, Ա, 147, Սարգսյան, 1954, Դ, 35,
Լուսակ. 106

Գիտելիք. Արձանագրությունն անավարտ է մնացել. անեծքի բանաձևից, որը փորագրված է գլխավոր խորանի հյուսիսային որմնասյան ճակատին, միայն մի բառ (ով) է փորագրված: Ուշագրավ են նվիրատուների անունները. Խարտեշիկը ար. և իգ. անձնանուն է և ծագում է խարտեաշ բառից. այս անունը այլուստ հայտնի չէ. նույնը պետք է ասել և նրա ամուսնու՝ Բանուանի կամ Բանուանի մասին, որը անծանոթ է հայ իրականությանը և հավաստի չի ստուգաբանվում:

4-րդ շարքում փորագրողը սխալմամբ բաց է թողել այլ բառը՝ և հետո ավելացրել եւ գրերի վրա, այսպիսով եւ այլ միասին են փորագրված և փակագրի տեսք ունեն:

3-րդ շարքում հալալ բառի մեջ փորագրողը բաց է թողել առաջին ա-ի աջակողմյան գծիկը և ալ վերջավորությունը: Արձանագրության ժամանակը մոտավոր ճշտությամբ որոշվում է Դավթի առաջնորդության տարիներով (1215—1250):

296. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ՆԵՐՔՈԼԱՍՏ, հարավային առաջին հարկի ավանդատան մուտքի ճակատակալին, 7 տող.

ԿԱԿԵՆԱՅԵՍԴԱԻԹԱՄԱՋՆՈՐԴՍԻ
ՌԻՍԻՍԿԱԿՅՈՒԹԵՄԵԱՅՍԳՐԵՑ
ԱՔԶՏԵՆԸՆԴԱՋՆԱՐՆԱԵՆԵԿ
ԵՂԵՑԻՔՍՈՎԱՎՆԱԼԻՊԱՄԱ
ԱԳՈՉԱՔԻՇԻՆԻԹԵՍԲՈՒՍՍ
ՈՎԵԱՔԱԵԴԱՍԻՅԱՅԿԱՍԱ
ԻՉԲՆԱՐՆԻՆ

+ԿԱՄԱՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԴԱԻԹ, ԱՌԱՋ-
ՆՈՐԴՍԻՆԻՍԻՍ, ԿԱՄԱԿՅՈՒԹԵՄԵԱՄԻ
ԵՂԻՍԱՐՑՍ ԴՐԵՑԱՔ ԶՏԵԱՌՆԸՆԴԱ-
ԼՈՒՋՆ ԱԻՐՆ, ԶԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍՍ,
ՈՐ ՎԱՐՀԱՄԱ ԼԻՆԻ ՊԱՏԱՐԱԴ, ՈՐ-
ԶԱՓ Ի ՇԻՆՈՒԹԵՄԱՆԼԻՍՍ ՍԲ ՈՒՍՍՍ:
ՈՎ ԽԱՓԱՆԵ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ: ԿԱՏԱՐ
ԻԶՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ:

Հրատ. Զալայանց, Ա, 148, Բարսուղարյանց,
375, Սարգսյան, 1954, Դ, 35,
Լուսակ. 107

Գիտելիք. Արձանագրութիւնն անվնաս է մնացել և ընթերցվում է հաջողութեամբ: Թեև անթվակիր է, սակայն 'Իսկիթի առաջնորդութեան ասորիներին է վերաբերում, ալսինքն XIII դարի կեսերին:

4-րդ շարքում Վարդապետ լիցի պատարագ կապակցութեան մեջ անձնանունը փորագրված է ր, և զրերի դրափոխութեամբ, որ արտացոլում է նրա արտասանութիւնը: Իրողութիւնը հաճախ է դիտվում նույն ժամանակների վիմական բնագրերում, ըստ որում դրափոխութեամբ ձևը ավելի շատ է, քան կանոնավորը: Նույն շարքում լիցի բառի մեջ մեկ ի պակասում է, սակայն վերականգնելու հարկ չկա, քանի որ նման դեպքերում նույն գիրը կարողացվում է կրկնակի:

297. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային երկրորդ հարկի ավանդատան մուտքից ձախ, դիւսավոր խորանի պատին, 5 տող.

ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է ԴԵԹԻ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲ

ԱՆ ԱՅՍ ՌՄՈՒԱՔ ԳՐԻԳՈՐ ՌԵՄՈՍԿ

Ի ԳԻՆՍԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ՈՍԿԻ ԵՒ ՄՈՒԱՔ: Ա:

ԱՐԶԱՄԻՄԱՆԻ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ՈՎ

ԽԱՓԱՆԷ ԴԱՄԻ Ի ՄԷ

ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է ԴԱԻԹԻ ԵՒ

ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ, ՈՐ ՏՈՒ-

ԱՔ ԳՐԻԳՈՐՈ, ՈՐ ԵՏ ՈՍԿԻ

ԳԻՆՍ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ (ՈՍԿԻ):

ԵՒ ՏՈՒԱՔ :Ա: ՍԻՐ ԺԱՄ Ի

ՏԱԻՆԻ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՆ: ՈՎ

ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ Ի ՏԷ

Հրատ. Սառսյան. 1954, Դ, 35:

Գիտելիք. 2—3-րդ շարքերում փորագրողը սխալմամբ կրկնել է ոսկի բառը: Այստեղ դարձյալ շեշտված է նվիրատվութեան նպատակը՝ ի գինս եկեղեցոյս, թեև հայտնի է, որ այդ ժամանակ շրջափակումը եկեղեցին վաղուց կառուցված էր: Ինչպես արդեն նշել ենք, պետք է կարծել, որ կամ ոսկին տրվել է մինչև եկեղեցու շինութեան ավարտը, իսկ այդ մասին արձանագրվել ավելի ուշ, կամ ի գին եկեղեցոյս ասելով հասկացվում են նաև եկեղեցու սպասքների և ներքին կահավորման համար կատարվող ծախսերը, կամ սովորական նվիրատվութեանը ձևակերպել է այդպես:

Հոլովների փոխանցման օրինակ է տալիս այս արձանագրութիւնը. Գրիգոր անունը 2-րդ տողում Գրիգորոյ է, իսկ 4-րդում՝ Գրիգորին:

298. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, ավանդատանը կից, 11 տող.

ԺՅԱՆՈՒՍԱՅ ԱՅՍ ՄԵՐ Գ
ԻՐ Է ԴԵ ԹԻ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲ
ԱՅՍ ՌՄՈՒԱՔ ԼԻՄԱՆԻ
ԵՒ ԱՄՈՒՍ Ն ՈՅ ԻՐ ՈՅ ՌԵԿԻ
ՄՅՈՒՍ ՌԵԿԻՄԱՐԱՆ ԵՑ ԱՆԵ
ԻԷՍ ՌՄՈՒԱՅ ԳԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՅ
Ս ՈՍԿԻ ԵՒ ՄԵՔՍՈՒԱՔ ՆՈ
ՑԱ ՄԲ ԳՐԻ ԳՐԻՆ ԿԻՐԱԿԷ
Ն ԱՐՆ:Ա:ՊԱՄԱՐ ԱԳՈՎ
ԻԱԿԱՆԵՆՈՑ ԱՅ ՄԵՂԱՅ
Ն ՄՐԷ:

ՅՈՒՆՈՒՆ ԱՅ, ՈՅՈ ՄԵՐ ԳԻՐ Է
ԴԱԻԹԻ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ,
ՈՐ ՏՈՒԱՔ ԼԻՊԱՐՏԻԵՒ ԱՄՈՒՍ-
ՆՈՑ ԻՐՈՑ, ՈՐ ԵԿԻՆ ՅՈՒՍՈՎ,
ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՆ ԵՒ ԷՏՈՒՆ Ի
ԳԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ՈՍԿԻ: ԵՒ ՄԵՔ
ՏՈՒԱՔ ՆՈՑԱ. ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԿԻ-
ՐԱԿԷՆ ԱԻՐՆ :Ա: ՊԱՍԱՐԱԳ:
ՈՎԱՓԱՆԷ, ՆՈՑԱՅ ՄԵՂԱՅՆ
ՏՐ Է:

Լուսակ. 108

299. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, հարավային ավանդատան մուտքից դեպի աջ, 6 տող.

✝ ԱՆՈՒԱՄԲՆԱՅԱՅՍՄԵ
ՐԳԻՐԷ ԴԱԹԻԵԻԱՅԼՄԱՔՆԱ
ԱՅՍՈՐԳՐԵՑԱՔՎԱՅՈՒՓ
ԱՌԵՐՈՍԿԻԻ ԳԻՆԵԿԵՂԵՑ
ՈՅՍԵԻՄԵՔՍՈՒԱՔԱՊԱՄԱ
ԱԳԻՄԱԻՔԱՌԱՆԻՅՆ

ԱՆՈՒԱՄԲՆ ԱՅ, ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է
ԴԱԹԻ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ, ՈՐ
ԳՐԵՑԱՔ ՎԱՄՆՆՆԵՐՈՎՈՒ, ՈՐ ԵՑ
ՈՍԿԻ Ի ԳԻՆՍ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ԵՒ ՄԵՔ
ՏՈՒԱՔ Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԽՆԻ ՔԱ-
ՌԱՍՆԻՑՆ:

Հրատ. Զալալանց, Ա, 148, Սարգսյան, 1954, Դ, 36,
Լուսակ. 109

Գիտելիք. Այստեղ ևս նվիրատուները ոսկի են նվիրել վանքին, հատուկ շեշտելով՝ ի զի՞ն եկեղեցոյս: Սակայն այս դեպքում չենք կարող մտածել, որ ոսկին տրվել է հետագայում, քանի որ նրանվիրատուները՝ Լիպարիտը և իր ամուսինը... եկի՞ն յուսով ել միաբանեցան եւ հռուհ, այսինքն նրանց այցը, վանքին միաբանելն ու նվիրատվութիւնը կատարվել են միաժամանակ՝ Դավթի առաջնորդութեան տարիներին: Մնում է կարծել, որ ի զի՞ն եկեղեցոյս բանաձևը կարող է նշանակել ոչ միայն հուշարձանի շինարարութեան հետ կապված ծախսերը, այլ նաև նրա կահավորման կամ նորոգման վրա ծախսվող միջոցները:

300. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, հարավային ավանդատան մուտքից դեպի աջ, 7 տող.

✝ ՅՆՈՒՆԱՅԱՅՍՄԵՐԳԻՐ
ԷԴԱԹԻԵԻԱՅԼՄԱՔԱՅԱՅ Ս
ՅՈՐԺԱԵՍՊԱՂՈՍՈՍԿԻՅ ԵԿ
ԵՂԵՑԻՍ: ՅԱՂԱՔՍՎԱԴԱԴԵԻՍԱ
ԳՍԻ: ԵԻՔՍՈՒԱՔՆՈՅԱ: ԱՊԱՄ
ԱՊԱԳԻՄԱԻՔԱՌԱՆԻՅՆ ԿԱՍ ԱԻՑ
ՔՆԱԻՐՅ ՆԻՆՅԱՅ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻ
ՐԷ ԴԱԹԻ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱ-
ԲԱՆԱՅՍ, ՅՈՐԺԱՄ ԵՑ ՊԱԻ-
ՂՈՍ ՈՍԿԻ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ, ՅԱ-
ՂԱՔՍ ՎԱՐԴԱՆԱ ԵՒ ՍԱՐ-
ԳՍԻ: ԵՒ ՄԵՔ ՏՈՒԱՔ ՆՈՅԱ
Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԽՆԻ
ՎԱՐԴԱՆԱՆՑՆ: ԿԱՏԱՐԻՉ-
ՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Զալալանց, Ա, 149,
Սարգսյան, 1954, Դ, 36,
Լուսակ. 110

Գիտելիք. 2-րդ շարքի սկզբի ե գիրը Սարգսյանը չի նկատել, ուստի նրա վերծանութեամբ ստացվել է. այս մեր գիր Դաւթի: 4-րդ շարքում յաղաքս վաղգանա, փոխանակ յաղագս, չենք ուղղում գ հնչյունի խուլ-շնչեղումը բարբառային արտասանութեան ազդեցութիւն համարելով:

3—4-րդ շարքերում ետ Պաւղոս ոսկի յեկեղեցիս նախդրիվ տրականը կանոնավոր սպասելի էր յեկեղեցոյս: Չենք ուղղում խոսակցական լեզվի ներթափանցում համարելով:

301. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. Ներքուստ, հարավային պատին, որմնախորշից աջ 5 տող.

ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐԷ ԴԵԹԵԷԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆ ԱՅ՝
ՈՒԳՐԵՅԱՔ ԱՄԻՐՍԱՔՍԻՄ ԴՈՅՆ ՀԱՍ
ԱՆԱԻՄԱՌԻՄՆ: Բ: ԶԱՄ: Ի ՄԱՆԻ ԲԱՍ
ՂԻՀ ԱՅՐԱՊԵՏԻՆ: ՈՎ. Խ ԱՓԱՆ Է
Դ. ԱՄԻ Ի ՄԷ

ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է ԴԱԻԹԻ
ԵՎ. ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ, ՈՐ
ԷԳՐԵՑԱՔ ԱՄԻՐ ՍԱՐՔՍԻ
ՈՐԴՈՅՆ՝ ՀԱՍՍԱՆԱ, Ի ՏԱ-
ՐՈՒՄՆ :Բ: ԺԱՄ, Ի ՏԱԽՆԻ
ԲԱՐՍՂԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ: ՈՎ,
ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՄԻ Ի ՏԷ:

Հրատ. Ջալալանյ. Ա, 149, Սարգսյան, 1954, 7, 36:

Դիտելիք. 2-րդ շարքում... որ եզրեցաք, անցյալ կատարյալ ժամանակի միավանկ բալանկի Կ(Ը) նախահավելվածի անհարկի գործածությունն է, որ հաճախ է հանդիպում X—XIV դարերի վիմագրության մեջ:

Այս իրողությունը անդրադարձել ենք Յովանես քահանայի նվիրագրության (№ 5) կապակցությամբ և այստեղ հարկ չկա կրկնելու այն Բալանկը տարրեր կերպ են վերծանել նախորդ հրատարակիչները. Ջալալանյը կարդացել է՝ որ եւ զբեցաք, Սարգսյանը՝ որ ե զբեցաք, երկու դեպքերում էլ սխալ է և իմաստագուրկու Նուրն շարքի շարունակությունը ըստ Սարգսյանի այսպես է. որ է զբեցաք աք տիր Սարգսի որդոյն՝ Հասանա, առաջաք, որի իմաստը բնավ չի հասկացվում: Չի օգնում և վերծանողի ծանոթությունը, ըստ որի աք բառամասնիկը սխալմամբ երկու անգամ է փորագրվել՝ որ ե զբեցաք աք: Իրականում, քարի վրա փորագրված է այնպես, ինչպես մեր գծագիր ընդօրինակության մեջ է, և այստեղ որևէ սխալ չկա: Աղավաղումն առաջացել է նրանից, որ ամիր բառը ճիշտ չի վերծանվել և այն դարձել է տիր:

3-րդ շարքում ի տարումն ձևը հաճախ է հանդիպում միջին դարերի հալ վիմագրական հուշարձաններում. մեր կարծիքով այստեղ առկա է տարի բառի ներգոյական հոլովածը, որը տեղական խոսվածքների ներթափանցմամբ միայն կարելի է արդարացնել:

302. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան մուտքի ճակատակալ կիսակլոր քարի վրա, 8 տող.

ՈՂԶԻՍ
ԵՍԱԲԵԼՄԵՃՅՈՒՍՈՎ
ԼԲԱՅԲԱՆԷՑԱՅԱՃԱԾԻՍԵԷԵՅՈՒ
ՅՈՒՍՈՎԱՅԵՍՍԵՐՈԲԵԷԲՈՄԱՔԱՀԱՆԱ
ՅԲԵԷԷԼՄԱՔՉՄԵՐՆՈԳՈՅԱԴԻԻՆՍՏՈՒԱՔԻ
ՄԲԱՃԱԾԻՆՍՀԱՅՐՍՅՈՎԱՆՆԵՍԵԷԼԲԱԲԱՆՔՍԵ
ՏՈՒՆՄԵՉ: Բ: ՊԱՄԱԱԳԻՏԱՆԻԱՆՏՈՆԻՈՐԻԱ
ՓԱՆԵՐՄԵՄԱՅՆՊԱՐՏԱԿԱԷԵԴԱՄԻ ՅԱՅ :ԲԱ:ՉԲ:

ՈՂ ԹՆՈՒՒՄ, ԵՍ՝ ԹԱՐԵԼՍ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱՅ ԱԾԱԾՆԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒ
 ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՍԵՐՈՒՑ ԵՒ ԹՈՄԱ ՔԱՀԱՆԱՅԹԵ ԵՒ ԵՂԲԱՐՔ ՋՄԵՐ ՀՈԳՈՑ ԱՐԴԻ-
 ԻՆՍ ՏՈՒԱՔ ԽՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ: ՀԱՅՐՍ ՅՈՎԱՆՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՍՈՒՆ ՄԵՋ
 Գ ԹՈՄԱԻՆ :Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ԱՆՏՈՆԻ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ՄԵՐ ՄԵՂԱՅՆ ՊԱՐ-
 ՏԱԿԱՆ Է ԵՒ ԴԱՏԻ ՅԱՅ: ԹՎՐԻՆ՝ :ԶԲ:

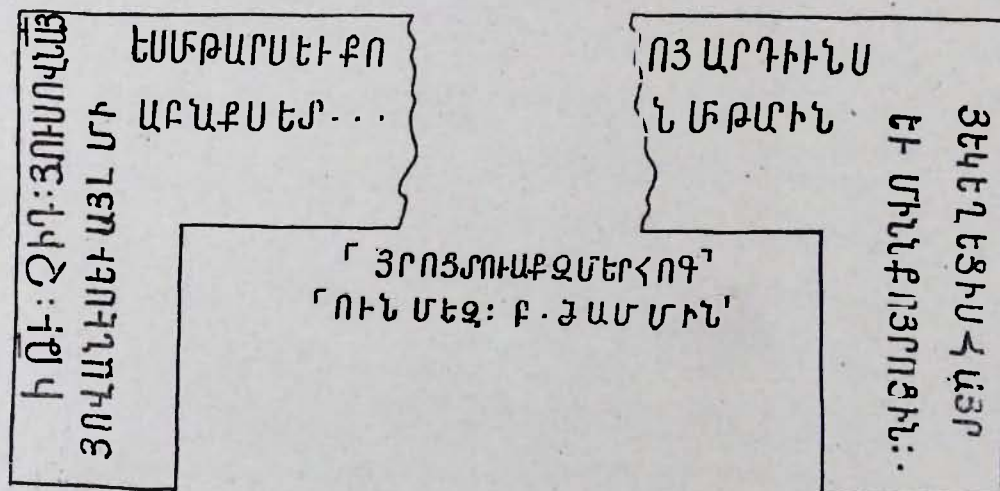
Հրատ. Զալալանց, Ա, 152, Բարխուդարյանց, 370, Սարգսյան, 1954, Դ, 47,
 Լուսանկ. 111

Գիտելիք. Առաջին երեք շարքերում փորագրված արձանագրությունն անհասկանալի պատճառ-
 ներով անավարտ է թողնված: Զալալանցը և Բարխուդարյանցը վերջում ավելացնելով յուսովն
 աստուծոյ զաբդիւնս բառերը՝ ավարտուն են դարձրել այն: Նրանք սխալ են վերծանել նվիրատուի
 անունը: Զալալանցը կարդացել է Տաքել, Բարխուդարյանցը՝ Թաւել, այս վերջին ձևով էլ անձնա-
 նունը տեղ է դրել Հր. Աճառյանի բառարանում, իբրև անհայտ ծագման և անորոշ սեռի անուն:
 Անունը պետք է կարդալ Թաքել, քանի որ ա գրի աջ ստեղծի վրա փորագրված է ոչ թե մ-ի հո-
 րիզոնական գծիկը, այլ ք-ին բնորոշ ցած խոնարհվող գծիկը: Բացի դրանից, որ անձնանունը Թա-
 քել է, ապացույց է նաև նույն անվան հիշատակությունը գավթի արևմտյան ճակատի մի ալլ ար-
 ձանագրության մեջ, որի թվականը չորս տարով ուշ է քննվողից (ՈՂԴ): Ոչ մի հիմք չկա այս
 Թաքելներին տարբեր անձեր համարելու, թեև նույնությունն էլ անհնար է հաստատել:

Բուն, ավարտված արձանագրությունը փորագրված է նույն կիսակլոր բարավորի մակերեսին,
 նախորդի անմիջական շարունակության վրա, հավանաբար նույն վարպետի ձեռքով, որ պարզ
 երևում է տառաձևերի բացարձակ նույնությունից:

4-րդ շարքում նվիրատուին տրվելիք պատարագների թիվը նախապես եղել է մեկական
 յուրաքանչյուր եղբոր համար. հետագայում Բ գրից առաջ, երկու կետերի վրա ավելի երեսանց
 փորագրվել է Գ գիրը, իսկ շարունակության վրա, 3-րդ և 4-րդ շարքերի արանքում Թոմաին
 անունը: Պետք է կարծել, որ Թոման պատարագների թիվը դարձրել է Գ, և ավելացրել իր անունը,
 հասկացնելով, որ երեք պատարագներից մեկը տրվելու է Սերոբ եղբորը, իսկ երկուսը՝ իրեն Թո-
 մային: Նախորդ հրատարակիչները զանց են առել այս ուղղումը: Զալալանցը հատվածը վերծանել
 է հավելումներով. եւ սոքա ետուն Բ պատարագ ի տունի Թովմայի, որ ընդհանուր քիչ բան ունի
 ընագրի հետ: Բարխուդարյանցի ընթերցմամբ բոլոր պատարագները հատկացված են Թոմային.
 ետուն մեզ :Բ: պատարագ Թովմային ի տունի Անտոնի: Արձանագրությունը Մակարավանքի առաջ-
 նորդ Յովաննէս Ի-ի անվան հնագույն հիշատակությունն է (1233թ), պետք է ենթադրել, որ այդ
 տարիներին էլ նա փոխարինել է Դավիթ վանահորը:

303. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան մուռքի շրջանակի վերևի մասում, գա-
 ղանների բարձրաքանդակների տակ, շրջանակի հորիզոնական մասից մի քանի քար
 ընկել են, 2 սող.

Ի ԹԻՒՆՆ : ԶԻԴԻ, ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՄ՝ ՄԻԹԱՐՍ ԵՒ ՔՈՒՅՐՈՑ ՏՈՒԱՔ ԶՄԵՐ ՀՈԳՈՑ
ԱՐԴԻՒՆՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ: ՀԱՅՐԻՅՈՎԱՆԷՍ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՐՈՒՆ ՄԵԶ : Բ: ԺԱՄ,
ՄԻՆՆՆ ՄԻԹԱՐԻՆ ԵՒ ՄԻՆՆ ՔՈՅՐՈՑԻՆ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 47:

Գիտելիք. Մուտքի շրջանակի վերևի հորիզոնական հատվածից 2—3 արձանագրված քար ընկել են, անհետացել: Աշխատել ենք արամաբանությունը վերականգնել պակասող քարերի գրերը և հնարավորին չափ ամբողջացնել արձանագրությունը: Առաջին քարի վրա հորիզոնական մասում բնագիրն ընդհատվում է՝ ես՝ Միթարս և Քո... գրերով, որին պետք է հաջորդեր երկրորդ նվիրատուի անունը, որը մեզ հայտնի է դառնում երկրորդ տողի վերջից [Քոյրոց]ից: Ընդհատված մասի շարունակություն վրա ունենք... ոյ արգիւնս յեկեղեցիս, որը պետք է լիներ. [նոգ]ոյ արգիւնս, իսկ ամբողջ հատվածը. եւ Քոյրոց տուաք հոգ[ոյ արգիւնս... և ալլն: Շրջանակի նույն հորիզոնական մասում 2-րդ տողն ընդհատվում է... միաբանքս ետ..., պարզ է, որ պետք է հետևեր... ետուն, իսկ շարունակություն վրա տրվելիք պատարագաժամերի քանակը, որը մեզ հայտնի է դառնում պահպանված բնագրից՝ մինն Միթարին, եւ մինն Քոյրոցին, ուրեմն ժամերի քանակը ի՞նչ է, ըստ ալլա պակասող հատվածը կարելի է վերականգնել. ետ [ուն մեզ : Բ: ժամ՝ մինն Միթարին և մինն Քոյրոցին:

Սարգսյանը այս բնագրի վերծանություն ժամանակ որևէ վերականգնում չի կատարել, սակայն պահպանված տառաշարքերը ընդօրինակել է ճշտությամբ, թեև Քոյրոց բառը երկու դեպքում էլ գրված է փոքրատառով, ուրեմն չի դիտված իբրև անձնանուն:

Արձանագրությունը Յովանես Բ-ի առաջնորդության վերջին տարիներին է վերաբերում, համենայն դեպս, սրանից հետո նրա անվան հիշատակությամբ բնագրեր չեն հանդիպում: Նվիրատուների անունները՝ Միթար, Քոյրոց անծանոթ են բանասիրությանը և սրանով հայտնի են դառնում առաջին անգամ:

304. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից զեղի հյուսիս, զույգ խաչերի կողքին, 9 տող.

ՈՂԴ

ԼԵՔ ԶԱԵԼՍԻ ԳԱ..... ԵԱՔ ԼԵԶՅՈՒՍՈՎԱՍ ԲԱՆԵՑԱՔԱՃԱԶՆ ԻՍԵՏՈՒԱՔԻ: ԴԱՅ ԵԿԱՆ ԴԶԵԽԲԱԲ ՏՈՒՆԵԶ	ԱԵՂԻԱԿԱՆՆ ՀԱԲԱԹ ԱՐ.....
--	----------------------------

Ի ԹՈՒԻՍ՝ ՈՂԴ, ՄԵՔ՝ ԹԱՐԵԼՍ ԵՒ . . . ԳԱԾԵՐ ԵՂԻԱՐՔԻՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ
ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ԱԾԱԾՆԻՍ ԵՒ ՏՈՒԱՔ : Խ: ԴԱՀԵԿԱՆ: ԴԱԻԻԹ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
ԵՏՐՈՒՆ ՄԵԶ : Բ: ԺԱՄ ԵՂԻԱԿԱՆՆ ՀԱԲԱԹԱԻՐՆ:

Լուսակ. 112

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 48:

Գիտելիք. Քարի մակերեսը ճաքճքվել, ջարդոտվել է, արձանագրութունը՝ հղծվել: Չնայած դրան բնագրի ընդհանուր բովանդակութունը վերականգնվում է, թեև մի քանի բառ կասկածելի են մնում: Առաջին շարքի սկիզբը քարի վերին եզրը ջարդվելու հետևանքով պարզ չի նշմարվում: Տողի վերջում երևում է ՈՂԳ կամ ՈՂԴ թվագիրը, դրան պետք է նախորդեր ի ԹՎԻ կամ ի ԹՎԻՆ, որը և վերականգնում ենք:

2-րդ շարքում պարզ երևում է առաջին նվիրատուի անունը՝ Թարել(ս), արդեն ասել ենք, որ նա նույնը պետք է լինի ճակատակալի ՈՂ (1241)թ. անավարտ արձանագրության Թարելի հետ: Անհասկանալի է մնում, թե ինչու Թարելը իր անունով սկսված այս վերջին նվիրագիրը կիսատ թողնելով, 3—4 տարի անց (ՈՂԳ—ՈՂԴ) իր եղբոր հետ փորագրել է տվել սույն վիմագիրը: Նույն շարքի շարունակության վրա և հաջորդի սկզբում պետք է լիներ մյուս նվիրատուի՝ Թարելի եղբոր անունը, որը չի վերականգնվում: Մարգարյանը այստեղ կարդացել է Գածեր, որ թեև հարազատ է պահպանված գրերին, սակայն անձնանուն չի տալիս, քանի որ դրանից առաջ, 2-րդ տողի սկզբին անընթեռնելի են մնում այդ անձնանվան սկզբնատառերը:

3-րդ շարքում նվիրատուներին հատուցվող պատարագների թիվը քարի վրա հղծված է. վերականգնում ենք նվիրված դահեկանների քանակով և պատարագների միջին արժեքով իս (40) :20=2(Բ):

305. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան սլատին, փոքրիկ լսաչի կողքին, 8 տող.

ԵՍԳԵՐԻՆԵ ԶԿ...
ԼԲԱՅԲԱՆԵՑԱՅԱ
ԱԾՆԻՍԵԷՏՈՒԴԵՒ
ՏԵԿԱՆ ԴԱԽՁԵԻՄ
ԱՅԲԱՆԲՍԷՏՈՒՄԵ
ԱԽԱՆԻՍԲՈՅՆԳԷ
ՈՐԳԱՅՈՒԱՓԱՆԷ
ԴԱՏԻՄԷ

ԵՍ՝ ԳԵՐԳ ԷԵԶԿՄԱՆՅՈՒԱՅԲԱՆԵՑԱՅ ԱԾՄԱԾ-
ՆԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒ :ԻԿ: ԴԱԼԵԿԱՆ: ԴԱԽԻԹ ԵՒ
ՄԻԱՅԲԱՆԲՍ ԷՏՈՒՆ :Գ: ԺԱՄ Ի ՏԱԽՆԻ ՍՐ-
ԲՈՅՆ ԳԵՆՈՐԳԱՅ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ ՏԷ:

Լուսանկ. 113

Հրատ. Սարգսյան, 1954, ն, 48:

Գիտելիք. Առաջին շարքում նվիրատուի անունը պարզ չի կարդացվում, տողի վերևի մասից մի շերտ պոկվելու հետևանքով: Մարգարյանը այս շարքը վերծանել է. ես Գեր քն Եզկանց, որ մեզ անհամոզիչ է թվում. նախ՝ Գեր անձնանունը անսովոր է և չի վկայված (կա Գերգ, Գերք), չի վկայված նաև Եզկանց տոհմանունը. մյուս կողմից, քն գրերը թեև սովորաբար ընկալվում են իբրև քառանյութ բառի հապավում, սակայն այդ միայն վրան պատիվ ունենալու դեպքում: Մինչդեռ քարի վրա այդ հապավման նշան-գծիկը չկա, և վերծանողն ինքն է վերականգնել այս: Բացի դրանից, չի

հիմնավորված նաև Եզկանց անվան մեջ աճ գրերի վերականգնումը: Ճիշտ է, այդ մասում քարի վրա տեղ է մնացել, սակայն պարզ չէ, թե ինչու պետք է այդ գրերը լինեն և ոչ ուրիշները: Մեզ ավելի հավանական է թվում այս շարքը վերականգնել ես՝ Գերք Էեզկ (ան)ց:

3-րդ շարքում հառաքելից հետո նախապես փորագրված է եղել լի: դահեկան, իսկ հետագայում այն ուղղված է :Կ: դահեկան: Համապատասխանաբար էլ 5-րդ շարքում նախապես սահմանված պատարագների թիվը Ա-ից ուղղվել է Գ:

306. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից հյուսիս, 5 տող.

ԴՌՍՈՎՆԱՅԵՍՄԷՔՆԱՅԻՄԱՅԻՄ
ԵՅԱԵԻԵՏՈՒԶԻՄԿՈԳՈԱԴԻՔՆԱՅ
ԵԿԵՆԵՅԻՍԿԱՅՐՅՈՎԱՆԵՍԵԻՄԱՅ
ԲԱՆՔՍԵՏՈՒՆԱՅԱԴԻՄԱԴԻՄԱՅ
ԻՆՈՎԻՄԱՅԻՄԱՅԻՄԱՅԻՄԱՅ

ԹՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՍԼՔՇԱՀ ՄԻԱՅԻՄԱՅԻՄԱՅ ԵՒ ԵՏՈՒ ԶԻՄ ՀՈԳՈ ԱՐԴԻՒՆՍ ՅԵԿԵ-
ՂԵՑԻՈ: ՀԱՅՐ ՅՈՎԱՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱՅԻՄԱՅԻՄԱՅ ԵՏՈՒՆ Ա. ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ՏԱՊԱՆԱ-
ԿԻՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԵ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 47.
Լուսանկ. 114

Գիտելիք. Առաջին շարքում նվիրատուի անունը Մլքշահ, թեև խաթարված, կարդացվում է
պարզորոշ. ափ անժանոթ է հալ իրականությունը և առաջին անգամ է հրապարակ գալիս: Իր
կազմության հիշեցնում է Առաքելոց վանքի վիմագրերից մեկում հիշված Մլքնազ իգական
անունը, որը նույնպես ալուստ վկայված է: Միայնակաց, միայնակաց բառերում հավելումով փո-
րագրված է յ գիրը, որը պատահում է ալդ դարի ալ վիմագրերում, գալիս է խոսակցական լեզվի
արտասանությունից: Արձանագրության ժամանակը կարելի է որոշել Յովանէս Բ-ի առաջնորդու-
թյան տարիներով (1250—1276):

307. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից հյուսիս, 3 քարերի
վրա, 6 տող.

ԵՍԳՐ. ԱՆ ԼԵԾՅՈՒՍՈ Վ
ՅԱՅՄԱՅԻՄԱՅԻՄ

ԵՏՈՒՄԱՅԻՄԱՅ

ԻԹԵԻՄԱՅԻՄԱՅ
ԵՏՈՒՄԱՅԻՄԱՅԻՄԱՅ
ՇԱԲԵՆԱՅԻՄԱՅ
ԴԱՏԻ ՅԱՅ

ԵՍ՝ ԴՐ-ՐԱՆ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎՄԻԱՅԻՄԱՅԻՄԱՅ ԱԾԱԾՆԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒՄԱՅԻՄԱՅ
ԴԱՅԻՄԱՅ ԵՒ ՄԻԱՅԻՄԱՅԻՄԱՅԻՄԱՅ Ա. ԺԱՄ ԵՂԻԱԿԱՆՆԻՇԱԲԱՅԻՄԱՅ ԱԻՐՆ: ՈՎ ԽԱ-
ՓԱՆԵ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 47.
Լուսանկ. 115

Գիտելիք. Նվիրատուի անունը ստույգ չի վերականգնվում: Սարգսյանը այն կարգացել է Գե-
րան, ըստ որում բառամիջում Գե-ից հետո 2—3 տառատեղ ազատ է մնացել. բացի դրանից, մեր
ընդօրինակմամբ Գ-ին հաջորդում է ոչ թե ե, այլ բ, որ ավելի անհավանական է դարձնում Գերան
ընթերցվածը: Այս անձնանունը այլուստ ավանդված չէ և այս վերծանությունը առաջին անգամ է
հայտնի դառնում բանասիրությանը:

308. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքի հյուսիսային կողմում,
դռան շրջանակին կից, 6 տող.

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅԵՍԿԻԹԱԵԻԱՌԻՍԿԻՄԱԲ
ԱՆԵՏՈՒԸՆԾԱԻՇԻՆԹԵԿԵՂԵՑՈՅՍԵԻ
ԼԵՔՍՊԱՍԱՌՔՄԲՈՑՍԱՀՄԱՆԵՑԱԲԻ
ՏՈՒՆԻԽԱԶ ԻՆԻՇԼԱԹԱՐՆԻԲ:
ՊԱՏԱ ԱԳԱԱՍՑԵՆՅԱՆ ՈՒ
Ն ՆՈՑԱԱՆԽԱՓ ԱՆ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՄԽԻԹԱՐ
ԵԻ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՄԱՄԲԱՆ
ԵՏՈՒ ԸՆԾԱ Ի ՇԻՆԹԵԿԵՂԵՑՈՅՍԵԻ
ԵԿԵՂԵՑՈՑԱ: ԵԻ ՄԵՔ՝ ՍՊԱ-
ՍԱԽՈՐԲ ՍՐԲՈՑՍ ՍԱՀՄԱՆԵ-
ՑԱԲ ԻՍՈՒՆԻ ԽԱԶԻՆ :Բ:
ՇԱԲԱԹ ԱԻՐՆ: Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ
ԱՐԱՍՑԵՆ ՅԱՆՈՒՆ ՆՈՑԱ
ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Ջալալյան, Ա, 153, Սարգսյան, 1954, Ե, 47,
Լուսակ. 116

Գիտելիք. Տարակուսանք է առաջացնում 2-րդ շարքի... Խառն ընծա ի շինութիւն եկեղեցոյս,
քանի որ արձանագրությունը փորագրելու ժամանակ (որ անկասկած XIII դարի երկրորդ կեսերին
է) հուշարձանախմբի բոլոր կառուցվածքները վաղուց ավարտված էին: Թերևս... ի շինութիւն...
վերաբերում է եկեղեցիների կամ գավթի մասնակի վերականգնումներին կամ միաբանության օժան-
դակ ու բնակելի շենքերի կառուցմանը:

3-րդ շարքում փորագրված է ի տունի փոխ. ի տաւնի, աւ>ու հնչյունափոխությունը բաղա-
ձայնին նախորդող դիրքում արձանագրված է նույն ժամանակների այլ վիմագրերում ևս, և արտա-
հայտում է բարբառային արտասանություն, ուստի չենք ուղղում, չհամարելով պատահական վրիպում:

309. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատի հարավային մասում, թռչունների
բարձրաքանդակների տակ, 6 տող.

ՅՈՒՍ ՈՎՆ ԱՅԵՍՅԱԿՈՒ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅ
ԵԻ ԵՏՈՒՋԻՄ ՀՈԳՈՑ ԱՐԴԻԻՆՍՅԵԿԵՂԵ
ԻՍՅԱՌԱՋԵՆՈՐԴ ՈՒԹԱՀՍԻՐՅՈՎԱՆԻ
ՍԻԵԻՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆԻՆՉԻՏԱԻՆԻՍՐԲՈՅՆ
ՅԱԿՈՒԲԱՅ: Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ ՈՎԽԱՓԱՆ Ե
ԴԱՏԻԻՏԷ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՅԱԿՈՒ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅ: ԵԻ ԵՏՈՒ ՋԻՄ ՀՈԳՈՑ ԱՐԴԻԻՆՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ,
ՅԱՌԱՋԵՆՈՐԴՈՒԹ՝ ԵՒԱՐՆ՝ ՀԱԻՐ ՅՈՎԱՆԻՍԻ: ԵԻ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ ԻՆՉ Ի ՏԱԻՆԻ
ՍՐԲՈՑՆ/ՅԱԿՈՒԲԱՅ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ Ի ՏԷ

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 49,
Լուսակ. 117

Գիտելիք. 2—Յշարքերում ետու զիմ հոգոյ արդիւնս յեկեղեցիս, պետք է լիներ յեկեղեցոյս, չենք ուղղում խոսակցական լեզվի արտասանութիւնն համարելով:

3-րդ շարքում հաւր բառի մեջ Ա-ի գծիկը չի փորագրված: Բնագրի ժամանակը որոշվում է Յովհաննէս Բ-ի առաջնորդութեան տարիներով (1250—1276):

310. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արեւմտյան պատին, մուտքից հարավ, քանդակագործ խաչի ձախ կողմում, 9 տող.

ՅՈՒՍՈՎՆԱՅԵՍ
ԳԶՈՒՌԻՅԱՄՄԱԿ
ՈՒԶԻՄԿ ՈԳՈԱՐԴԻ
ԻՆԱՄՎԻ ԷԿԵՂԵՑ
ԻՍ ՅՈՎԱՆԷՍՄԻ
ԱՅԲԱՆՔՍԵՏՈՒՆՅԱ
ԿՈՒԱՅՏԱՆԻ ՆԱ:
ՀԱՄԿԱՄԱԻՉՔՆԱԻԿ
ՆԻՆՅԱՅ

4-րդ շարքում ավի փոխ. ետու արտահայտում է այդ բայաձևի առկայութիւնը կենդանի խոսվածքներում, որ կարող էր առաջանալ տուրի ձևից ուի>վի օրինաչափ հնչյունափոխութեամբ:

311. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արեւմտյան պատին, փոքրիկ գեղաքանդակ խաչի աջ կողմում, 8 տող.

ԵՍԳ ԱԶԱՆՍԱԲԾՅՈՒՍՈ
ՎՄԻ ԱԲ ԱՆԵՑ ԱՄԾԱԾՆ
ԻՍԵԻԵՏՈՒԻԴԱՆ ԵԿԱՆ
ՀԱՅՐՅ ՈՎ ԱՆԷՍԵԻՄԻ
ԱԲԱՔՍԵՏՈՒՆ ԻՄՁԱ:
ԺԱԻՏԱՆԻԱ ԱԳԱՅ
ՍԲԻԱԶ ԻՆ ԿԱՏԱՐ ԻՉՔՆ
ԱԻՐ<Ն ԻՆՅԱՅ

Գիտելիք. Արձանագրութեան փորագրման ժամանակը որոշվում է Յովհաննէս Բ-ի վանահայրութեան տարիներով (1250—1276): Գաղաճ անձնանվան ալիս հիշատակութիւնը տեղ չի գտել Հր. Աճառյանի բառարանում, թեև բնագիրը հրատարակել էր դեռևս Զալալանցը:

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍԳԻՍԻՍԻ Ի ԺԱՄ
ՄԱՀՈՒ ԶԻՄ ՀՈԳՈ ԱՐԴԻՒՆՍ ՏՎԻ
ԷԿԵՂԵՑԻՍ: ՅՈՎԱՆԷՍ, ՄԻԱՅԲԱՆՔՍ
ԷՏՈՒՆ ՅԱԿՈՒԱՅ ՏԱԻՆԻՆ :Ա:ԺԱՄ:
ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

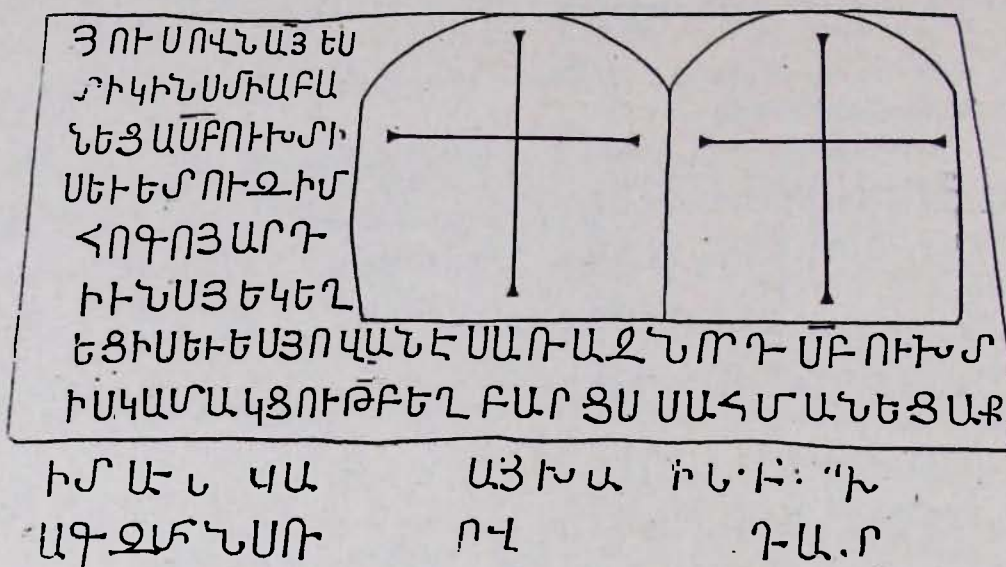
Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 48,
Լաւաճկ. 118

Գիտելիք. 2-րդ շարքի սկզբում նվիրատուի անունը պետք է կարդալ ԳԾՈՒՆ, քանի որ միուս նման (Դ, Ռ) տառաձևերը անհամապատասխան են պահպանված մասին: Այս անձնանունը անժանոթ է հալ իրականութեանը և ալիստեղ նրա առաջին հիշատակութիւնն է: Ստուգարանութիւնն անորոշ է: Թեև առաջացած լինի գիծ կամ գուծ բառերից:

ԵՍ՝ ԳԱԶԱՆՍ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ ՄԻԱ-
ԲԱՆԵՑԱ ԱԾԱԾՆԻՍ ԵԻ ԵՏՈՒ :Ի:
ԴԱՀԵԿԱՆ: ՀԱՅՐ ՅՈՎԱՆԷՍ ԵԻ ՄԻ
ԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ԻՄՁ :Ա: ԺԱՄ Ի ՏԱԻ-
ՆԻ ՎԱՐԱԳԱՅ | ՄԲ | ԽԱԶԻՆ: ԿԱՏԱ-
ՐԻՉՔՆ|ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Զալալանց, Ա, 153, Սարգսյան, 1954, Ե, 48,
Լաւաճկ. 119

312. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, հյուսիսային շրջանակներից աջ, զույգ խաչերի կողքին և նրանցից ներքև, 10 տող.

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍՄԻԿԻՆՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒ ԶԻՄՀՈԳՈՅ ԱՐ-
ԴԻԻՆՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ: ԵՒ ԵՍ՝ ՅՈՎԱՆԷՍ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ, ԿԱՄԱԿՑՈՒԹԵԱ
ՄԻՔ ԵՂԱՐՑՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑԱՔԻ ՏԱԻՆԻ ՎԱՐԱԳՂԱՅ ԽՍԶԻՆ :Բ: ՊՐԱՏԱՐՂԱԳ ԶՄԻՆ
ՍՈՒ . . . : ՈՎ ԽԱՓԱՆԷՂ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, ն, 46,
Լուսանկ. 120

Գիտելիք. Տիկին Նվիրատուի անունն է, հաճախ է հանդիպում այս դարերի վիճակագրության մեջ:

10-րդ շարքում անընթեռնելի է երկու պատարագածամերի բաշխումը, քանի որ զմեզ սուս, գրերից հետո շարունակությանը շարդվել է, թափվել և անհնար է վերականգնել:

313. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, 7 տող.

ԵՍՀՈԳԵԴԵՂՍ.Ի.
ԴԵԿՆԵՏ ՈՒՅԵԿԵՂ
ԵՑԻՍՅՈՎԱԷՍԵԻՄԲ
ԱՔՍԵՏ ՈՒՆԻՔ.ԱՅԱ
ՍՈՒԲԱՍԵՆՑ ՄԱՆԻՆ
ԿԱՄԱՔՔԱՔՆԻՆ
ՅԱՅ

ԵՍ՝ ՀՈԳԵԴԵՂՍ .Ի.ԴԵԿԱՆ ԷՏՈՒ ՅԵԿԵՂԵ-
ՑԻՍ: ՅՈՎԱՆԷՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԷՏՈՒՆ ԻՆՁ
.Ա. ԺԱՄՍՈՒՔԻԱՍԵՆՑ ՏԱԻՆԻՆ: ԿԱՏԱՐԻՉՔ
ԱԻՐՀՆԻՆ| ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյան, Ա. 153, Սարգսյան, 1954, ն, 47
Լուսանկ. 121

Գիտելիք. Նվիրատուի անունը՝ Հոգեդեղ (=հոգի
ա-դեղ) հազվագեղ է հալ իրականության մեջ և այս
բնագրում է նրա հնագույն վկայությունը, քանի որ մինչ
այս նախագույն համարվածը միայն 1281 թ. է: Արձա-
նագրության ժամանակը որոշվում է Յովհաննես Բ-ի
առաջնորդության տարիներով (1250—1276):

314. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, քանդակագործ գույգ խաչերի աջ կողմում, 8 տող.

ԻՆՈՐԿԻ
ՐԱԿԷՆ
ՄԻՆՊԱ
ՄԱՐԱ
ԳՎԱՆ
ԻՆԷԱ
ՆԻԱՓ
ԱՆ

Ի ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԷՆՄԻՆ ՊԱՍԱՐԱԳ
ՎԱՇԻՆ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 49,
Լուսանկ. 122

Գիտելիք. Անձնանունը Վաշ հայտնի է միայն Նոր Վարագ վանքի XIII դարի մի արձանագրությունից՝ յայս խորանիս պատարագ մատչի Վաշին: Բանասիրությանը հայտնի է դառնում սույն հրապարակումով:

3—5 շարքերում մին պատարագ Վաշին կապակցության մեջ մի թվականը գույականի հետ գործածված է և որոշիչ հոգով Այս իրողությունը, ինչպես նշել ենք, չի բացատրվում գրաբարի օրինաչափություն-

ներով և ժամանակի խոսակցական լեզվի ազդեցության արդյունք է:

315. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան պատին, մուտքի հարավային կողմում, 4 տող

ԱՅՍԱԵՐԳԻՐԷՊԻԵԻՄԱՅ
ԲԱՆԱՅՍՄՏԻԱՔԱՍՓԻՆ ՄԵԿ
ՅՈՍՎԵԻՄԱՅ ԲԱՆ ԵՅ ԱԻ
ԱԾԱԾԻՍ

ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է ԴՄԱԽԹԻ ԵՒ ՄԻ-
ԱՅԻՄԱՆԱՅՍ, ՈՐ ՏՈՒԱՔ ԱՍՓԻՆ, ՈՐ
ԵԿՅՈՐԴՈՒՍՆՈՂ ԵՒ ՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱԻ
ԱԾԱԾՆԵՐՍ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 151, Սարգսյան, 1954, Ե, 51,
Լուսանկ. 123

Գիտելիք. Առաջին շարքում ԴԹԻ վերականգնում ենք Գալթի, որ Մակարավանքի մեջ հայտնի երկրորդ առաջնորդն է:

2-րդ շարքում միաբանողի անունը Ասփին, կանոնավոր պետք է լիներ՝ Ասփա(յին), ըստ այսմ, այ հնչյունակապակցության անկումն այս գեղքում բարբառային արտասանության ազդեցությամբ է բացատրվում, այսինքն տեղի է ունեցել՝ Ասփային>Ասփին (հմտ. փեսային>փեսին, քահանայի>քահանի, տղայոց>տղոց և այլն):

2-րդ շարքի վերջում անց. կատարյալ բալաձևը փորագրված է եկ, որ չի հանդիպում գրաբարի մատենագրության մեջ, ըստ որում կանոնավորը պետք է լիներ եկն: Եկ ձևը հավանաբար գալիս է տեղական խոսվածքներից:

3-րդ շարքի սկզբում փորագրողը սխալմամբ փորագրել է յոսվ, վերականգնում ենք՝ յուսով:

316. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան պատին, նախորդի տակ, 4 տող.

ԵՍՏԵՐՈՒՆԱԿԱՍՄԻԱԲԱԵՅԱ
ԵԻԵՐՈՒՋԻՄՏՈԳՈՅԱՐԴԻԻՆՍՅ
ԵԿԵՂԵՑԻՍՅՈՎԱԵՍԵԷՄԱԲՆՔՍ
ԵՐՈՒՆԱԶԱԽԻՄԱՆԻՔԻՄԱՓՈՐԻ

ԵՍ՝ ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԵԻ
ԵՏՈՒ ԶԻՄ ՀՈԳՈՑ ԱՐԴԻԻՆՍ ՅԵԿԵ-
ՂԵՑԻՍ: ՅՈՎԱՆԷՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
ԵՏՈՒՆ :Ա: ԺԱՄ Ի ՏԱԽՆԻ ՔՐԻՍՏ-
ՏԱՓՈՐԻ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 151, Սարգսյան, 1954, Ե, 51,
Լուսանկ. 123

Գիտելիք. Առաջին շարքում միաբանողի անունը՝ Տերուցակաց մինչ այս հիշատակված է XV—XVI դարերի մատենագրության մեջ, ուրեմն այստեղ անձնանվան հնագույն վկայությունն է, որը վերաբերում է Յովհաննես Բ-ի վանահայրության տարիներին (1250—1276):

317. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան պատին, նախորդի տակ, օ տող.

ԵՍԹԵՆԱԶՍԻ ԱԲԱՆԵՑԱՅԵԷՆՍ
ՈՒՋԻՄ ՀՈԳՈՅԱՐԴԻԻՆՍՅԵԿԵ
ՂԵՅԻՍ ԵՒ ՍՈՔԱՅ ՍԱՀ ՄԱՆԵՑ
ԻՆ ԱԶԱԴԻՄ ԱՆ ԻՆՈՒՆԵԱՅ
ԵԻՄԱՆԵԱՅ

ԵՍ՝ ՄԵՀՆԱԶՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ԵՒ ԵՏՈՒ
ԶԻՄ ՀՈԳՈՅ ԱՐԴԻԻՆՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՈՒ:
ԵՒ ՍՈՔԱՅ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ Ա. ԺԱՄ
Ի ՏԱԻՆԻ ՆՈՒՆԵԱՅԵԻ ՄԱՆԵԱՅ:

Հրատ. Ջալալյան, Ա. 151, Սարգսյան, 1954, Ե, 51,
Լուսանկ. 123

Գիտելիք. Միաբանողի անունը՝ Մեհնազ, ըստ Հր. Աճառյանի ստուգաբանության ծագում է պարս. — meh-լուսին և naz-նազանք բառերից¹: Սակայն նրա բառարանում անձնանվան միակ հիշատակությունը 1317 թվականից է: Այսպիսով, քննվող բնագրում ունենք Մեհնազ իգ. անվան հնագույն վկայությունը, որը թվագրվում է Մակարավանքի առաջնորդ Յովհաննես Բ-ի ժամանակներով՝ XIII դարի երկրորդ կեսերը: Նույն, Մաճեհն Հոփսիմյան կույսերն են, այդ անձնանունների սեռական հոլովածները լինում են նաև՝ Նույնի, Մաճեհի (=Նույնեայ, Մաճեայ), որ, անշուշտ, ավելի հարազատ է ժողովրդական արտասանությանը:

318. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան պատին, նախորդից աջ, 4 տող.

ԵՍՀԱՐՈՒՅԻՄԱԲԱՆԵՑԱԵԷՆՍ
ԶԻՄ ՀՈԳՈՅԱՐԴԻԻՆՍՅԵԿԵՂԵՑ
ԻՍԵԻՍՈՔԱՅ ՍԱՀ ՄԱՆԵՑ
ԱԻՆԻՍՐԲՈՅԳԱՅԻՆԱԵՆՍ

ԵՍ՝ ՀԱՐՈՒՅԻ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ԵՒ ԵՏՈՒ
ԶԻՄ ՀՈԳՈՅ ԱՐԴԻԻՆՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ:
ԵՒ ՍՈՔԱ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ Ա: ԺԱՄ
Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅ ԳԱՅԻԱՆԵԱՆՏԵՆ:

Հրատ. Ջալալյան, Ա. 151, Սարգսյան, 1954, Ե, 51,
Լուսանկ. 123

Գիտելիք. Միաբանողի անունը Շարուհի Աճառյանը փոխառնված է համարում եզրալեզուներից, որտեղ այն ունի Շարուհեա ուղիղ ձևը²: Ստուգաբանողը տարակուսում է, թե ինչպես է հայկական միջավայրում այս իգական անունը դարձել Շարուհի, որ տվյալ ձևով մեկ անգամ հիշատակվում է 1357 թ. մի հիշատակարանում: Մեզ հավանական է թվում մտածել, թե Շարուհին կարող էր կաղմըվել ունի վերջածանցով այլ բառերի համաբանությամբ (Թագուհի, դշխուհի): Այս արձանագրությունը փորագրվել է Յովհաննես Բ-ի առաջնորդության ժամանակ, ըստ այսմ, այստեղ Շարուհի անձնանվան հնագույն վկայությունն է:

319. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, լուսամուկտից ձախ, 4 տող.

ՅՈՒՍՈՎԱՅԵՍԻՄԱԲԱՆԵՑԱԵՆՍ
ՀԻՆՈՒԹԵԿԵՂԵՑՈՅՍԵԷՋՄԱՅԳԻՆՅԱԲՈՒՆԻՔՆԱՅԳԵՊԱՆՎԱՅՐՍՅՈՎԱԷՍ
ԵԻԱԲԱՆԵՐՍՈՒՄԵՋ ՊԱՄԱԳՈՒՆԵԿԵՂԵՑԻՍԻՄԱՆԻԱՄԱԳԱԻԱԶԻՆ ՈՎԱՅՅԳԻՆ

ՅՈՒՍՈՎԱՅ ԱՅ, ԵՍ՝ ԽԱՐԻԲԵՅ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՆԱՆԱ ՋՄԵՐ ՀՈԳՈՅ ԱՐԴԻԻՆՍ
ՏՈՒԱՔ ԻՇԽՆՈՒԹԻՒԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ, ԵՒ ԶԻՄ ԱՅԳԻՆ ՅԱՐՔՈՒՆԻՔՆ՝ ԱՅԳԵՊԱՆՈՎ:
ՀԱՅՐՈ ՅՈՎԱՆԵՍԻՄ ԻՄԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ՄԵՋ ՊԱՏԱՐԱԳ ՋԱՄԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ Ի
ՏԱԻՆԻ ՎԱՐԱԳՍ. ԽԱՅԻՆ: ՈՎ ՋԱՅԳԻՆ ԽԼԵ ԿԱՄ ՋԺԱՄՆ ԽԱՓԱՆԵ, ԴԱՏԻ. ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյան, Ա. 150, Սարգսյան, 1954, Ե, 50,
Լուսանկ. 124

¹ Հր. Աճառյան Հայոց անձնանունների բառարան, Դ, էջ 153.

² Հր. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Գ, էջ 93.

Գիտելիք. Արձանագրությունը փորագրված է ուղղաձիգ եկամտագրով, գրերի փոսերը կարմը-
րադեղով ներկած, ընթերցվում և վերծանվում է հաջողությամբ: Ձևաված դրան, նախորդ հրատա-
րակիչներն այն ընթերցել են էական աղավաղումներով: Արձանագրության ժամանակը որոշվում
է Յովհաննէս Բ-ի վանահայրության տարիներով, որ, ինչպես տեսանք, ընդգրկում են 1250—1276
թվականները: Սակայն այս թվադրության դեմ առարկում է... տուաք ի շինութիւն եկեղեցոյս
նախադասութունը, որ կարծես թե նվիրատվությունը ժամանակակից է դարձնում գավթի կամ
հուշարձանախմբի եկեղեցիներից որևէ մեկի շինությունը: Արդեն նշել ենք, որ Յովհաննէս Բ-ի
առաջնորդության ժամանակաշրջանում Մակարավանքի բոլոր մեղ հայտնի շենքերը վաղուց
ավարտված էին, աստի մեղ համար անհասկանալի է մնում, թե ինչու է այստեղ շենքավում, որ
նվերները արված են ի շինութիւն եկեղեցոյս: Պետք է ենթադրել, թե խարիբեկը և Նանան նվեր-
ներ են տվել ոչ թե դավթի շինության, ինչպես գրված է, այլ թերևս նրա կահավորման, սպասք-
ների ձեռքբերման և այլ ծախսերի համար, կամ գուցե ի շինութիւն վերաբերում է Հին եկեղե-
ցու վերանորոգությանը, որ, ամենայն հավանականությամբ, կատարվել է Յովհաննէս Բ-ի օրոք:
Նվիրատուի անունը՝ խարիբեկ ընթերցվում է պարզորոշ և տարակարծություն չի առաջա-
նում: Անձնանունը անհայտ է գիտությունը և այստեղ հիշվում է առաջին անգամ: Նրա ամուսնու՝
Նանայի անունը գործածական է եղել XII — XIV դարերում, սակայն այս Նանան տեղ չի գտել
Աճառյանի բառարանում:

2-րդ շարքում եւ զիմ այգին յԱրքունիքն այգեպաւնով..., Ջալալյանցը վերծանել է՝ եւ զիմ այգին
արքունիքն, այգեպաւն, որ անիմաստ է: Սարգսյանը ստույգ վերծանելով՝ յանքունիքն՝ այգեպա-
նով... խորքունիքն տեղանուն չի դրել: Մեր կարծիքով յԱրքունիքն պետք է հասկանալ այն
վայրի (ղյուղ, դաշտամաս, անտառ) անունը, որտեղ գտնվել է նվիրվող այգին: Այդու հետ վանքին
է նվիրվել նաև շինականը, ալգիպանը: Սա մեր քննած արձանագրություններում առաջին դեպքն
է, երբ գլաղացի է նվիրվում վանական կենտրոնին: Մեր նպատակից դուրս է պարզել, թե այդ
ալգիպանը վանքից ինչ աստիճանի կախման մեջ է գտնվել: Մի բան պարզ է, որ այս օրինակը
գալիս է ավելացնելու վանքերին շինական նվիրելու հիշատակությունները՝ XII — XIV դարերի
վիճակագրական հուշարձաններում:

320. ԳԱՎԻԹ. Ներքուստ, հյուսիսային պատին, լուսամուտից աջ, նախորդի
տակ, տառերը կարմրադեղով ներկած, 3 տող.

ԵՍՇՐՈՒՆ ԼԵԾՅՈՒՍՈՎԱԲԱԲՆ Ե ՅԱՄԵԱԾՆԻՍԵԷԼՈՒԻ: ԴԱՆԵԿԱՅԵԿԵՂԵՑ
ԻՍԱՌԱԶՆՄԴՍԴԱԲԵԼԼԱԲՆՔՍԵՏՈՒՆԻԼԶԲԱՐԺԱԴՅԱՆԻՅՈՎԱՆՈՒՄՄ
ԼԵՄՏԻՆՈՎԻԱՓՆԵԻՄԵՂԱՅՆ ՏԵՐԷ

ԵՍ՝ ՇՐՈՒԱՆ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ԱԾԱԾՆԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒ : Խ: ԴԱԶԵԿԱՆ ՅԵԿԵ-
ԴԵՑԻՍ: ԱՌԱՋՆՈՐԴՍ ԴԱԻԹ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ : Բ: ԱԻՐ ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ
ՅՈՎԱՆՆՈՒ, ՆՈՐ ՏՍԱՐԵՄՏԻՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ ՄԵՂԱՑՆ ՏԵՐ Է:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 150, Սարգսյան, 1954, Ե, 50;
Լուսակ. 124

Գիտելիք. Նվիրատուի անունը Ջալալյանցը վերծանել է Շրուեայ, իսկ Սարգսյանը՝ Շրուան:
Տարբերության տեղիք է տվել Ն-ի գրության եղանակը. այն փորագրված է Ա-ի ձախ ստեղծի
վրա, այնպես որ տառակցումը կարելի է կարդալ և նա, և ան: Շրուան ավելի ճիշտ ենք համա-
րում այն հիմքով, որ անձնանունն այս ընթերցմամբ վկայված է ալլուդա և ստուգաբանվում է (Շիր-
վան, Շրուան)¹, մինչդեռ Շրուեայ(Յ) ձևը ոչ միայն ավանդված չէ, այլև անբացատրելի է մնում: Անձ-
նանունն այստեղ նախնադուին է, քանի որ մինչև այս նույն անունը կրող Շար գյուղի իշխաննե-
րից մեկը հեշատակված է 1111 թ.², Գննվող արձանագրության ժամանակը պետք է որոշել Դավթի
առաջնորդության տարիներով (1220 — 1250):

¹ Տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Գ, 165:

² Նույն աեղում է՝ 166:

2 — 3-րդ շարքերում՝ ի տաւնի Յովնանու նոր տարեմտին, Զալալանցը վերծանել է՝ ի տաւնի Յովնանու տարեմտին, իսկ Սարգսյանը՝ ավելի է հեռացել իրականից, ընթերցելով՝ ի տաւնի Յովնանուն, որ տարեմտին, որն անհասկանալի է:

321. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, նախորդի տակ, 3 տող.

ԵՍԱԵԻԿԱԵԾՅՈՒՍՈՎԱԲԱՆԵՅԱՄԾԱԾՆԻՍԵԻՏՈՒԻԴԱՆԵԿԱՆԻԳ
ԱԻԻԹՍԱՌԱԶՆՄԴԱԻԹԵԻՄԱԲՆՔՍԵՏՈՒՆԶ:Ա:ԺԱԽԵՆԻ ՅՈՎՆԱ
ՆՈՒՄՏԱԵՄՏԻՆՈՎԱ ՓՆԵԻՄԵՂԱՅՆՏԵՐԵ

ԵՍ՝ ԱՐԵԻԿ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ ՄԻԱԲԱՆԵՅԱ ԱԾԱԾՆԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒ :Ի: ԳԱՀԵԿԱՆ Ի ԳԱ-
ԻԹՍ: ԱՌԱԶՆՈՐԴՍ ԳԱԻԹ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ :Ա: ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ՅՈՎԱ-
ՆԻՆՈՒ, ՆՈՐ ՏԱՐԵՄՏԻՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ ՄԵՂԱՅՆ ՏԵՐ Է:

Հրատ. Զալալանց, Ա. 151, Սարգսյան, 1954, Ն, 50,

Լուսակ. 124

Գիտելիք. նվիրատուի անունը Զալալանցը վերծանել է Արեւի, չնկատելով փոքր-ինչ հղծված բառավերջի կ-ն: Այս վկայության հիմամբ Ն. Մանը հավաստում է իկ փաղաքական մասնիկի հնչյունափոխություն Ի-ի, որ նրա կարծիքով տեղի է ունենում հալ բարբառներում (հիմա. աղջիկ > ախլի)¹: Արեւի ար. իգ. անձնանուն է՝ ավանդված XII—XIII դարերի աղբյուրներում:

3-րդ շարքերում... ի գաւիթս առաջին անգամ է հիշատակվում շենքի անունը, մինչդեռ Սարգսյանը այն անվանում է ժամատուն, իսկ գավիթը համարում է գլխավոր եկեղեցուց արեւմուտք, նրան կից կառուցված շինությունը:

2—3-րդ շարքերում՝ ի տաւնի Յովնանու նոր տարեմտին, Զալալանցը և Սարգսյանը վերծանել են կրկնելով նախորդ արձանագրության սխալը՝ ի տաւնի Յովնանուն որ տարեմտին: Արձանագրության ժամանակը որոշվում է գավթի շինության և Դավթի առաջնորդության տարիներով (1220—1250):

322. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, լուսամուտից աջ, գրերի փոսերը կարմրադեղով ներկած, 6 տող.

ԵՍՎԱՀԵԱՆԲԵՐԹԵՑԻ Ի ՇԻԱՆԱՅԻՇԻՆԵՏՈՒԷՅՄԱԻԻ
ԴՍՀԵԿԱԻՇԻՆՈՒԹԵԳԱԻ ԹԻՍՁԵՌԱԲԳԻՐԴՄՈՎԱ ԴԱՂԵՏԻՆԵԻ
ՅԱՌԱԶՆՄԴՈՒԹԵՎԵՐԳ ԱԹԻԵՒՍՈՔՍԵՏՈՒՆԶՂ ԱՉԱՌԻՄԱՆ
ԵԻԾՈԱՌՉԱՐԴԱՆՉԱԵՆ ԵԿԵՆՑԻՔՍԻՆՁՊԱՄԱԳԵԱԼՁՔՍ ՈՎԱ

ՓԱԵ ՄԵՂԱ
ՅՆՏԵՐԵ ԵՂ

ԵՍ՝ ՎԱԶԷ ԱՆԲԵՐԹԵՑԻ ԻՇԽԱՆԱՑ ԻՇԽԱՆ ԵՏՈՒ ՎԵՑ ՀԱՐԻԻՐԴՍԱՀԵԿԱՆ Ի ՇԻՆՈՒ-
ԹԵՐԱՆԻ ԳԱԻԹԻՍ, ՁԵՌԱՄԲ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԵԻՅԱՌԱԶՆՈՐԴՈՒԹԵՐԱՆ՝ ՀԱՌԻ
ԳԱԻԹԻ: ԵՒ ՍՈՔԱ ԵՏՈՒՆ ԶՂԱԶԱՐՈՒ ՏԱԻՆՆԵԻ ԶԾԱՌՉԱՐԴԱՐՆ ԶԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵ-
ՑԻՔՍ ԻՆՁ ՊԱՏԱՐԱԳԵ(Ա)Լ ԶՔՍ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ ՄԵՂԱՅՆ ՏԵՐ Է: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Զալալանց, Ա. 149, Սարգսյան, 1951, Ն, 49,

Լուսակ. 125

¹ Տե՛ս «Վիճական տարեգիր», Առաջաբան, էջ X1:

Դիտելիք. Արձանագրությունները անվթար է պահպանվել, ընթերցվում և վերծանվում է հաջողությամբ: Այն հյուսիսային պատի խորշաձև հատվածի երեք բնագրերից հնագույնն է: Նվիրատու Վաչե Անբերդեցին պատմական հայտնի անձնավորություն է: Վաչուտյանց տոհմի նշանավոր ներկայացուցիչներից մեկը՝ Վաչե Բ, Սարգիս Բուրդ Ա-ի որդին: Իշխանաց իշխան Վաչե Բ Վաչուտյանցը Արագածոտնի, Շիրակի և Ամբերդի վերակացու էր կարգված Ջաքարե սպասալարի կողմից և այդ գավառներում իշխել է XIII դարի առաջին աստիճանականներում: Նա կառուցել է Սաղմոսավանքի Ս. Սիոն եկեղեցին (1215) և նպաստավորել Հովհաննավանքի կաթողիկե եկեղեցու շինությանը (1217): Ամենայն հավանականությամբ, այդ ժամանակներին է վերաբերում և սույն արձանագրությունում կատարվող նվիրատվությունը: Արդեն Նշել ենք, որ գավթի հնագույն արձանագրությունը թվագրված է ՈՀԳ (1224 թ.), ուրեմն այդ թվականին շենքի կառուցումն արդեն ավարտված էր, ուստի, եթե նրա շինության տեղությունը բնութագրող մոտ 7—8 տարի, կարող ենք հիմնադրումը համարել 1215—1217թթ., որոնք և կլինեն Վաչե Անբերդեցու նվիրատվության տարեթիվը, թեև այդ մասին քննվող արձանագրությունը պետք է փորագրված լիներ շենքը կառուցվելուց հետո: Մի բան ակնհայտ է, որ Վաչեի 600 դահեկան՝ այդ ժամանակների համար պատկառելի գումարը սովորական օժանդակ նվեր չէ, այլ գավթի շինության վրա ծախսված հիմնական դրամագույնի: Այլ կերպ ասած, գավթի հողակերտ շենքը կառուցվել է հիմնականում իշխանաց իշխան Վաչե Ամբերդեցու գումարներով, քանի որ մյուս նվիրագրերում հիշատակված ընծաներն անհամեմատ նվաղ չափերի են և մեծ մասամբ կատարված գավթի շինությունն ավարտելուց հետո:

Առաջին շարքում ուշագրավ է Ամբերդեցի անվան մեջ 'Դ' զրիքային հնչյունափոխությունը, որ անշուշտ տեղի է ունենում ր-ին հաջորդող զրիքում: Նույն տողում դահեկանների քանակը վեց հարիւր հազվադեպ է, սպասելի էր նույն թվի արտահայտումը այբուբենի գրերով, սվլալ դեպքում ԶԶ կամ Ո: Մեր կարծիքով վեց հարիւր է գրված նվիրատվությունն ավելի ցալտուն տալու, նրա մեծությունն ընդգծելու նպատակով:

1—2 շարքերում ետու վեց հարիւր դահեկանի շինութեան գաւթիս ձեռամբ Դրիգոր վարդապետին... տարակույս է հարուցում ձեռամբ Դրիգոր վարդապետին կապակցությունը: Սովորաբար նման դեպքերում, ինչպես ցույց է տվել Ս. Բարխուդարյանը, կապակցությունը հասկացվում է իբրեւ շենքը կառուցող ճարտարապետի կամ վարպետի անվան մատնանշում: Սակայն սվլալ իրադրության մեջ այդպիսի մեկնաբանությունն անհավանական է: Ավելի բնական է ենթադրել, որ Վաչե Անբերդեցին ձեռամբ Դրիգոր վարդապետին ասելով, նպատակ է ունեցել Նշել, որ 600 դահեկանը գավթի շինության համար նվիրվել է Դրիգոր վարդապետի միջոցով, վանահայր Դավթի առաջնորդությամբ, քանի որ շարունակության մեջ շեշտվում է, որ այդ գումարի դիմաց սոքա (Դրիգորը և Դավթը — Ս. Ա.) ետու... ինձ պատարագել... և այլն: Ուրեմն, Դրիգորը ոչ թե գավթի շինող վարպետը կամ ճարտարապետն է, այլ վանքի ազդեցիկ վարդապետներից մեկը, գուցե և Դավթի առաջնորդի կաթողիկոսը: Արդյոք այս Դրիգոր վարդապետը նույնը չէ գլխավոր եկեղեցու հարավային պատի տակ երբեմն կանգնեցված մեծ խաչքարի չորս բեկորների արձանագրության Դրիգորի հետ, որը այստեղ նույնպես հիշատակված է Մակարավանքի առաջնորդի, այս դեպքում Յովհաննես Ա-ի հետ (...յառաջնորդութեան սր ուխտիս Յովհաննիսի եւ վարդապետիս Դրիգորոյ...): Այո ենթադրության դեմ չի կարող առարկել արձանագրության ժամանակը, որը 1205 թ. է՝ գլխավոր եկեղեցու շինությունն ավարտելու և խաչքարը կանգնեցնելու տարին:

323. ԳԱՎԻԹ. Ներքուստ, հյուսիսային սլափին, Վաչե Անբերդեցու արձանագրութեան տակ, 5 տող.

ԵՍԳՐԻԳՐԱՎԱՐԴԱՊԵՏՈՂԱՏՈՒԱԲԱՍԱԻՇԻԱԻ ՄԵԾՅՈՒՄՈՎՄԻԱ
ԲԱՆԵՅԱԾԱԾՆԻՍԵԻԵՏՈՊԱՏՈՒԱԿԱԳՐԵՆՔԵԻԻԱՉՄԱՍԱՄԲ
ՅԱՌԱՋՆՈՂՈՒԹԵՎԵՐԴԱԲԵԻԵՄԱԲԱՆԱՅ ՍԵԻՍՈՔԱԵՏՈՒՆՉ
ՏԱՆՈՍԿԵԱՅՉԱԵՆԵԿԵՅԻՔՍԻՆՉՊԱՏԱԳԵԱԼ ՉԲՍՈՎԵԱՓԱ
ԷԿԱԾԻԱՉԿԱԾԳՐԵԱՆՍՏԱՆԵԼՋԱՆԱՊԱՏԶԵՍՅԻՅԱՅՈՉՉ:

ԵՍՊ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ՈՐԴԻ ԱԲԱՍԱ ԻՇԽԱՆԻ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՆ
ԱՊՐԷՄԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒ ՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ԳՐԵԱՆՔ ԵՒ ԽԱԶ ՄԱՍԱՄԲԻ, ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒ-
ԹԵՐԱՆՆԻ ՀԱԻՐ ԴԱԻԹԻ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԱՑՈՒ: ԵՒ ՍՈՔԱ ԵՏՈՒՆ ԶՆԱԽՆ ՈՍԿԵԱՆՑ ԶԱ-
ՐԵՆ, ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ԻՆՁ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ ԶՔՍ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԻ ԿԱՄ ԶԽԱԶ ԿԱՄ ԶԳՐԵԱՆՍ
ՀԱՆԵԼ ԶԱՆԱ, ՊԱՏԺԵՍՑԻ ՅԱՑ: ԴԻ ԹՈՒԻՆ՝ ՈԶԶ (1237):

Հրատ. Զալալանց, Ա, 149, Սարգսյան, 1954, Ե, 49,
Լուսակ, 125

Գիտելիք. Արձանագրությունը պահպանվել է անվթար և վերծանվում է հաջողությամբ: Նվի-
րաառն՝ Արաս իշխանի որդի Դրիգոր վարդապետը Սանահնի և Հառիճի վանքերի նշանավոր հո-
գեոր ու գիտական գործիչներից է, ռազմիցս հիշատակվում է Սանահնի վանքի վիմագրության մեջ:
Առաջին անգամ Դրիգոր վարդապետը հիշվում է Մեծ գավթի 1211 թ. երկու նվիրագրերում՝ առաջ-
նորդք սբ ուխտիս հայր վարդապետ վարդապետ Դրիգոր, այսինքն այդ ժամանակ նա աթոռա-
կից է եղել Սանահնի առաջնորդ Վարդանին: 1214, 1215 թթ. երկու ալլ նվիրագրերում Դրիգոր
վարդապետը իբրև աթոռակից է հիշվում Սանահնի առաջնորդ Փիլիպոսին՝ առաջնորդք սբ ուխտիս
Փիլիպոս հայր եւ Դրիգոր վարդապետ: Սկսած 1215թ. Դրիգորը հանդես է գալիս իբրև վանքի
միանձնյա առաջնորդ և հիշատակված է 1215, 1217, 1229 և 1234 թթ. արձանագրություններում:
Դրիգորի առաջնորդությունը Սանահնի վանքում ընդհատվում է 1219 թ., երբ նա տեղափոխվում է
Հառիճի վանք և դառնում այնտեղի վանահայրը: Այդ մասին տեղեկանում ենք մի ձեռագրի հիշա-
տակարանից: Սկսած 1221 թ, մինչև 1229 թ. Սանահնի վանքի առաջնորդ է հիշված Զաքարի և
Իվանի քնոորդի Հովհաննեսը, 1229 թ. երկու և 1234 թ. մեկ արձանագրություններում նորից Սա-
նահնի առաջնորդ է հիշատակվում Դրիգոր վարդապետը: Սանահնի վանքի հիշյալ բոլոր արձանա-
գրություններում Արասի որդի Դրիգորը հանդես է գալիս իբրև վանքի առաջնորդի աթոռակից կամ ինք-
նուրույն առաջնորդ, որը ընդունում է նվիրատուների ընծաները և դրանց դիմաց սահմանում
հատուցում-պատարագներ: Բացառություն է կազմում միայն փոքր գավթի մուտքի 1217 թ. իր իսկ
Դրիգորի արձանագրությունը, որտեղ նա առաջնորդ լինելով, հանդես է գալիս նաև որպես նվիրա-
տու՝ ետու յԱծածինս խաչ մի մեծ, ԺԳ գիրք, ետու և այլ արդիւնք:

Մակարավանքի գավթի քննության առարկա նվիրագրում ևս Դրիգոր վարդապետը միա-
բանելով վանքին, նվիրել է պատուական գրեանք եւ խաչ մասամբ: Ըստ երևույթին, Արաս իշխա-
նի որդի Դրիգորը ունեցել է ձեռագրերի սեփական հարուստ հավաքածու, որից և մաս է հանել
Սանահնի (ԺԳ գիրք) և Մակարավանքի գրատներին: Ինքը՝ Դրիգորը ժամանակի զարգացած ուսումնա-
կան հոգեորականներից է եղել, ժամանակակիցների կողմից հորջորջված՝ մեծ քարուհապետ: Նրա
առաջնորդության տարիներին բարձր զարգացման ու ծաղկման է հասել Սանահնի դպրոցը, որի գիտ-
նական ուսուցիչներից մեկն էլ ինքն է եղել: Ներկայումս բանասիրության կողմից հաստատված է,
որ «Պատճառաց գիրքը» Դրիգոր վարդապետի հեղինակությունն է և երկար տարիներ իբրև դասու-
գիրք է ծառայել Սանահնի վանքի ճեմարանում¹, ինչպես տեսանք, Սանահնի վանքի առաջնորդ
Դրիգոր վարդապետի վերջին հիշատակությունը վերաբերում է 1234թ., դրանից հետո նրա մասին
ոչինչ հայտնի չէ: Նրա մեծ տապանաքարը գտնվում է Սանահնի վանքի բակում, մեծ գավթի
մուտքի առջև և ունի Դրիգոր սբ վարդապետ որդի Արասայ² տապանագրությունը՝ առանց թվա-
գրության: Գ. Ղաֆադարյանը նրա մահվան թվականը համարում է 1234—1240 թթ., ըստ որում
առաջին թվականը նրա մասին վերջին հիշատակությունն է վերաբերում, իսկ վերջինը՝ 1240թ.
երբ նա արդեն չկար: Այդ թվականին Սանահնի առաջնորդ է հիշատակված Հովհաննես վարդապետը:
Այսպիսով, Մակարավանքի գավթի սույն արձանագրությունից մենք իմանում ենք, որ 1237 թ.
Դրիգորը դեռևս ապրում էր և նվիրներ մատուցում վանքին:

Դժվար է որևէ կարծիք հայտնել Դրիգոր վարդապետի՝ Մակարավանքին միաբանելու, ընծա-
ներ մատուցելու և այդ մասին սույն նվիրագիրը փորագրելու շարժառիթների մասին: Հարցն ավի-

¹ Տե՛ս Կ. Ղաֆադարյան, Սանահնի վանք..., Երևան, 1957, էջ 121, 129, 135:

² Նույն տեղում, էջ 116:

³ Նույն տեղում, էջ 58:

⁴ Նույն տեղում, էջ 175:

լի է բարդանում նաև այն պատճառով, որ բնագրում Գրիգորը չի ներկայանում իբրև Սանահնի վանքի առաջնորդ, ինչպես մնացած բոլոր արձանագրություններում. այլ որպես՝ Գրիգոր վարդապետ, որդի Աբասա իշխանի: Մյուս կողմից, ոչ մի հիմք չկա կարծելու, թե այդ ժամանակ (1237) Գրիգորը այլևս վանքի առաջնորդ չէր և Մակարավանք էր գալիս իբրև նույն վանքի շարքալին միաբան-վարդապետ: Դժվար են բացատրվում նաև Գրիգոր վարդապետի՝ Հոռիճի վանք տեղափոխվելու և մի քանի տարի աֆնտեղ վանահայրություն անելուց հետո նորից Սանահնի վերադառնալու պարագաները: Այս հարցերը մեր նպատակից դուրս են և հնարավորություններից վեր, ուստի ե թողնում ենք մասնագետների տնօրինությանը:

324. ԳԱՎԻԹ. Ներքուստ, հյուսիսային պատին, վերևի մասում, նախորդի տակ, 6 տող.

ԱՅՍԳԻՐՅԻՆ ԱՄԱԿԻՍԱՆՄԱՆԵԼԻՆԵՐԻՍԱՄԴԻՄԻԲԱՉ ՈՄՈՐԴ
ԱՅԹԻՅՆԵՂԵԼԴԻՄԵՅ ՅԱԾԱԾԻՆՍԵԻՆՈՅՆԱՐՅԱՆԿԱԹԱԿԻ
ՎԱՍԵԼՄԱՄԱՆԱՐԱՉԻՆԱԿԵԼՅԵՐԻՎԱԵՆԵԼԿԵԱՆՑԱՂՈՅՍԵԷԹՈՂ
ԿԱԿԻԾ ԾՆՈՂԱՅԵԻԱՄԴԻՆՈՅԵԻՆՈՔԱՅԵՏՈՒՉ ԻՆՉԱՆՄԱՅԻԾԱԾ
ԻՆՍ ԴԵԻԹԵԻԿԱԲՍՆԲՍԵՏՈՒՆԵԴԱՄԴՆԱԿԻՆՈԳՈՅՆԳԱՎԱՍԵԱՆՈՎ
ԻԱՓԵԴԱՅԻՅԱՅ ՈՂԲՈ

ԱՅՍ ԳԻՐ ՅԻՇԱՏԱԿԻ Է՛ ՍԱՀՄԱՆԵԼԱԼԻՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԻ, ՈՐ ԲԱԶՈՒՄ ՈՐՈԳՎԱՅԹԻՑ
ՆԵՂԵԼԱԼ, ԴԻՄԵԼԱՅ ՅԱԾԱԾԻՆՍ, ԵԻ Ի ՆՈՅՆ ԱԻՐ ՅԱՆԿԱՐԾԱԿԻՆ ՎԱՍԵԼԱԼ, ՀՐԱ-
ՄԱՆ ԱՐԱՐՁԻՆ, ԱՆԿԵԼԱԼ ՅԵՐԻՎԱՐԵՆ, ԵԼ Ի ԿԵԱՆՑԱՂՈՅՍ, ԵԻ ԵԹՈՂԿԱԿԻԾ ԾՆՈ-
ՂԱՑ ԵԻ ԱՄՈՒՍՆՈՅ: ԵԻ ՆՈՔԱՅ ԷՏՈՒՆ ԶԻՆՉՍ ՆՈՐԱ ՅԱԾԱԾԻՆՍ: ԴԱԻԹ ԵԻ ՄԻԱ-
ԲԱՆՔԱՅ ԷՏՈՒՆ .Դ. ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ՀՈԳՈՅՆ ԳԱԼՍՏԵԱՆՆ: ՈՎԽԱՓԵ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:
ՈՂԲ ԹՐՈՒՆԻ (1243):

Հրատ. Ջալալյան, Լ. 149, Սարգսյան, 1954, Ե, 49,
Լուսանկ. 125

Գիտելիք. Թեև բնագիրը դուրսվում է ընթերցվում և տարակարծությունների տեղիք չի տալիս, բայց նրա մեկնաբանությունը որոշ դժվարությունների նետ է կապված: Նախորդներից Ջալալյանը բնագիրը ներկայացրել է լատինի խմբագրված և իրականից խիստ հեռացած (սանմանեալ լինի փոխ. սահմանելին, եւ նոքա ետուն զհնս, փոխ. եւ նոքայ հտուն զինչս և այլն). ուստի նրա վերծանությունը ոչ մի չափով չի օժանդակում դժվար բացատրելի հատվածների մեկնությանը: Սարգսյանը ավելի ստույգ է ընդօրինակել բնագիրը, սակայն նրա մոտ պակասում են ծանոթագրությունները:

Առաջին շարքում այս գիր յիշատակի է սահմանելին երիտասարդի, որ... պարզ չէ, թե ինչ է նշանակում սահմանել (ին) երիտասարդ... արդյոք, երիտասարդ տվյալ իրադրության մեջ հասարակ անուն է, թե անձնանուն, ինչպիսին էր գլխավոր եկեղեցու բնի ճակատի զարդաքանդակված աստղիկների երիտասարդը: Մեր կարծիքով սահմանել տառաշարքում պետք է վերականգնել անցյալ դերբալի վերջավորության ա-ն, որը սղված է բնագրի մյուս անցյալ դերբալներում ևս՝ նեղել (<նեղեալ), հասել, անցել, և սահմանեալ-ը դիտել իբրև երիտասարդի որոշիչ: Այս դեպքում սահմանեալ, սահմանել կարող է նշանակել ի սահման անցնել, յեզր կամ ի վախճան հասուցանել, վախճանել: Ուրեմն սահմանեալ երիտասարդ նշանակում է վախճանեալ, վախճանված, ըստ այսմ, առաջին տողի բնագիրը պետք է հասկանալ. այս գիր յիշատակի է վախճանված երիտասարդի, որ... և այլն: Մյուս կողմից, ինչպես արդեն նշել ենք, ութանկյուն աստղիկների մարդու բարձրաքանդակի մոտի երիտասարդ-ը անձնանուն ենք համարում, հուշարձանը քանդակազարդողի կամ

կառուցողի անունը: Ուստի չի բացառվում, որ քննության ենթակա արձանագրության մեջ ևս երիտասարդ-ը լինի վախճանվածի անձնանունը, թեև բնագրում այն կարող է գործածված լինել նաև հասարակ անվան իմաստով: Շատ գալթակղիչ կլինեի այս երիտասարդներին նույն անձը համարել, որը սակայն բացառվում է, քանի որ եթե սույն արձանագրության երիտասարդը դիմեաց յԱծածինն եւ ի նոյն աւր յանկարծակի անկեալ յերկարեց եւ ի կեանքագոյս, ապա բարձրաճանդակի երիտասարդը իբրև ճարտարապետ կամ վարպետ-քանդակող պետք է որ երկար աշխատած լինեի Մակարավանքում, ուստի և նրա մասին չէր կարելի ասել վերոբերյալ բառերը: Բացի դրանից, ժամանակագրորեն ևս անհնար է այդ նույնացումը, որովհետեւ, ինչպես տեսանք. գլխավոր եկեղեցու շինութիւնն ավարտվել, հետեւապես և երիտասարդի զարդաքանդակներն ու մակագրութիւնը կատարվել են 1205 թ. առաջ, մինչդեռ սույն երիտասարդի մահը և այդ առթիվ գիր յիշատակին կատարվել է 1243 թ.:

1—2-րդ շարքում որ ի բազում որոգայթից նեղեալ դիմեաց յԱծածին չի հասկացվում, թե ինչ որոգայթներից է նեղվել և Մակարավանքին ապավինել երիտասարդը: Ժամանակը համընկնում է մոնղոլական ավերիչ արշավանքների առաջին տարիներին, նրանց ասպատակութիւններին և կոտորածների արլունալի ժամանակներին, սակայն դժվար է անվերապահորեն որոգայթները վերագրել մոնղոլների վախճանութիւններին, որքան էլ հավանական համարենք այդ ենթադրութիւնը: Մոտավորապես նույն բովանդակութիւնն ունի Ն. Վարագ վանքի գավթի հարավային մուտքի ճակատակալի 1261թ. արձանագրութիւնը, որտեղ ասված է. ես՝ Հայրուտ վանեալ զձիւնարծ իշխանուքիւն և հասեալ յալիս զարհուրեցա ի սպառնալեաց և դիմեցի եղբայրացոց Անապատիս, իհարկե անհասկանալի է մնում, թե ինչ սպառնալիքներից է ապավինում վանքին, արդյոք դա վերաբերում է օտարազգի ջարդիչների հալածանքներին, դավանական անհամաձայնութիւններին, թե անձնակաւն աշխարհիկ մեղանչումներին, ինչպես այդ նկատում ենք Հայրուտի որդու՝ Յոհաննեսի մոտ, նույն արձանագրության շարունակության մեջ. զարհուրեցա ի գործոց իմոց:

325. ԳԱՎԻԹ. հարավ-արևելյան ավանդատան արևմտյան պատին, դեպի երկրորդ հարկի մուտքը տանող աստիճանների տակ, 5 տող.

ՆՈՐԿԻՐԱԿԵԻՆ
ՄԻՆՊԻԱՏԻԱԳ
ՅՈՎԷՆԻՍԻՔԱ
ՏԱՆԱՅԻԵՈՎ
ԽԱՓԱՆԵԴԱՏ ՅԱՅ

ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԵԻՆՄԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳԹՈՎ
ՎԼԵԻՄԻ ՔԱՂԱՆԱՅԻ Է: ՈՎԽԱՓԱՆ
ՆԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 51,
Լուսանկ. 120

Գիտելիք. 2-րդ շարքում մին պատարագ. որոշյալ թվականը գոյականի հետ դժվար է բացատրվում զրաբարի կանոններով: Ինչպես նշել ենք, իրողութիւնը գալիս է ժամանակի խոսվածքներից և կենդանի է արդի մի քանի բարբառներում: Հիմք ընդունելով բնագրի տառաձևերի հնագրական հատկութիւնները, այն համարում ենք գավթի հնագույն հիշատակարաններից:

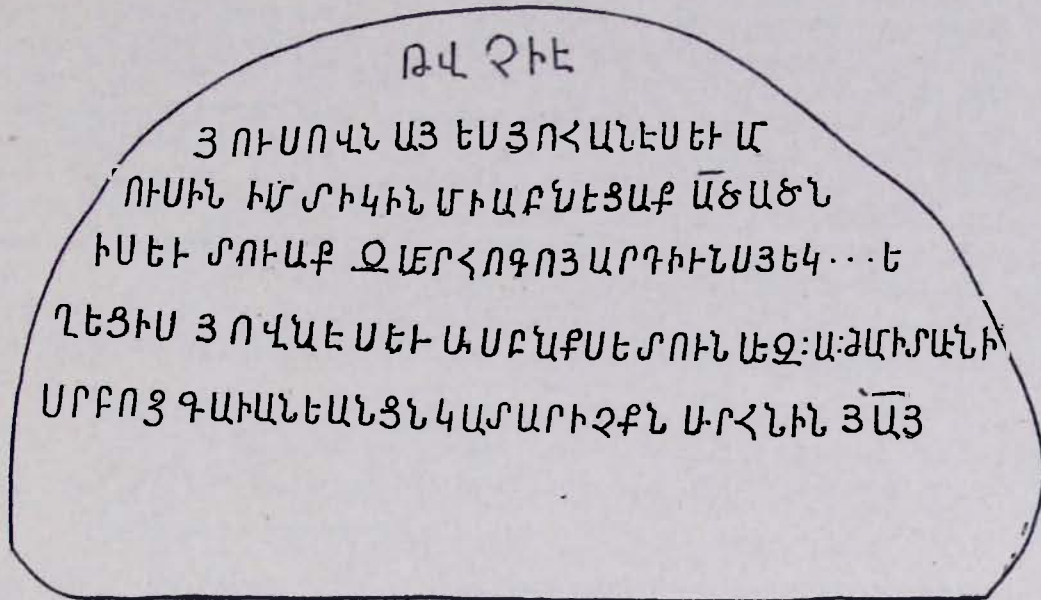
326. ԳԱՎԻԹ. հարավ-արևելյան ավանդատան արևմտյան պատին, աստիճանների տակ, 3 տող.

ԻՆՈՂԱԲՈՒՐՄԻՆ
ՊԱՏԱՐԱԳԵՐԱՆՇ
ԱՀԻԱՆԻԱՓԱՆ

Ի ՆՈՅՆ ԱԻՈՒՐ ՄԻՆՊԱՏԱՐԱԳ
ԵՐԱՆՇՊԱՀԻ ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 51,
Լուսանկ. 120

Գիտելիք. Մին պատարագ ձևի մասին տեսնել նախորդ բնագրի ժանոթագրութիւնը: Երանշան անձնանունը, ինչպես նշել ենք, ժագում է իրան և շան բառերից, որտեղ իրանը կիրառված է նախնագույն Երան (Էրան) ձևով: Այստեղ այդ անվան հնագույն գործածութիւնն է, որն անծանոթ է բանասիրութիւնը:

Ի՛ ԹՎԼԻՆ՝ ԶԻԷ (1278)՝, ՅՈՒՍՈՎՆ լԱՅ, ԵՍ՝ ՅՈՂԱՆԷՍ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՏԻԿԻՆ
ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ԱԾԱԾՆԻՈՒ ԵՒ ՏՈՒԱՔ ԶՄԵՐ ՀՈԳՈՅ ԱՐԴԻԻՆՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻԱ: ՅՈՎԱ.
ՆԷՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ՄԵԶ :Ա: ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻՍՐԲՈՑ ԳԱԻԱՆԵԱՆՑՆ: ԿԱՏԱ-
ՐԻԶՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

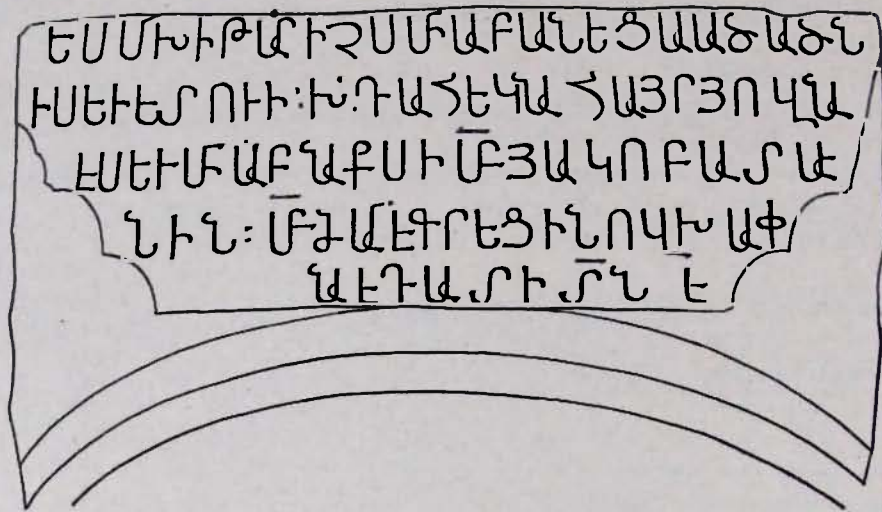
Հրառ. Զալալյանց, Ա. 151, Սարգսյան, 1954, Ե, 51:

Դիտելիք. Արձանագրությունը Մակարավանքի թվական ունեցող վերջին բնագիրն է և փորա-
ղրվել է Յովհանես Բ-ի առաջնորդության աարիներին: Հուշարձանների պահպանության մարմին-
ների ցուցակներում և շրջանի «Ուղեցույցում» այս արձանագրության թվագիրը սխալմամբ կար-
դացվում է ՆԻԷ (978թ.) և, անտեսանելով բնագրի բովանդակությունը ու նրանում հիշատակված
անձերի ժամանակագրությունը, ենթադրվել է, թե այն պատկանում է Մակարավանքի տեղում
հնում գոյություն ունեցած մի կառուցվածքի: Այդ շփոթությանը տեղիք է տվել սույն թվագրի
Չ գրի կիսակոթ աղեղի վրալի փորագրությունը, որը հեռավոր նմանություն ունի պատկած Ն գրի
հետ և, ըստ երևույթին, փորագրողի վրիպման արդյունք է: Բնագրի այլ մասերում ես մի քանի
դեպքերում վարպետի անփութության հետևանքով չեն փորագրված գրերի որոշ գծիկներ (Ա. Մ,
աես բնագրի գծագրական ընդօրինակությունը) կամ հապավման գծիկ-պատկերներ (ԱՅ, ՅԱՅ): Որ
արձանագրությունը ՉԻԷ (1278) թվականի է, հաստատվում է ոչ միայն նրա նվիրատվական բնո-
րոշ բովանդակությամբ, այլև Յովհանես Բ առաջնորդի հիշատակությամբ, որը գործել է այդ ժամա-
նակներում:

Յ-րդ շարքում նվիրատուի անունը՝ Տիկից հատուկ անուն է և այստեղ հանդես է գալիս իբրև
այդ անձնական նախնագույն վկայություններից մեկը:

1 Տե՛ս 2. Նդիագառյաճ, Իջևանի շրջանի պատմական հուշարձանների ուղեցույց, Երևան, 1947, էջ 8:

328. ԳԱՎԻԹ. հյուսիս-արևելյան սյան խոյակի հարավային երեսին, 5 տող.

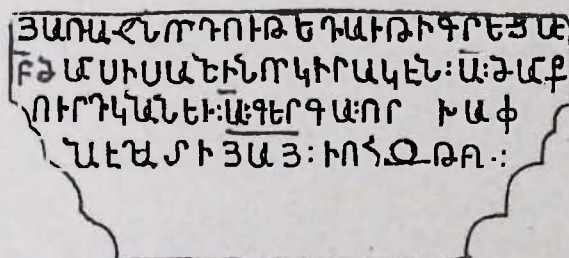
ԵՍՄԻԹԱՐԻԶՍՄԱԲԱՆԵՑԱԱԾԱԾՆ
ԻՍԵԻԵՆՈՒԻ:Ի:ԴԱՆԵԿԱՆՅԱՅՐՅՈԿԱ
ԷՍԵԻՄԱԲԱՐՍԻՄՅԱԿՈԲԱՏԱ
ՆԻՆ: ՄԶԱԷԳՐԵՑԻՆՈԿԻ ԱՓ
ԱԷԴԱՏԻՏՆ Է

Հրատ. Ջալալյան, Ա. 151, Սարգսյան, 1954, Ն, 50,
Լուսաճկ. 127

Գիտելիք. 2-րդ շարքում՝ եւ ետուի :Խ: դահեկան, իս գրի տեղում նախապես փորագրված է հղել ի: Դրան համապատասխան էլ 4-րդ շարքում ավելացվել է պատարագների քանակը՝ Ա ժամը դարձնելով Բ ժամ: Նույն շարքում ետուի բաղաձեռն վերջի ի-ն ավելորդություն է և չի արդարացվում գրարարի կանոններով, մինչդեռ խոսակցական լեզվով այն իբրև անցյալ կատարյալի հզ. առաջին դեմքի միակ ցուցիչ՝ օրինաչափ է և անհրաժեշտ: Այս դեպքում արդեն ետուի բաղաձեռն ավելորդաբար է գործածված և նախահավելվածը, քանի որ վկայված ժամանակաշրջանում անցյալ կատարյալը առանց դրան էր կազմվում (ոչ թե ետու, այլ տուի>ավի): Այդպիսով ետուի ձևում պահպանվել են թե հին հայերենի և աճականը և թե խոսակցական լեզվի I դեմքի ի վերջավորությունը:

4-րդ շարքում... :Բ: ժամ հզրեցից, այստեղ արդեն և (է) նախահավելվածի կիրառությունը չի արդարացվում ոչ գրաբարի և ոչ էլ տեղական խոսվածքների օրենքներով և ցույց է տալիս, որ նրա նշանակությունը այլևս չէր գիտակցվում և գործածվում էր միայն նախնադարյան ձևերի հետևությունով:

329. ԳԱՎԻԹ. հյուսիս-արևելյան սյան խոյակի արևմտյան երեսին, 4 տող.

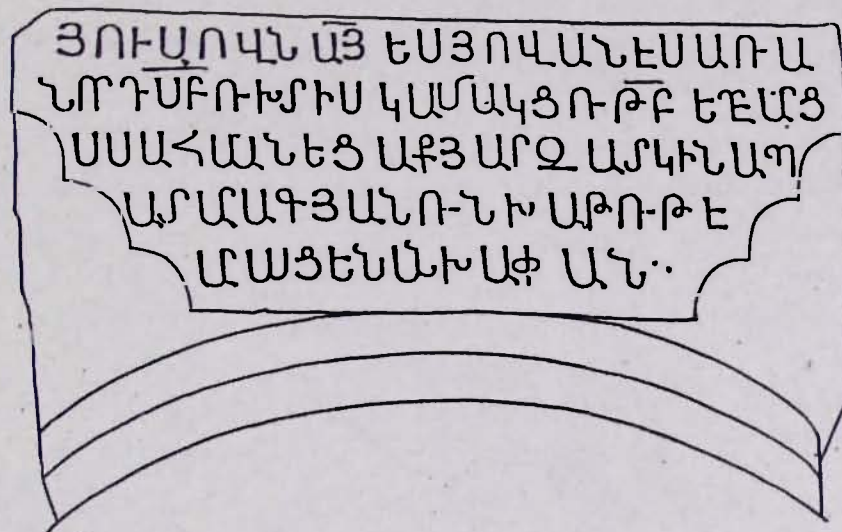
ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ՝ ԴԱԹԻ ԴՐԵ-
ՑԱԻ.Բ. ԺԱՄ ՍԻՍԱԻՆ Ի ՆՈՐ ԿԻՐԱ-
ԿԵՆ, :Ա: ԺԱՄ ՔՈՒՐԴԿԱՆՆ ԵԻ :Ա.
ԳԵՐԳԱ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ ՅԱԹ:
Ի ՈՂՋ ԹՈՒԼԻՆ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ն, 50,
Լուսաճկ. 128

¹ Մանրամասն Ս. Ավագյան, Դավիթ Շոթոկա որդու նվիրագիրը և և աճականի կիրառությունը վիմական արձանագրություններում, ՊՐԶ, 1968, № 4, էջ 205—215:

Դիտելիք. 2-րդ շարքում Բ ժամ Սիսաին, նվիրատուի անունը Սարգսյանը կարդացել է Սիսան, հիմք ընդունելով շարքի վերջի Գ-ի վրա փորագրված ստեղծի անորոշությունը, որը կարելի է բնորոշ համարել Ե-ի և Ի-ի համար: Մեր վերծանությունը՝ Սիսաին սառույզ ենք համարում ոչ միայն ունի պատճառով, որ Գ-ի վրա պարզ տեսնում ենք Ի գրի ստեղծը, այլև նրանով, որ անձնանունը մեր վերականգնած ձևով գործածված է քանիցս, մինչդեռ Սիսան տեսքով հայտնի է: Սիսա անձնանունը վկայված է Հագարծնի վանքի երկու արձանագրություններում: Բ: պատարագ Խոուն Միսիքարա և Սիսաին, Բ: պատարագ առնեն Սեւոսոյ, Սիսային և Տուրքկան (սուրբ հավաքածուի № 20, 30): Մյուս նվիրատուի անունը՝ Քուրդիկ, Աճառյանը դնում է Քուրդամիր անունների շարքում, իրեն նրանց ալլաձևությունը: Մեր կարծիքով այնքան հավանական է Քուրդիկը համարել միջին դարերում շատ տարածված Քուրդ անձնանվան փաղաքշական ձևը, երբորդ նվիրատուի անունը՝ Դերգ, բաղմիցս հանդիպում է X—XIII դդ. վիճագրության մեջ և ծագում է Դեորգ անձնանունից:

330. ԳԱՎԻԹ. հարավ-արևելյան սյան խոյակի արևմտյան երեսին, 5 տող.

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՅՈՎԱՆԵՍ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒՍԻՍ, ԿԱՄԱԿՅՈՒԹԷՍՄԻԲ ԵՎ
ԲԱՐՑՍ ՍՍԱՀԱՆԵՑԱՔ ՅԱՐԼՈՒԹԵԱՆ, ԶԱՏԿԻՆ Ա. ՊԱՏԱՐԱԳ ՅԱՆՈՒՆ ԽԱԹՈՒԹԷ
ԱՐԱՍՑԵՆ ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 150, Սարգսյան, 1954, Ե, 50,
Լուսանկ. 129

Դիտելիք. Արձանագրության ժամանակը պետք է որոշել Յովհաննես Բ-ի առաջնորդության տարիներով՝ 1250—1276 թթ.: Տարակուս է առաջացնում 3-րդ շարքի, սահմանեցաք յար զատկին : Ա: պատարագ, կապակցությունը Ջալալյանցը վերծանել է... սահմանեցաք տարին Ա պատարագ, որ քիչ է նման իրականին: Սարգսյանը նույն տառաշարքը բառանշատել է սահմանեցաք յամ Զատկին Ա պատարագ, որ թեև նման է բնագրին, բայց անհասկանալի է մնացել յամ զատկին հատվածը: Մեր կարծիքով այստեղ յար պետք է վերականգնել յարութեան և ողջ տառաշարքը կարդալ... սահմանեցաք յարութեան զատկին Ա պատարագ...: 4-րդ շարքում յանուն հաթուրի արասցեն, անձնանունը Ջալալյանցը կարդացել է հաթունին, այնինչ բնագրում հստակ երևում է՝ հաթուրի: Այս իգ. անունը, որի ողիղ ձևն անտարակուս պետք է լինի հաթուրի, միայն մեկ անգամ հանդիպել է գլխ. եկեղեցու արևմտյան ճակատին փորագրված արձանագրության մեջ, նույնպես տրական հոլովածով՝ հաթուրի: Երկու բնագրին էլ փորագրված են Յովհաննես Բ-ի առաջնորդության ժամանակ, հաթուրի անձնանունը անծանոթ է բանասիրությանը և հայտնի է դառնում Մա-կարավանքի այս բնագրերով:

¹ Տե՛ս Հր. Անույան, Հայոց անձնանունների բառարան, Ե, էջ 225:

² Նույն տեղում, Ա, էջ 455:

194

333. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ. ԵԿԵՂԵՑԻ. ՆԵՐՔՈԼԱՍՏ, արևելյան խորանի կիսակլոր պատին, լուսամուտից վերև, 6 տող, խիստ քայքայված.

ՅԱՌԱՅ ԱՅՍ ՄԵՐԳԻՐԷՅՈՂԱՍԻԵԻՄԱԲԱՆՅՍՄՈՒՔԱԿԱՆՋԱ

ՅՈՐԱՄԱՆԵՑԱՔՉԵԿԵՂԵՑԻՍԻՄԵՐԾԵՆՈՂԱՑՆՅԱՌԱԿԱՆՋ ՄԵԾՅՈՅՍ

ԿԱԼԱԻԵԻ ՄԻԱԲԱՆՅԱԻ ՄԵՉԵԻԱԳԵԱԿԱՆԵՂԵԻԱԴԵՄԲԻՎԱՐՁԵԽՎԵՄԱՋԱՄ

:Գ:ԱՐԻՍԴԻՆ ՄԲՍԱԳՍԻՆ ՄՉԱՓԻՆԲԵԿԵՂԵԻՍԻՄԱԲԱՆԵՐԵՎԱՐԵԻՎԱՆ

ԱԵԻԿԵՂԵՑԻՐԱԿԱՆՋԱՌԱՔԱՆՅՈՐԱՄՈՅԿԱՄՅԱԲԱՆՅԱՆՋԱՍԱՌՅԵՅՅԵՄԱ

ԱՆԸՆԴՅՈՐԱԴԱՌԳԵ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է ՅՈՂԱՆԻՍԻ ԵԻ ԻՄ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ, ՈՐ ՏՈՒԱՔ ԱԿԱՆՋԱ: ՅՈՐԺԱՄ ԾԵՆԵՑԱՔ ՋԵԿԵՂԵՑԻՍ Ի ՄԵՐ ԾԵՆՈՂԱՅՆ ՅԱՆՈՒՆ, ԱԿԱՆՋ ՄԵԾ ՅՈՅՍԿԱՆԱԻ ԵԻ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԻ ՄԵՉ, ԵԻ ԱԻԳԵԱԿԱՆ ԵՂԵԻ ԱՐԳԵԱՄԲԻՔ Ի ՎԱՐՁՆ: ԵԻ ՏՎԵՄ Ա. ԺԱՄ | Գ: ԱԻՐ Ի ՏԱՐԻՆ ՍԲ ՍԱՐԴՍԻՆ, ՈՐՉԱՓ ԻՆՔՆ ԿԵՆԴԱՆԻ Է ԻԻՐ ՄԱՐԻՆ ԵԻ ՀԱԻՐ ԵԻ ՀԱՍԱՆԱԵԻ ԿԵՂԵՐԴԱՆԵԱՅ ԻԿՐ՝ ԱԿԱՆՋԱ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԵՅ, ՑԻՄՈՅ ԿԱՄ ՅԱԻՏԱՐԱՅ, ՆՋՈՎՍ ԱՌՑԷ ՅԱՅ ԵԻ ՄԱՍՆ ԸՆԴ ՅՈՒԴԱԻ ԱՌՑԷ:

Դիտելիք. Ձնալած իր երեկի տեղադրությունը, այս ընդարձակ արձանագրությունը չի նկատվել հուշարձանախումբն ուսումնասիրողների կողմից և չի հրատարակվել: Դրան մասամբ նպաստել է եկեղեցու ներսի անբավարար լուսավորվածությունը, ինչպես նաև գրերի ոչ ալնքան խոր փորագրությունը: Բնագիրը թվական չունի, սակայն նրա ժամանակը որոշվում է ոչ միայն Մակարավանքի մեղ հայտնի առաջին առաջնորդ Յովհաննես Ա-ի հիշատակությամբ (մինչև 1215-ական թվականները), այլև բնագրի այն հատուկ մատնանշումով, ըստ որի նվիրատվությունը կատարվել և այդ մասին արձանագրություն է փորագրվել եկեղեցու շինության ընթացքում (յորժամ շինեցաք զեկեղեցիս... Ակեց միաբանեցաւ մեզ և ազնայան եղել արդեամք ի վարձն):

1—2—5-րդ շարքերում նվիրատուի անունը պարզ կարդացվում է Ակեց, ըստ որում 1,5 շարքերում Ակեցա տրական հոլովածով, իսկ 2-րդում՝ ուղիղ, Ակեց ձևով: Նույն տառաշարքը կարելի էր վերծանել նաև Ակեա, քանի որ Ն գիրը փորագրված է Ա-ի ձևի ստեղծի վրա, ուստի և կցագիրը կարելի է նաև և ան ընթերցել: Մեզ ավելի հավանական է թվում Ակեց ընթերցումը, քանի որ այն գոնե բացատրվում է նույն բառի հասարակ անվամբ, մինչդեռ Ակեաչն ոչ մի մեկնություն ունեցող բոլոր դեպքերում ճիշտ ընթերցումը ոչ թե նա է, այլ՝ ան (տե՛ս գծագիր ընդօրինակության մեջ յանուն, Յոնանիսի, միաբանեցա, ազնայան, կեղեցի և այլն): Ակեց անձնանունը վկայված է նաև Հին եկեղեցու գլխավոր խորանի թաղի վրալի արձանագրության մեջ, որը թեև անթվակիր, սակայն ակնհայտորեն ժամանակամերձ է քննվող արձանագրությանը: Չի բացառված նաև, որ այս երկու նվիրատուները նույն անձը լինեն: Այս մասին ավելի մանրամասն խոսվում է Հին եկեղեցու նշված բնագրի ծանոթագրության մեջ:

3—4 շարքերում եւ տվեմ Ա. ժամ :Գ: աւր ի տարին կապակցության մեջ պարզ չի հասկացվում, թեև գիտենք, որ խոսքը նվիրատուին՝ Ակեցին հատուցվելիք պատարագների մասին է:

5-րդ շարքում սկզբի տառաշարքերը վերապահությամբ վերականգնում ենք՝ եւ կեղեցեաց իւր Ակեցա, թեև կեղեց բառի իմաստը պարզ չենք պատկերացնում: Թվում է, բնագիրն այդ

խառնում անավարտ է մնացել, քանի որ նշված է միայն թե Ակաճի կենդանության օրոք ում հիշատակին պետք է արվեն պատարագները, բայց չի նշված այդ պատարագների կատարման կարգը՝ ետ ելից Ակաճա... ըստ երևույթին ավելորդ են համարել առանձին շեշտել այդ կարգը, ինքնին հասկանալի համարելով:

Ակաճ առանձնուհը անծանոթ է հալ իրակոնությունը և այստեղ նրա միակ հիշատակությունն է:

333ա. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. խաչքարի պատվանդանի վրա, հայտնաբերվել է գլխավոր եկեղեցուց 50 մ. հարավ, այժմ գտնվում է Աստվածածին եկեղեցուց դեպի հյուսիս, կիսովեր մատուռում, 10 տող.

ԱԳՆԵՑ
ԷԻԱԶԱԿ
ԱՄՆԻԲՆ
ԱՄԻՍԵԼՇԻ
ՆԵՑԱՇԻԻ
ԱՄՈՆԱՐ
ԴԵԼԷՅՈ
ՆԻԽՐՈԲ
ՆԱՄԷՉԱՆ
ԻԳԼԻՐԵ

ԿԱԳՆԵՑԱԿ ԽԱԶՍ ԿԱՄԱԿ ՀԱԻՐ ՅՈՒՀԱՆԻՈՒ ԵԻ ՇԻՆԵՑԱԿ ՀԻՐՈՒՍՏՈՒՆՍ ԱՐԻ
ԴԵԱՄԲԲ ՅՈՒՀԱՆԻՍԻ: ՈՐ ՈՔԻՀԱՆԵ ԶՍԱ...

Գիտելիք. Արձանագրված քարը խաչքարի պատվանդան է եղել, հայտնաբերվել է գլխավոր եկեղեցուց մոտ 50մ հարավ, Բազազի որդի Վարդանի կանգնեցրած խաչարձանի բեկորների մոտ: Արձանագրության վերջին տողերում փորագրված են եղել անեծքի ձևակերպումը և թվագիրը, որ անհնար է վերականգնել:

Այս շինարարական բնագրի ժամանակը որոշվում է Մակարավանքի առաջնորդ Յոհանիսի հիշատակմամբ, որ արձանագրության տառաձևերի հնագրական հատկություններից դատելով, պետք է Յոհանէս Ա-ն լինի, Մակարավանքի մեզ հայտնի առաջին վանտհալը, 1198թ. Աստվածածին եկեղեցին կառուցողը: Վանքապատկան հյուրատունը, որի շինության առթիվ կանգնեցվել է խաչքարը, գտնվելիս է եղել գլխավոր եկեղեցուց 10—15մ հարավ, այն սենյակներում, որոնց պատերը, ինչպես վերևում տեսանք, 2—3մ բարձրությամբ գեռ կանգուն են և որոնցից արեելյանի վրա պահպանվել է բուխարիկի խորշը:

Արձանագրությունը հայտնաբերել և ընդօրինակությունը մեզ է տրամադրել վիմադրագետ Ա. Ա. Մանուչարյանը:

Լուսանկ. 140

334. ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ. մի տավակ տապանաքարի վրա. ղլխի կողմում քանդակված է մի ձիավոր, սրանից ցածր՝ երկու կանթավոր, երկարավիզ կուժ, որոնցից մեկը կտուցով և ծաղկանկար: Կժերի մեջտեղում գրված է մի սկիհոձե բաժակ, աջ կողմում՝ մի պնակ: Երկու քանդակների մեջտեղում փորագրված է 8 տող չավածո ապականագիր.

ԵՄԵՍ ԴԱՊԱՆ
 ԻԱՍՏԻՃԻ: ԲԱՍ
 ՊԱՐԵՄ. ՈՐԴԻ ԴՈՒ
 ՐՄԻՇԻ: ՈՎ ԿԱՐԴԱՅ
 ՕՂԲ ՉՄԵՉ ՅԻՇԻ
 ՏՐՅԱՐԳԱՌԻԹՆՆ Ի
 ՄԵՉ ԲԱՇԽԻ: Ռ. Մ
 Բ ԹՎԻ

ԵՄ ԵՍ ԴԱՊԱՆԻ ԱՍՏ ԻՃԻ, ՔԱՍՊԱՐ
 ԵՄ, ՈՐԴԻ ԴՈՒՐՄԻՇԻ, ՈՎ ԿԱՐԴԱՅ-
 ՕՂԲ ՉՄԵՉ ՅԻՇԻ, ՏՐ ՅԱՐԳԱՌԻԹ-
 ԻՆՆ ԻՄԵՉ ԲԱՇԽԻ: Ռ. Մ. Բ ԹՎԻ
 (1753):

335. ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՑ. ԴԻ ՎԵՂԱՐԱՃԼ ԽԱՊԱՆԱՔԱՐԻ ՎՐԱ, 3 ԽՈՂ.

ԱՅՍ ՏԱՊԱՆՍ
 ՀԱՅՐ ԹՕՐՈՍԻՆՆԱՅԱ
 ՈՂՈՐՄԻԻ ՀՈԳՈՒՆ
 ԹԻ ՌՃԿԱ

ԱՅՍ ՏԱՊԱՆՍ|ՀԱՅՐ ԹՕՐՈՍԻՆՆ Ա.(Յ)
 Ա.Ծ. ՈՂՈՐՄԻ ԻՂԻՐ ԼՈԳՈՒՆ: ԹԻ-
 ԻՆՆ ՌՃԿԱ. (1712):

336. ԱԶԱԶՈՒՐ ԳՅՈՒՂԱՏԵՂԻ ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՑ. ՍԱԽԽԱԿ ՍԱԼ ԽԱՊԱՆԱՔԱՐԻ ՎՐԱ
 3 ԽՈՂ.

ԱՅԱ ՏԱՊԱՆՍ ԵՐԻՄԻ
 ԿՈՂԱԿԻԿ ԱՍԴԱՅԻՆ
 ԲԻ ՌՄԼԳ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆՍ ՏԵՐ ՍԻՄՈՆԻԿՈՂԱ-
 ԿԻՑ ԴԱՍԴԱՅԿՈՒԼԻՆ: ԹՎԻՆ ՌՄԼԳ
 (1784):

337. ԱԶԱԶՈՒՐ ԳՅՈՒՂԱՏԵՂԻ ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՑ, ԿՈՐԶԱՎՈՒՆ ԱՎԱՊԱՔԱՐԻ ԽԱՊԱ-
 ՆԱՔԱՐԻ ՎՐԱ, 9 ԽՈՂ.

ԱՅ ՍԱ
 ՏԱՊԱՆ
 ՍԱՊԱ
 ՍԱՊԱ
 ԵՑԻՍ
 ԳՅՈՒ
 ԵՑԻՍ
 ԵՑԻՍ

ԱՅՍ Է՛ՍԱՊԱՆՍ ՄԱԿԱՐԱՎԱՆԻՑԻ ՍԱՐԳՍԻ ՈՐԴԻ ԱՊԱՋԻ: Ի ԹՎԻՆ ՌՄԺԵ (1766)

ԳԻՄԵԼԻՔ. ՎԵՐԺԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՍՈՏԵԼ ԵՆՔ ԲԱՆԱՍԻՐ Հ. ՄԱՆՈՂԱՐԼԱՆԻՑ:

338. ԹԵՎԱՎՈՐ ԽԱՁ. ՄԱԿԱՐԱՎԱՆՔԻ հուշարձանախմբից 4 կմ. հարավ-արևմուտք, չափերը՝ 2,20×1,20×0,35մ, պատվանդանին ուղղահայաց թևի վրա 9 առդ.

ԵՍԽՈՅԱԴԷՂ
ՍԿԱՆԳՆԵՑԻԶ
ԽԱՉՍԻԲԱՐԵ
ԽԱՄՈՒԹԵՆՆ
ԳՈՅԻՄՈՅԵԽ
ՃՆՈՂԱՑԻՄ
ՈՅՈՐՔԵՐԿՐՊ
ԱԳԵՔՅԻՆԵՑ
ԷՔԻՔՄ:

ԵՍ՝ ԽՈՑԱԴԵՂՍ ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԶԽԱԶՍ Ի ԲԱՐԵԽԱԽՍՈՒԹԵՂԱՆ՝ ՀՈԳՈՑ ԻՄՈՅԻ
ԵԻԾՆՈՂԱՑ ԻՄՈՑ: ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԵՔ ՅԻՇԵՑԻՔ Ի ՔՄ:

Գիտելիք. Վերժանութլունն ստացել ենք բանասեր Հ. Մանուչարյանից: